

**FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE**

**ZENIČKO DOBOJSKI KANTON**

**OPĆINA VAREŠ**



**STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE**

**OPĆINE VAREŠ (2019 - 2024)**

**Vareš, 2019. god.**

**Naziv dokumenta:**

**Strategija razvoja poljoprivrede Općina Vareš (2019 – 2024)**

**Naručilj dokumenta:**

**Općina Vareš**

**Kordinator izrade dokumenta:**

**Gosp. Dragan Orozović, dipl. inž.**

**Voditelj projekta:**

**Prof. dr. Nezir Tanović**

**Autori:**

**Prof. dr. Nezir Tanović**

**Prof. dr. Hamid Čustović**

**Prof. dr. Mirsad Kurtović**

**Dragan Orozović, dipl. inž.**

**Edita Islamović, dipl. inž.**

**Asmir Čizmo, dipl. inž.**

**Saradničke institucije:**

**Federalni poljoprivredni Zavod Sarajevo;**

**Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Z-D Kantona**

# SADRŽAJ

<b>PREDGOVOR</b>	<b>1</b>
<b>1. UVOD</b>	3
<b>2. ZNAČAJ I PRISTUP U IZRADI STRATEGIJE</b>	5
2.1. Značaj izrade strategije	5
2.2. Pristup u izradi Strategije	5
2.3. Vizija razvoja	5
2.4. Polazišta i scenarijske analize	6
<b>3. PRIRODNE KARAKTERISTIKE</b>	<b>8</b>
3.1. Prostorni položaj	8
3.2. Reljef i građa	8
3.3. Klimatski faktori	9
3.4. Pedogenetski faktori – zemljište	10
3.5. Vegetacija	19
3.6. Ekologija	19
<b>4. PRIVREDNI, PROMETNI I DEMOGRAFSKI ASPEKTI</b>	<b>20</b>
4.1. Privredni aspekti	21
4.2. Prometna povezanost	22
4.3. Demografski pokazatelji	23
<b>5. STARTNA POZICIJA – STANJE SEKTORA AGRARA</b>	<b>27</b>
5.1. Važniji sektori poljoprivredne proizvodnje	27
5.2. Trendovi i ograničenja	28
5.2.1. <i>Negativna demografska kretanja i niska produktivnost</i>	28
5.2.2. <i>Nedovoljno razvijen prehrambeno – prerađivački sektor</i>	28
5.2.3. <i>Investicije kao ograničavajući faktor razvoja poljoprivrede</i>	28
5.2.4. <i>Promjenjiva agrarna politika i nedovoljna budžetska podrška</i>	29
5.2.5. <i>Relativno visoke cijene poljoprivrednih proizvoda</i>	29
5.3. Okviri, mjere i ciljevi strateških opredjeljenja	29
5.4. Niska produktivnost	31
<b>6. CILJEVI I MJERE POLJOPRIVREDNE POLITIKE</b>	<b>32</b>
6.1. Makro okviri poljoprivredne politike	32
6.2. Reformski ciljevi agrarne politike	33
6.3. Koncept održivog razvoja poljoprivrede	34
6.4. Tržišno-cjenovna politika (ambijent na nivou BiH)	34
6.5. Mjere strukturne politike –na nivou Općine Vareš	35
6.6. Mjere novčanih podrški na nivou Općine Vareš	36
6.7. Politika ruralnog razvoja	37
<b>7. INSTITUCIJE ZA PROVEDBU STRATEGIJE</b>	<b>39</b>
7.1. Okviri funkcionisanja	39
7.2. Zadrugarstvo-zadruge i udruge	39
7.3. Veterinarska služba	40
<b>8. ZAPREKE ZA REVITALIZACIJU SEKTORA AGRARA</b>	<b>41</b>
8.1. Ograničenja poljoprivrednoj proizvodnji	41
8.2. Agroekološki uvjeti i resursi	41

8.3.Nagib terena	41
8.4.Spoj tradicije i modernizacije	42
8.5.Konkurentnost proizvodnje	42
8.6. Veze između proizvodnje i prerade	42
8.7.Ograničenja u odnosu na mogućnosti i pretpostavke	43
<b>9.RAZVITAK POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE</b>	<b>46</b>
9.1. Razvojni ciljevi	46
9.2. Principi za strateška opredjelenja	46
9.3. Rješenje temeljnih principa	47
<b>10.STRATEŠKI PRAVCI BILJNE I ANIMALNE PROIZVODNJE</b>	<b>50</b>
10.1. Politika prema tlu/zemljištu	50
10.2. Biljna proizvodnja	51
10.3.Stočarstvo – animalna proizvodnja	52
10.4.Organska proizvodnja hrane	62
<b>11.FINANSIJSKI INPUTI SEKTORU AGRARA</b>	<b>65</b>
<b>12. STRATEŠKA OPREDJELJENJA RAZVOJA AGRARA ZA M.Z.</b>	<b>66</b>
<b>13. LISTA MJERA ZA PODRŠKE</b>	<b>89</b>
<b>14. PRIORITETNA IMPLEMENTACIJA PROJEKATA</b>	<b>91</b>
<b>15. ZAKLJUČCI</b>	<b>92</b>

## Popis kratica

Acquis	Zakonodavstvo Evropske unije ( <i>acquis communautaire</i> )
ADNS	Sistem obavještanja o bolestima životinja ( <i>System of notification on animal diseases</i> )
ANIMO	Spoljni sistem kontrole kretanja životinja ( <i>Exsternal animal movement control system</i> )
ASH	Agencija za sigurnost hrane
AZS	Agencija za statistiku
BDP	Bruto društveni proizvod ( <i>Gross Domestic Products</i> )
CAP	Zajednička poljoprivredna politika ( <i>Common Agricultural Policy</i> )
CEFTA	Sporazum o slobodnoj trgovini među državama centralne Evrope ( <i>Central European Free Trade Agreement</i> )
CMO	Zajedničko uređenje tržišta ( <i>Common Market Organisation</i> )
EAGGF	Evropski fond za garancije i plaćanja u poljoprivredi ( <i>European Agricultural Guarantee and Guidance Found</i> )
EC	Evropska komisija ( <i>European Commission</i> )
EEC	Evropska ekonomska zajednica ( <i>European Economic Community</i> )
ECD	Delegacija Evropske komisije
EPPU	Jedinica za planiranje ekonomske politike
EU	Evropska unija ( <i>European Union</i> )
EUROSTAT	Statistički zavod Evropske unije ( <i>Statistical Office of European Communities</i> )
EZ	Evropska zajednica
FAO	Organizacija za zajednicu i hranu ( <i>Food and Agriculture Organization of the United Nations</i> )
FADN	Mreža računovodstvenih podataka na farmama ( <i>Farm accountancy data network</i> )
FZS	Federalni zavod za statistiku
FIS	Plaćanje prihoda na farmi ( <i>Farm Income Survey</i> )
FTA	Sporazum o slobodnoj trgovini
DEI	Direkcija za evropske integracije
GDP	Bruto društveni proizvod ( <i>Gross Domestic Products</i> )
GMO	Genetički modificovani organizam ( <i>Genetically Modified Organismus</i> )
HACCP	Analiza rizika i kontrola kritičnih tačaka u proizvodnji ( <i>Hazard Analyses and Critical Control System</i> )
HRM	Upravljanje ljudskim potencijalima
IDA	Međunarodna razvojna agencija/ <i>International Development Agency</i>
IFAD	<i>International Fund for Agricultural Development.</i>
IFI	Međunarodna finansijska institucija
ISO	Međunarodna organizacija za standardizaciju ( <i>International Standard Organisation</i> )
LFA	Manje povoljna područja ( <i>less Favoured Areas</i> )
MAFRD	Ministarstvo poljoprivrede, prehrane i ruralnog razvoja
MPS	Tržišno cjenovna politika ( <i>Market Price Support</i> )
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj ( <i>Organisation of Economic Cooperation and Development</i> )
OVI	Objektivno provjerljivi indikatori
PAR	Reforma javne uprave

PIU	Jedinica za implementaciju projekta
PRSP	Srednjoročna razvojna staregija
PPRR	Poljoprivreda, prehrana i ruralni razvoj
PSE	Podrška proizvođačima ( <i>Producer support Estimate</i> )
RDP	Program ruralnog razvoja ( <i>Rural Development Programs</i> )
RDP	Plan ruralnog razvoja
SAA	Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju
SAPARD	Predpristupna pomoć EU za poljoprivredu i ruralni razvoj ( <i>Special pre-Accession Program for Agriculture and Rural Development</i> )
SESMARD	Podrška za uspostavu državnog ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja
SAPS	Pojednostavljena šema plaćanja na bazi površine ( <i>Single Area Payment Scheme</i> )
SPH	Strateški plan za harmonizaciju (poljoprivrede, prehrane i ruralnog razvoja)
STO	Svjetska trgovinska asocijacija ( <i>World Trade Organisation</i> )
SVO	Državni ured za veterinarstvo BiH
UPOV	Međunarodna unija za zaštitu novih vrsta
USAID	Američka agencija za međunarodni razvoj
UNMAC	UN centar za uklanjanje mina
VAT	Porez na dodatnu vrijednost
WB	Svjetska banka
WHO	Svjetska zdravstvena organizacija
SWOT	Prednosti, slabosti, mogućnosti i opasnosti ( <i>Strenghts, Weaknesses, Opportunites, Threats</i> )

## **PREDGOVOR**

Izrada Strategije poljoprivrednog razvoja općine Vareš (2019-2024) nastala je na osnovu opredjeljenja i nastojanja da se definiše konceptualni okvir i ukaže na proizvodnu orijentaciju u sektoru agrara. Ovaj dokument treba da služi kao instrument i sredstvo za bolje i uspješnije upravljanje razvojem poljoprivrede kao bitnog privrednog segmenta općine.

Sektor agrara je u bliskoj prošlosti, na nivou BiH, FBiH, nažalost, samo ohrabrivan i nije u značajnoj mjeri podstican, pa je djelimično njegova transformacija ka progresu i održivosti bila otežana. Nadamo se da će ova Strategija stvoriti klimu i pretpostavke koje će voditi prema razvojnim projektima u ovoj oblasti, motivisati stanovništvo Vareša za opredjeljenja i proizvodne orijentacije u sektoru agrara.

Očekujemo da će se postići široki konsenzus oko predloženog razvojnog koncepta, gdje se neće samo vrednovati ekonomska dimenzija poljoprivrede, već i druge važne funkcije, prije svega ekološka, socijalna, podrška razvoju turizma i dr. Strategija je zapravo uputstvo za provođenje potrebnih reformi u poljoprivredi i izradu uopće općinske ekonomske politike, budžeta i drugih programskih zadataka. Zadatak Strategije je da predloži viziju razvoja sektora koja bi bila argumentovano prihvatljiva s prijedlogom konkretnih mjera i mogućnošću primjene u široj proizvodnoj praksi. Do ovih ciljeva može se uspješno doći samo stvaranjem adekvatnog političkog i ekonomskog ambijenta za minimum uvjeta u poduzetničkim aktinostima u sektoru agrara. Također, Strategija poljoprivrednog razvitka treba da posluži kao argument, većem broj ljudi na području općine Vareš da sagledaju mogućnost novih investicionih poduhvata ili da aktiviraju neiskorištene zemljišne i druge potencijale u cilju ostvarivanja profita i održivosti. Pored temeljne zadaće ona bi trebala biti platforma u ukupnom razvoju privrede i brojnim korisnicima bi trebala poslužiti kao bogat izvor korisnih informacija, a robnim proizvođačima da dostignu standard većeg nivoa i svojom proizvodnjom da budu konkurentni, uvažavajući potrebu za održivo upravljaju svojim resursom.

Promjene koje se nameću kao nužnost u integracionim procesima ukupnog okruženja, uslovljavaju proizvodnu i organizacionu transformaciju sektora agrara. Jedan od ključnih problema sa kojima se suočavao agrokomples ovih prostora jeste odsustvo integralnog nastupa primarne poljoprivredne proizvodnje i prerađivačkih kapaciteta. Bez obzira na uvriježenu tezu da je poljoprivreda općine Vareš sekundarni aspekt u ukupnim privrednim aktivnostima, od nje se očekuje da doprinese revitalizaciji ruralnih prostora. Imajući u vidu dosadašnju nisku akumulativnu sposobnost poljoprivrede, jasno je da se u sadašnjim postojećim uvjetima teško može održati sistem proste reprodukcije. Ovo su samo neki od ograničavajućih faktora koji se ovom Strategijom predlažu kao ciljevi za prevazilaženje, kako bi sektor agrara zaživio u skladu sa raspoloživim potencijalima koji u Općini Vareš nisu zanemarljivi.

U razradi svih segmenata područja općine nastojali smo se pridržavati koncepta razvoja sa svim specifičnostima i stvaranju uvjeta za ostvarenje navedenih ciljeva da je svaki resurs općine podjednako važan i da se može ukonponovati u ekonomski, ekološki i demografski mozaik.

Strategija je, prije svega, namijenjena općini Vareš, kao uputstvo za provođenje zacrtanih ciljeva i obvezujući podsjetnik za izradu i provođenje predloženih zadataka, budžeta, programskih dokumenata i sl. Svakako, ona je namijenjena poljoprivrednim proizvođačima i prerađivačima, potencijalnim investitorima i stranim ulagačima, te stručnoj i naučnoj javnosti. Strategija je nastala kao rezultat zajedničkog rada stručnih i naučnih radnika, predstavnika proizvođača i prerađivača hrane uz koordinaciju općinskog rukovodstva i odjela za poljoprivredu. Ovom prilikom se zahvaljujemo poljoprivrednim subjektima i pojedincima koji su potpomogli realizaciju izrade Strategije. Tokom javnih rasprava i brojnih konsultacija dati su korisni savjeti, sugestije i pozitivan kritički osvrt, što je doprinijelo poboljšanju kvalitete Strategije.



## 1.UVOD

Sektor agrara uopće, pa i u uvjetima općine Vareš je heterogen, ekstenzivan, ne dominira privrednom strukturom i sve više ustupa mjesto drugim privrednim segmentima. Ekonomska funkcija poljoprivrede je, prije svega, proizvodnja hrane i sirovina za prehrambenu industriju i ona je osobito važna u privrednom okruženju koje se brzo razvija, odnosno u dinamičnim privredama gdje se traži brz razvoj. Ova funkcija poljoprivrede se ne iscrpljuje samo kvantitativno nego i troškovnim inputom primarne proizvodnje i prerade. Dakle, temeljni moto svakog proizvodnog područja i pojedinca, je da se osigura proizvodnja hrane uz što niže ulazne inpute.

Usljed različitih okolnosti višegodišnjeg zaostajanja razvoja agrara za svijetom, s dugo oglašavanom federalnom, pa i ukupnom državnim politikom, upravo ovoj djelatnosti povjerava se zadaća da bude jednim od vodećih pravaca budućeg privrednog i društvenog razvoja.

Proizvodnja hrane se kod nas sve do nedavno smatrala jedinim odgovornim i ekskluzivno zaduženim promotorom života ljudi u urbanom i ruralnom prostoru. Time su emitirani veoma važni, ali ne i jedini razlozi zbog kojih su tokom ranijih vremena izostajali prepoznatljivi razvojni efekti kako u njoj samoj, tako i u općem kvalitetu življenja ljudi na selu. Ovi prvi iskazivani su u prijeratnoj diktiranoj socijalističkoj ekonomiji, te ideološkom preferiranju obimom manjeg državnog, naspram resursima većeg privatnog sektora poljoprivredne proizvodnje, a drugi u zaostajanju sela kao siromašne i društveno zapostavljene domaće životne sredine.

Poljoprivredni sektor danas prate uske domaće finansijske mogućnosti. One kočje njegovu transformaciju, iako se izlaz traži u stvaranju klime koja bi vodila prema međunarodno konkurentnim razvojnim programima, uz odgovarajuće ograničene državne transfere. Savremeno poimanje proizvodnje hrane podrazumijeva naglašeni fazni slijed, bilo da se radi o biljnoj ili animalnoj proizvodnji. U tomu treba bitno razlikovati proizvodnju sirovina i čitav niz tehničko-tehnoloških postupaka dok hrana ne dobije konačnu nutritivnu, konfekcijsku i marketinšku formu.

Zbog složenih odnosa u koncepcijama i odlukama uvjetovanih na više nivoa vlasti, sektor agrara je u nekim proizvodnjama doveden čak i na rub opstanka. Stoga, u pesimističkim prognozama, sektoru agrara u BiH prijeto da ostane nepripremljen za svoje već sutrašnje konkurentno integrisanje u EU, te prihvatiti trajne obaveze i ograničenja koja će iz tih integracija proisteći. To su razlozi za hitno otvaranje poljoprivrednih razvojnih procesa, onih koji će probuditi njegov progres orjentisan strateškim opredjeljenjima. Agrar je predstavljao jedan od sigurnih načina ekonomskog održavanja gospodarstva na ovim prostorima. Pojava značajnijeg bavljenja poljoprivredom, kao socijalnim stabilizatorom, prisutna je pogotovo u područjima gdje su druge mogućnosti zapošljavanja veoma ograničene.

Bitna odlika proizvodnje hrane u makro i mikro okruženju je da je veće učešće primarne proizvodnje u bruto društvenom proizvodu od prehrambeno prerađivačkog sektora. To ukazuje na činjenicu niskog nivoa finalizacije poljoprivrednih proizvoda, značajan udio samo obezbjeđenja stanovništva za vlastite potrebe, kao i izražen plasman poljoprivrednih proizvoda neregistriranim kanalima prodaje.

Podrške za poljoprivredu na nivou F BiH dostigle su nivo od 3% u odnosu na ukupan budžet, iako je strateškim opredjeljenjima predviđeno i oficijelno prihvaćeno 6%, što je direktno utjecalo na nedovoljan input primarnoj proizvodnji, kapitalnim ulaganjima i ruralnoj potpori na svim nivoima, prema tome i općini Vareš, koja nažalost, zbog poznatih razloga i opterećenost budžeta redovnim transferima nije imala mogućnost vlastite značajnije podrške.

Svi pokazatelji ukazuju na činjenicu da postoje realne agroekološke i druge mogućnosti za revitalizaciju sektora agrara u općini Vareš. Ovo je uvjetovano, prije svega, očekivanom povoljnijom ekonomskom situacijom, očekivanim jačanjem institucionalne i finansijske podrške, očekivanim daljnjim razvojem i uspješnom prilagođavanju integracijama na svim razinama, svakako i provedbom ovog dokumenta (**optimistički scenarij**). U suprotnom, ukoliko izostanu navedene mjere, to će značiti pad i onako ekstenzivne i prirodne proizvodnje, zaustavljanje razvoja, recesija i marginalizaciju agrara, što bi u konkurenciji sa okruženjem imalo nesagledive posljedice (**pesimistički scenarij**).

Dugoročno rješavanje naznačenih problema ne temelji se niti na protekcionističkom, niti liberalnom konceptu agrarne privrede. Ova Strategija predlaže koncept realnog, moguće izvodljivog i održivog razvoja poljoprivrede uz uvažavanje sve teškoće i lošu startnu poziciju agrara u općini Vareš (**realističan scenarij**).

## 2. ZNAČAJ I PRISTUP U IZRADI STRATEGIJE

### 2.1. Značaj izrade strategije

Svrha izrade strategije je da obezbijedi osnovni okvir za lokalnu – općinsku politiku poljoprivrednog razvoja, koja će biti koherentna sa principima razvoja na nivou F BiH i BiH u cjelini. Strategija je pripremana na bazi participativnog pristupa, kako bi se obezbijedilo da se njena implementacija reflektuje podjednako na potrebe ukupnog prostora općine Vareš. Strategije je koncipirana tako da obezbijedi preduslove za realizaciju prioriteta koji će se prvenstveno odnositi na stvaranje novih radnih mjesta na ukupnom području općine, održivi rast proizvodnje i prihoda, zaštitu biodiverziteta, kao i očuvanje kulturnog bogatstva i tradicije.

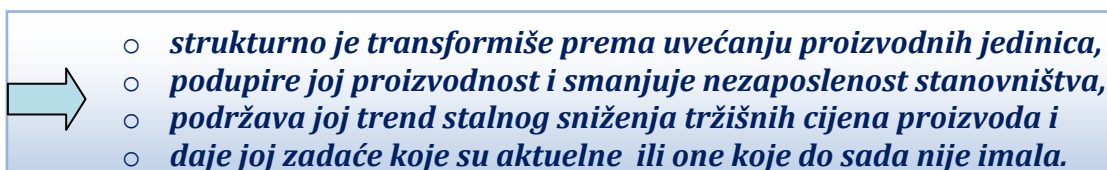
### 2.2. Pristup u izradi Strategije

Izrada Strategije zahtijevala je kompleksan pristup i istraživanje, što se moglo obezbijediti samo timskim radom i direktnim uvidom u ukupno područje općine. Rad na izradi Strategije odvijao se u više faza, počev od organizacionih priprema, definisanja zadataka, uspostave odgovarajuće saradnje na terenu, usklađivanja metodoloških postupaka i određivanja nosioca aktivnosti. Neposredno nakon navedenih aktivnosti slijedila je faza prikupljanja i sređivanja informacione osnove u saradnji sa predstavnicima lokalnih subjekata i uprava. Na kraju kao najvažniji dio Strategije je izrađena detaljna analiza potencijala, uslova i pravaca budućeg razvoja.

Završna zadaća na izradi Strategije vezana je za njeno predstavljanje javnosti u radnoj verziji, uvažavanje svih konstruktivnih sugestija, prijedloga i primjedbi od strane stručne i naučne javnosti i svih relevantnih učesnika u agrarnoj sferi i na kraju verifikacija od strane Općinskog Vijeća Vareš, njeno konačno uobličavanje i usvajanje.

### 2.3. Vizija razvoja

U širem smislu riječi, vizija razvoja agrara, u svakom proizvodnom području, prema tome i općini Vareš treba da utječe na poljoprivrednu fizionomiju, mijenjajući je u sljedeća četiri pravca:

- 
- ***strukturno je transformiše prema uvećanju proizvodnih jedinica,***
  - ***podupire joj proizvodnost i smanjuje nezaposlenost stanovništva,***
  - ***podržava joj trend stalnog sniženja tržišnih cijena proizvoda i***
  - ***daje joj zadatke koje su aktuelne ili one koje do sada nije imala.***

Bez obzira što poljoprivreda ima mnogo prostora za poboljšanja, ona se sve proteklo vrijeme uglavnom nalazila izvan navedenih tokova, pa su utoliko i veće poteškoće i zapreke za njihovo aktiviranje i sustizanje propuštene stvarnosti.

## 2.4. Polazišta i scenarijske analize

Kao preduslov za definisanje ciljeva i instrumenta objektivnosti ove Strategije jeste sagledavanje postojećeg stanja razvoja agrara u općini Vareš, kako bi se mogle planirati mjere, a i u finansijskom smislu planirati vidovi buduće podrške razvoju agrara. Prognoza je rađena na temelju scenarijske analize, a bazira se na predstavljenoj sektorskoj analizi i analizi konkurentnosti, uz procjenu različitih tehnoloških i ekonomskih polazišta. Scenarijski pristup nema za cilj da pokaže šta će biti nakon određenog vremena, već da na bazi većeg broja ulaznih parametara ukaže na mogući razvoj situacije u poljoprivrednom sektoru općine. U tom kontekstu promatrani su eksterni i interni parametri.

Od eksternih parametara najvažniji su:

- *tendencija kretanja hrane na tržištu u okruženju i globalnom tržištu,*
- *oblici trgovine u okviru međunarodnih sporazuma i sada direktnog europskog okruženja*

Od internih parametara za prognozu kretanja u poljoprivredi važni su:

- *dostignuti nivo proizvodnje,*
- *dinamika i stepen modernizacije,*
- *nivo konkurentnosti važnijih poljoprivrednih proizvoda,*
- *promjene u makroekonomskom okviru, kretanjima u ukupnoj ekonomiji i njihov utjecaj na standard stanovništva koji će se odraziti na promjene u ponudi i potražnji poljoprivrednih proizvoda na domaćem tržištu.*

U scenariju analize polazilo se od stajališta da velika ostupanja i promjene u poljoprivredi nisu moguća u kratkim vremenskim periodima. Za procjenu su uzimani statistički podaci, izuzev u slučajevima vlastite procjene da ti podaci ne odgovaraju stvarnom stanju.

Držeći se iznesenog, kroz svoju koncipiranu armaturu Strategija uvažava sve elemente ekonomske stvarnosti, kao što su tržišno gospodarstvo, integrisanje unutarnjeg tržišta, polivalentan razvitak sela, čuvanje okoliša i dr. Strateška opredjeljenja će se fokusirati na proizvode koja već postoji ili obećavaju visoku robnost, te na gospodarstva koja su sposobna za tržišnu proizvodnju, nezaboravljajući naturalnog proizvođača u organizovanom sistemu.

Iznesene odrednice upućuju na generalne razvojne smjernice Strategije koje se sastoje u osposobljavanju poljoprivrede općine Vareš da pod jednakim uvjetima konkuriše u borbi za domaće i strano tržište.

Svoje postavljene ciljeve strategija treba postići pravilnim izborom između dva moguća scenarija:

- da koristi sve raspoložive prirodne i druge resurse ili
- da fokusira onaj njihov dio kojeg će putem odgovarajućih projekata pretvoriti u sigurne isplative vrijednosti.

Iz razloga koje nije potrebno posebno nabrajati, realan izbor priznaje kao ispravnu samo drugu mogućnost. To znači da će odgovarajući dio kapaciteta općine ostati izvan aktivnog tretmana i biti rezervisan za kasnija bolja vremena. U predviđanju buduće proizvodnje, korišten je metod scenarijske analize, pri čemu su posmatrana tri moguća scenarija: pesimistički, optimistički i realni scenarij.

**Pesimistički scenario** polazi od sljedećih pretpostavki:

- Nastaviti sa dosadašnjom tezama da je sekundarna uloga poljoprivrede u ukupnom razvoju općine Vareš i njena dalja marginalizacija.
- Recesija u sektoru agrara na nivou države u kontekstu novih ulaganja, tehnološkog razvitka i modernizacije proizvodnje.
- Stagnacija budžetske podrške sektoru agrara ili nekonzistentna agrarna politika na nivou FBiH.

**Optimistički scenario** je ocjena trendova proizvodnje po pojedinim poljoprivrednim granama u slučaju:

- Realizacije većeg dijela prednosti i iskorištavanja mogućnosti u pojedinim aspektima.
- Stabiliziranje domaćih cijena proizvoda.
- Obezbjedenje domaće podrške na nivou općine Vareš (2,5% u odnosu na godišnji proračun) i veće učešće podrške Z-D Kantona i F BiH.
- Ubrzano investiranje u ruralni razvoj (korištenje predpristupnih i drugih fondova),

**Realni scenarij** je realna ocjena proizvodnje koja proizilazi iz postojećeg stanja i potencijala po pojedinim sektorima, poređenje sa mjerljivim činjenicama. Ovaj metod je baziran na ocjeni eksperata u obrađivanim aspektima sektora agrara. U izradi strateških pravaca i opredjelenja korišten je **realni scenarij**.

### 3. PRIRODNE KARAKTERISTIKE

#### 3.1. Prostorni položaj

Općina Vareš je smještena u Zeničko-dobojskom Kantonu, u njegovom jugoistočnom dijelu. Granične općine su Breza (dužina granice 12 km), Visoko (7km), Kakanj (17 km), Zavidovići (11 km), Olovo (34 km), i Ilijaš (19 km). Granica s općinom Ilijaš je ujedno i granica sa Sarajevskim kantonom. Površina općine iznosi 390 km<sup>2</sup>.



*Prikaz br.1. Prostorni položaj općine Vareš*

#### 3.2. Reljef i građa

Općina je smještena u brdskoplaninskom predjelu i prostorno obuhvata planinu Zvijezdu i njene padine, te još nekoliko uzvisina (Budoželjska planina, Perun i dr.). Geološka građa područja općine Vareš je vrlo složena i raznovrsna, gdje se susreću geološki supstrati od najmlađih kvartarnih odnosno aluvijalnih sedimenata do najstarijih permotrijaskih tvorevina. U geološkoj građi najstarijih naslaga ovog područja najzastupljeniji su škriljci, krečnjaci, dolomiti, kvarciti, metapješčari, metarioliti (kvarcporfiri), dioriti i spiliti. U okviru devonske periode izdvojena je formacija Zvijezda, izgrađena od krečnjaka i dolomita. Krečnjaci ove formacije sadrže fosilnu faunu donjeg devona. Na prostoru Peruna javljaju se crvenkasti i plavičastosivi mermeri prožeti kalcitskim žilicama i rijetkim kristalima piritita (željezna ruda) koji su stabilni i u manjoj mjeri se raspadaju u limonit. Najniža tačka općine je na 405 n/m (ušće rijeke Tribije u Krivaju), a najviša 1.472 n/m (Karasovina, na brdu Perun). Najviši vrh Zvijezde visine je 1.349 m. Između 405 i 800 n/m leži oko 35% površine općine, a iznad 800 n/m 65%. Na području općine pojavljuju se sedimenti iz više geoloških razdoblja, koji su u tektonskom smislu dosta oštećeni (rasjedi, bore, pukotine). Duž ovih oštećenja pojavile su se duboke kotline rijeka Stavnje, Male rijeke, Tribije, Bukovice i Dubošćice. Reljef općine Vareš je narušen rudištima i jalovinskim deponijama, kao

posljedica eksploatacije rudnih bogatstava. Sanacija ovih kopova i jalovišta je nužna s ekološkog stajališta, odnosno zaštite šireg prostora od utjecaja rudničkih otpadnih voda.

Po geomorfološkom oblikovanju, razvijenosti reljefa, konfiguraciji terena, prosječnih nadmorskim visinama, a preko toga i klimatskim uslovima, područje općine Vareš spada u brdsko-planinsko područje sa jako naglašenim planinskim karakterom. Na osnovu navedenih elemenata općina Vareš može se podijeliti u tri podreona, i to:

- podreon vodotoka i riječnih dolina,
- podreon planinskih zaravni i valovitih predjela sa 800-1200 m
- podreon ororeljefskih visina sa preko 1200 m.n.v.

Najveći i najvažniji je drugi podreon jer on obuhvata tri četvrtine teritorije, tako da površine druga dva podreona imaju vrlo podređen značaj. Podreon vodotoka i riječnih dolina sa približnim reljefom i visinama od oko 450-800m ima blažu i topliju klimu, što omogućava razvoj organske biljne proizvodnje i razvoj voćarstva. Sa povećanjem nadmorske visine dolazi do postepene izmjene ekoloških uslova biljne proizvodnje i jačeg uticaja planinske klime, a time i do ograničavanja uslova i mogućnosti intenzivnije biljne proizvodnje.

### 3.3. Klimatske karakteristike

Općina Vareš pripada umjereno-kontinentalnom planinskom klimatskom pojasu, koji ima hladnu zimu i umjereno toplo ljeto s neznatnim kolebanjem temperature. U pravilu, jesen je toplija od proljeća. Karakteristična je pojava temperaturnih inverzija u zatvorenim kotlinama (Tribija, Ponikva). U Hidrometeorološkom zavodu Federacije BiH nema podataka o mikroklimi za općinu Vareš, pa su korišteni podaci Meteorološke stanice u Zenici. Klima u Varešu je izuzetno pogodna za razvoj većeg broja ratarskih, voćarskih i povrtlarskih kultura. Klima je, radi veće nadmorske visine, blizine velikih planinskih masiva, a time i većeg provjetravanja oštija u odnosu na umjereno kontinentalnu klimu na području nizvodno prema slivu Bosne. Ljetne temperature su u prosjeku nešto niže, ljetne noći svježije. Zbog svog geografskog položaja i klimatskih karakteristika Vareš je izuzetno povoljan za razvoj turizma. Planine Zvijezda i Perun predstavljaju u bližoj budućnosti poligon za planinare ne samo iz ovih krajeve, nego i iz šireg okruženja. Idealne su mogućnosti većine područja i rijeka za lov i ribolov.

**Temperatura zraka** je ovaj prostor okarakterisala kao subplaninski prostor. Na temelju prikazanih parametara, vidljivo je da je na ovom području nešto više zastupljen subplaninski rejon, koji ima lošije uslove za proizvodnju hrane, što dobrim dijelom smanjuje potencijalne mogućnosti poljoprivredne proizvodnje. Porastom nadmorske visine prosječne temperature se smanjuju a količina oborina se povećava.

Da se zaključiti da su zime oštre, a ljeta vruća. Uglavnom je to rezultat hladnog vjetra u zimskom, odnosno visokih temperatura klime i insolacije u ljetnom periodu. Odnos godišnjih prosječnih vrijednosti oborina i temperatura na području Vareš ukazuje da je ovdje klima uglavnom perhumidna. Obim, sadržina i kvaliteta prirodnih karakteristika nekog prostora, temeljni su pokazatelji koji određuje vrstu, smijer i oblik njegove poljoprivredne proizvodnje. Kao takvog važno je da ga poljoprivrednici znaju, a ostali u lancu proizvodnje hrane uvažavaju.



**Hidrografiju** predstavlja mreža vodenih tokova, kretanje voda i njihovo zadržavanje na zaravnjenim površinama. Prvenstveno je određena klimom, a vodeni tokovi su određeni reljefom. Pri tome je reljef najčešće definisan tektonskim kretanjima i poremećajima, te značaj ima i visoku akva kulturnu vrijednost. Rijeke s prostora općine Vareš pripadaju slivu rijeke Bosne. Mnogobrojni potoci, slijevajući se s planine Zvijezde, čine glavne vodotoke koji kroz duboke kotline odvede te vode posredno i neposredno u rijeku Bosnu. Glavni vodotoci su: rijeka Stavnja s pritokama Mala rijeka i Žalja koje utječe u rijeku Bosnu na prostoru općine Ilijaš; rijeka Bukovica s pritokom Borovički potok – utječe u rijeku Trstionicu na prostoru općine Kakanj; rijeka Duboštica – utječe u rijeku Krivaju na prostoru općine Olovo; rijeka Tribija s pritokom Vijačicom, utječe u rijeku Krivaju (jedini vodotok čiji se kompletan sliv nalazi na području općine Vareš); rijeka Očevija – utječe u rijeku Krivaju na prostoru općine Olovo; rijeka Misoča sa pritokom Blažom – utječe u rijeku Bosnu na prostoru općine Ilijaš. Prostor općine obiluje velikim kapacitetima izvorišta pitke vode (Mala rijeka, Očevija, Stavnja, Bukovica, Misoča). Zbog karakteristika geološke građe, ponegdje se javljaju izvori tople vode (Očevija, Kamenolom) i izvori mineralne vode (Okruglica, Dabravine). Izvori tople vode bi mogli biti važan turistički potencijal. Sa stanovišta režima padavina karakteriše pojava sušnih i kišnih razdoblja, što ukazuje na aktuelnost navodnjavanja, odnosno odvodnje na težim zemljištima nižih predjela. Kiše koje padnu tokom ljeta najčešće su u pljuskovitoj formi i lokalnog karaktera. Generalno posmatrajući, ovo područje je bogato padavinama, ali je na temelju višegodišnjih podataka uočljivo da je njihov raspored tokom godine nepravilan, a sa stajališta poljoprivredne proizvodnje u nekim predjelima i nepovoljan. Još jedna specifičnost prostora općine Vareš su umjetna jezera stvorena ili eksploatacijom rude ili odlaganjem jalovine. Takva jezera se nalaze na dnevnom kopu "Smreka" (površine cca 120 ha), jalovištu "Veovača" (cca 30 ha) i jalovištu "Mala rijeka" (cca 20 ha). Ovi, slučajno stvoreni resursi, mogu se korisno upotrijebiti za uzgoj ribe i važna su ekološka staništa.

**Tab. br. 1. Srednje mjesečne temperature**

Mjesec	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	prosjeak
t <sub>sred</sub> (°C)	-0,5	2,0	6,2	10,7	15,3	18,5	20,2	19,8	15,7	11,1	5,5	0,7	10,4

**Tab. br. 2. Srednje mjesečne padavine**

Mjesec	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	suma
Padavine	53	48	54	64	73	85	70	65	73	68	80	70	804

### 3.4. Pedogenetski faktori - zemljište

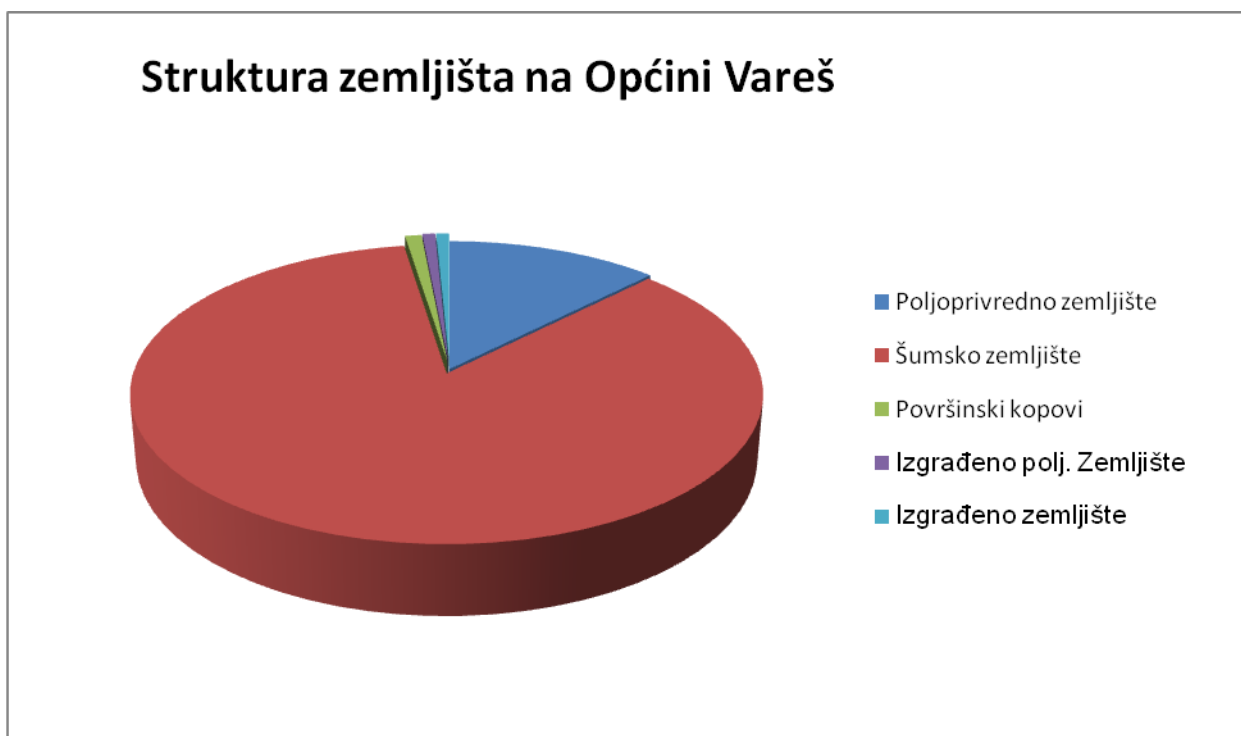
**Zemljište/tlo** je ograničeni prirodni resurs i njegova primarna funkcija je proizvodnja hrane i sirovina. Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku, u općini Vareš po stanovniku dolazi 0,4 ha poljoprivrednog zemljišta; međutim veći dio tih površina odnosi se na livade i pašnjačke površine, a na obradive svega 0,39 ha (približno međunarodnom limitu – minimumu 0,40 ha po



stanovniku poljoprivrednog i duplo više od međunarodnog minimuma obradivog 0,17 ha po stanovniku).

**Tab. br.3. Površine i procenti strukture zemljišta**

Struktura zemljišta	Površina (ha)	Procenat (%)
Ukupna površina općine	<b>39.242,02 ha</b>	<b>100,0 %</b>
Poljoprivredno zemljište	4.502,91 ha	11,5 %
Šumsko zemljište	30.722,83 ha	78,3 %
Površinski kopovi	345,06 ha	0,9 %
Izgrađeno zem. sa učešćem polj. zemljišta.	265,55 ha	0,7 %
izgrađeno zemljište	288,87 ha	0,7 %



**Grafikon br.1. Struktura poljoprivrednog zemljišta**

Od izuzetnog značaja će biti pronaći načine za očuvanje svih vrjednijih zemljišta, bez obzira što općina Vareš ima najkvalitetnije zemljište bonitetne klase 4B. Poljoprivredne površine u ukupnim površinama zauzimaju oko 11,5%. Fond poljoprivrednog zemljišta od 4.502 ha otpada na: oranice i bašte, 1.766 ha (20,02%) voćnjaka, 422 ha (4,78%) livada 5.297 ha (60,04%) pašnjaka 1.338 ha (15,16%), što predstavlja značajan resurs. Međutim, u strukturi zemljišta preovladavaju

livade i pašnjaci koji se redukovano koriste. Na oranice, vrtove i voćnjake otpada svega 20,02 % ukupnih poljoprivrednih površina.

U 2010 godine u odnosu na 2011 i 2012 godinu je broj zasijanih površina bio manji i kretao se oko 100 ha, to su uglavnom bile zasijane površine pod povrtnim kulturama, dok su se u 2011, 2012 i 2013 godini površine povećavale za 30-40 ha pod strnim žitima i heljdom, tako da se taj trend porasta obradivog zemljišta predviđa i za naredne godine.

## Kategorije korištenja zemljišta

### ☉ Kategorije zemljišta poljoprivrednih površina

Područje općine Vareš raspolaže sa vrlo ograničenim površinama pogodnim za intenzivnu oraničnu proizvodnju. Prva, druga i treća kategorija uopće nisu zastupljene, dok su površine IVa i IVb kategorije ograničene. Uzrok tome, pored ostaloga, leži u velikoj razuđenosti reljefa koji postojanje ravnih ili slabo nagnutih površina svodi na vrlo ograničenu mjeru.

#### A. Zemljišta prikladna za korištenje

#### *IV kategorija poljoprivrednih površina*

**Kategorija IV** zastupljena je sa obje podgrupe: IVa (na ravnom terenu u dolinama, sa povoljnim ili djelimično nepovoljnim vodno-zračnim režimom) i IVb (na brežuljkastom terenu sa nagibom 8-120 i dubinom tla 40-60 cm). Na području općine Vareš zemljište IV kategorije zauzima površinu od 846,82 ha ili 2,16 % od ukupne površine. Tla unutar ove kategorije treba sačuvati za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju uz popravku hidro i agromeliorativnim mjerama.

**Podkategorija IVa** zauzima 97,42 ha ili 0,25 % ukupne površine. Javlja se dolinom rijeke **Blaža** i donjeg toka rijeke **Stavnje**, kod naselja **Okruglica**, na aluvijalno slabo ogoljenom tlu na šljuncima i pijescima. U okviru tog područja nalazimo znatne površine zemljišta neuređenog vodnog režima što se bitno odražava na svojstva zemljišta i smjer biljne proizvodnje. Međutim, obzirom na značaj ove kategorije koja se pojavljuje samo u ravničarskom dijelu područja općine gdje nalazimo kvalitetniji poljoprivredni prostor, uz povoljne mikroklimatske prilike, nameće se potreba uređenja ovih površina, gdje bi se najveći dio tog zemljišta koji se danas koristi kao nisko-produktivne livade, osposobio kao oranično zemljište čime bi se stvorili uvjeti za širu i racionalniju poljoprivrednu proizvodnju. Proizvodne sposobnosti ovog tla zavise od režima površinskih i podzemnih voda. Neophodno je poduzeti bar osnovne hidromeliorativne mjere od kojih, kao prva, treba da bude regulacija vodotoka.

**Podkategorija IVb** zauzima 749,40 ha ili 1,91 % ukupne površine općine. Nalazi se na lokalitetu **Ravansko polje, Čamovine, Zlokraci, Panjevi**, te južno **Kolonija** i u dijelu naselja **Seci**. Zemljišta ove podkategorije koja po mogućnostima korištenja poljoprivrednih površina čini prelaz od oraničnog ka livadskom načinu korištenja je jedina kategorija koja predstavlja neku vrstu rezerve za mogućnost unapređenja biljne proizvodnje. Usljed inklinacije terena na njoj je primjena mašinske obrade, pa prema tome i pravog intenziviranja proizvodnje dobrim dijelom ograničena. Zemljišta su srednje duboka, skeletoidna i lakšeg mehaničkog sastava. Razvila su se na trošnim matičnim supstratima. Tu se sreću različiti tipovi zemljišta koja zahtijevaju poseban tretman u aktiviranju njihovih potencijalnih proizvodnih sposobnosti. Najveća površina IVb kategorije upotrebne vrijednosti zemljišta je na niskom nivou opskrbljenosti fiziološki aktivnim hranjivima (naročito fosforom). Znatne površine, obzirom na prirodu geoloških supstrata koji su jako podložni fizikalnom trošenju, su izložene pojačanom djelovanju površinske erozije koje bi, obzirom na ograničenja vezena za jače inklinirane terene, trebalo isključiti iz oraničnih površina i koristiti ih više kao livadske površine ili voćnjake. Međutim, obzirom da se sve više smanjuju površine u ravničarskom području raznim vidovima trajnog izuzimanja od strane nepoljoprivrednih potrošača, sve je veća orijentacija na iskorištavanje poljoprivrednog zemljišta u brdsko-planinskom području, gdje su interesantne naročito IV i V kategorija upotrebne vrijednosti zemljišta. Sve je više prisutno da se, kao oranične površine, koriste i one površine koje bi prema svojoj proizvodnoj sposobnosti i ograničenjima više odgovarale livadama i pašnjacima. Tla ove kategorije koriste se kao oranice, prirodne i vještačke livade, voćnjaci i rjeđe pašnjaci. Ovu podkategoriju treba sačuvati za poljoprivrednu proizvodnju i zaštititi od korištenja u nepoljoprivredne svrhe.

### ***B. Zemljišta neprikladna za kultiviranje (ograničena u upotrebi)***

#### ***V kategorija poljoprivrednih površina***

**Zemljište V kategorije** zauzima 2.663,97 ha ili 6,79 % ukupne površine. Na području općine Vareš, zemljište ove kategorije, je prisutno u dijelovima naselja **Glavica, Bijelo Borje, Stupni Do, Kadaridi, Selačka planina, Veliko korito, Sršljenci**, te istočno od općine Vareš na području **Đokići, Dede, Kunosići, Stari krst, Brgule, Zubeta, Višnjići**, sjeveroistočno od općine na području **Papratno, Ivančevo, Krčevine, Radoševići i Ligatići**. Na zapadu općine Vareš zahvata dio **Mijakovića** te sjeverno **Zabrezje**. Peta kategorija sa nagibom 200 je predodređena za livadsko- pašnjačko iskorištavanje. Međutim, neujednačenost nagiba dijelova ove kategorije čini je relativno pogodnim za zasnivanje i trajnije korištenje vještačkih livada uz primjenu posebnih načina njihovog negovanja. Potezi većih nagiba ove kategorije koji se nalaze pod prirodnim pašnjacima nije preporučljivo razoravati. Prirodni pašnjaci sa agrotehničkim mjerama se mogu oplemeniti i produktivno popraviti primjenom mineralne fertilacije, nadosijavanjem, upotrebom skarifikatora i drugim načinima, proizvodna sposobnost njihovih površina se od sadašnjeg ekstenzivnog može prevesti u relativno intenzivni način iskorištavanja. U okviru V kategorije

pojavljaju se uglavnom različiti tipovi distričnih tala obrazovanih na silikatnim supstratima, sa vrlo niskim stepenom zasićenosti bazama. Jedna od karakteristika ovih tala je kisela reakcija i mali adsorpcijski kapacitet. Na manje inkliniranim terenima agromeliorativnim mjerama, koje bi se sastojale prvenstveno u obogaćivanju zemljišta humusom i izborom odgovarajućih mineralnih đubriva, te većom zastupljenosti višegodišnjih kultura u plodoredu uticalo bi se na ublažavanje površinske erozije te bi se znatne površine zemljišta V kategorije prevele u klasu produktivnijih zemljišta.

### ◎ Kategorije zemljišta šumskih površina

Šumska zemljišta na području općine Vareš razvrstana su u tri kategorije: IVd; Vn; Vne; Vles; VIIes; VIIIn; VIIne; VIInes; VIIIns; VIIInsk; kategorije, zahvataju 30.781,07 ha ili 78,3 % ukupne površine općine.

#### **I, II i III kategorija šumskog zemljišta nisu zastupljene na općini Vareš**

#### **IV Kategorija šumskih površina**

Na prostoru općine Vareš ova kategorija prekriva površinu od 337,23 ha ili 0,86 % ukupnog prostora, a čine je IVd sa 337,23 ha. Uslovljena je više orografsko-edafskim činiocima, zastupljena je jugo-istočno od općine Vareš na području **Danilovići, Čamovine, Ravne, Brezje** na dubljim zemljištima. Elementarni areali ove kategorije zauzimaju male prostore. Ova kategorija se nalazi na najnižim nadmorskim visinama. Pedosistematski je dosta heterogena. Zastupljena je na zemljištima tipa duboki distrični kambisoli, luvisol sa nešto padinskih pseudogleja. Ograničavajući faktori su klizišta, a manje kamenitost kombinovana sa dubinom.

#### **V Kategorija šumskih površina**

Ova kategorija zauzima ukupnu površinu od 7.393,64 ha ili 18,84 % od ukupne površine općine i to: V 2.663,97 ha; Vn 2.109,21 ha; Vne 2620,46 ha. Elementarni areali V kategorije su veći u odnosu na prethodne i nalaze se na višoj nadmorskoj visini. Šume ovih kategorija zastupljene su uz : **Duga brda, Ljevački potok, Tremošnjak, Osinjača, Zvijezda, Klimenta, Dolidi, Han pobilje, Kraljeva kosa, Vrijesid**. Površine V kategorije manje su zastupljene od VI i VII kategorije. Ova kategorija nije prisutna na perioditima, a rjeđa je na gabroperioditima, serpentinitima, amfibolitima, spilitima i dijabazima, na kojima su dominantna VI i VII kategorija. Najzastupljeniji tip zemljišta je distrični kambisol, kao homogene i heterogene pedokartografske jedinice sa luvisolima, kalkokambisolima, kalkomelansolima i podozolima.

Ograničavajući faktori bioprodukcije su nagib, kombinovano dejstvo nagiba i erozije, uz koje je mjestimično vidljiva podložnost klizanju. Skeletnost je manje prisutna. Na jedrim krečnjacima ograničavajući faktor je dubina i kamenitost ili oboje. Zastupljene su pretežno mješovite šume bukve, jele i smrče, mješovite četinarske smrčevito-jelove šume, zatim čiste bukove šume. Hrastove šume su na ovoj kategoriji rijetke.

## VI Kategorija šumskih površina

Površine ove kategorije zauzimaju 13.770,77 ha ili 35,1 % od ukupne površine općine i to: VI 3.010,94 ha; Vles 320,59; VIn 1.976,86; VIne 6.034,25; VInes 1.448,01; VIns 980,00. Zastupljena je jugoistočno od općine Vareš na području **Alijina bašča, Marina voda, Šikuljski gaj, Guvna, Petača, Male Biljevnice, Veliko brdo**. Sjeveroistočno od općine Vareš na područjima: **Smršnica, Dragevac, Lanševac, Rudina**, sjeverno od općine: **Kraljeva kosa, Duboštica, Papratno brdo, Kačansko brdo**. Karakteriše je raznolik sastav tipova zemljišta; homogenih i heterogenih zemljišnih areala. Njazastupljenija je klasa kambičnih zemljišta i to: distrični kambisol, eutrični kambisol i kalkokambisol, sa nešto manje rankera, kalkomelansola, podzola i luvisola.

Ograničavajući faktor biljne produkcije je nagib u kombinovanom djelovanju sa erozijom, skeletnošću, kamenitošću, te podložnosti klizanju na nagnutom terenu. Erodirane površine često prati i povećana skeletnost (zemljište se spira, a skelet ostaje). U višim položajima iznad 1.300 metara nadmorske visine ograničavajući faktor je skraćenje perioda vegetacije i osjetno smanjene produkcije biomase. Svi ovi faktori stavljaju šumskom gospodarenju ograničenja uglavnom na smanjivanju intenziteta sječa i opreznosti kod golih siječa, izbora vrsta drveća i bržeg pošumljavanja ogoljelih površina. Na ovoj kategoriji, pored šuma koje su zastupljene na prostorima pete kategorije, rastu i borove, hrastove šume i šume bukve sa termofilnim lišćarima.

### ☉ Neplodno zemljište

#### *VIII kategorija površina*

U ovoj kategoriji zastupljeno je 356,62ha ili 0,9 % od ukupnog zemljišta općine. Površine ove kategorije su u takvom stanju da se ne mogu koristiti za bioprodukciju, ali se mogu koristiti za izgradnju objekata infrastrukture i dr. To su područja rudnika, kamenoloma, suhih riječnih korita ili područja gdje matična stijena izbija na površinu. U centralnom dijelu općine Vareš zastupljeno je na područjima: **Smreka, Bijelo Borje, Divinica i Daštansko**. Zajedno sa vodenim površinama ima 356,62 ha ili 0,91 % ukupnog zemljišta općine Vareš.

### ☉ Izgrađeno zemljište

U izgrađeno zemljište svrstavaju se urbani prostori (stambeni i industrijski objekti) saobraćajnice i druge površine isključene iz bioprodukcije. Zahvata površinu od 415,66 ha ili 1,06% ukupne površine općine. Izgradnjom su zahvaćene puno više poljoprivredne kategorije zemljišta, a znatno manje šumske. Najviše su zahvaćene najkvalitetnije kategorije zemljišta. Javlja se u centralnom dijelu općine, dolinom rijeke **Stavnje**, jugozapadno od općine Vareš na području **Striježeva, Dabravine, Kokošćići, Kadarići**. Neplodno zemljište (VIII kategorije, izgrađeno zemljište i vodene površine) čine ukupno 1.187,94 ha ili 3.03 % ukupne površine općine.

## Zone sposobnosti i način korištenja zemljišta područja općine Vareš

Ako se pod zoniranjem podrazumijeva grupisanje bonitetnih kategorija zemljišta u jedinstvene cjeline koje se međusobno razlikuju prema proizvodnoj sposobnosti zemljišta, uslovima

proizvodnje i načinu korištenja, onda se, na osnovu izvršenih opservacija, područje općine može podijeliti u tri (3) agrozone, zona šuma i zona urbanog prostora:

### ***I zona – agrozona I***

Sa aspekta zemljišnih potencijala ovo je najvrijednije područje općine. Zahvata površinu od 846,82 ha ili 2,16 % ukupne površine općine. Predstavljena je IVa i IVb bonitetnom podkategorijom. Ovo je područje u kojem je moguća intenzivna poljoprivredna proizvodnja sa mogućnostima uređenja i douređenja zemljišta uključujući agro i hidromelioracione mjere.

### ***II zona – agrozona II***

Zahvata površinu od 5.674,91ha ili 14,46 % ukupne površine općine. U ovu zonu grupisana su zemljišta osrednjih potencijala koje posjeduju ograničenja i uglavnom su manje prikladna za kultiviranje, tako da se mogu koristiti manje kao oranična tla, a pretežno se koriste kao livade i voćnjaci. U okviru ove zone svrstana su zemljišta V i VI bonitetne kategorije. Ovo je zona poluintenzivne poljoprivrede odnosno zona suhog ratarenja i voćarstva. Tla ove zone su općenito pod uticajem erozionih procesa. Nerijetko se mogu javljati i klizišta (naročito na glincima). Glavni ograničavajući faktori njihovog intenzivnog korištenja u ratarskoj proizvodnji su mala dubina soluma, jak nagib terena pa prema tome i otežano korištenje mehanizacije.

### ***III zona – agrozona III***

Zahvata površinu od 1.166,93 ha ili 2,97 % ukupne površine općine. U ovu zonu su grupisana zemljišta slabih zemljišnih potencijala a to su zemljišta VII bonitetne kategorije. Ova zona ima izrazita ograničenja za korištenje u poljoprivredi. To su u prvom redu zemljišta planinskih područja, velike inkliniranosti terena, male dubine soluma, viših nadmorskih visina i u skladu s tim nepovoljnih klimatskih prilika. Zemljišta ove zone uglavnom su pod pašnjacima i livadama iz čega proizilazi da se ova zona koristi uglavnom u okviru ekstenzivne stočarske proizvodnje.

### ***IV zona – zona šuma***

U ovu zonu spadaju svi zemljišni prostori (dakle sve kategorije šumskih površina) koje se nalaze pod šumskom vegetacijom. Površine ove zone zauzimaju prostor od 30.781,07 ha ili 78,3 % ukupne površine općine. Ovu zonu katarakteriše heterogeni zemljišni pokrivač. Planinski dio ove zone ima razvijeniju orografiju i intenzivnije erozione procese, a time i plića tla i izražajniju stjenovitost i kamenitost terena, što su ujedno i najizraženiji ograničavajući faktori produktivne sposobnosti ove zone. Produkcija ove zone se zasniva uglavnom na mješovitim šumama smrče, bukve, graba i jele, a na toplijim ekspozicijama i hrasta.

### ***V zona – urbani prostori*** i površine isključene iz sfere biljne proizvodnje

U okviru ove zone obuhvaćeni su svi urbani prostori i površine koje se nalaze u okviru industrijskih zona, saobraćajnica, kamenoloma, grobalja, deponija i ostale neproduktivne zemljišne površine koje su trajno isključene iz poljoprivredne i šumske proizvodnje. Ova zona

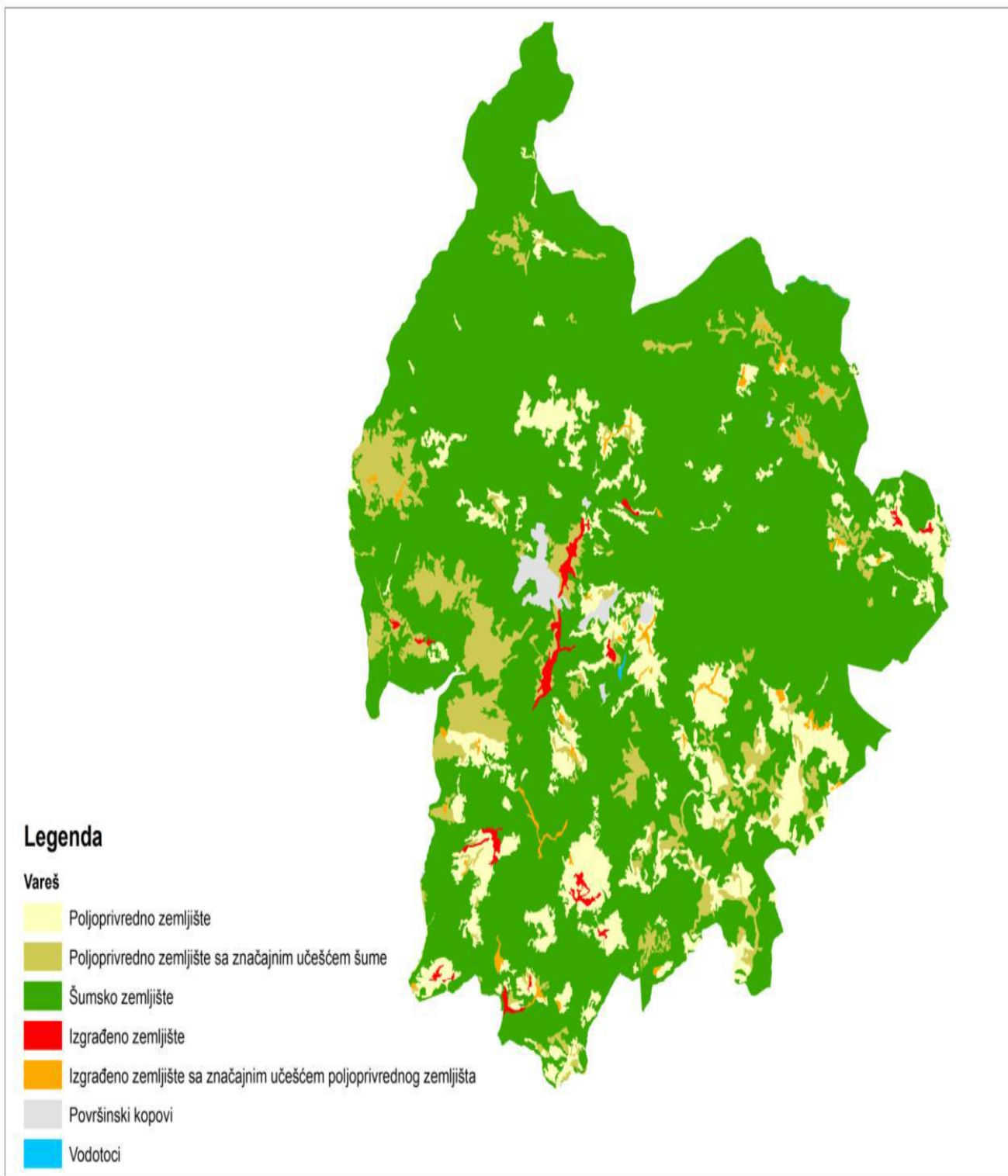
zajedno sa vodenim površinama zahvata površinu od 772,28 ha ili 1,97 % ukupne površine općine.

**Tabela br. 4. Zone općine Vareš**

ZONA	KATEGORIJA	POVRŠINA U ha	%
<b>I AGROZONA</b>	IV A	97,42	0,25
	IV B	749,40	1,91
	<b>Σ</b>	<b>846,82</b>	<b>2,16</b>
<b>II AGROZONA</b>	V	2.663,97	6,79
	VI	3.010,94	7,67
	<b>Σ</b>	<b>5.674,91</b>	<b>14,46</b>
<b>III AGROZONA</b>	VII	1.166,93	2,97
<b>Σ</b>		<b>1.166,93</b>	<b>2,97</b>
<b>IV ZONA - ZONA ŠUMA</b>	IVd	337,23	0,86
	Vles	320,59	0,82
	VIIes	1.592,62	4,06
	VIIIn	1.777,83	4,53
	VIIIne	3.077,41	7,84
	VIIInes	3.359,14	8,56
	VIIInsk	4.216,53	10,74
	VIIInsk	930,81	2,37
	VIIn	1.976,86	5,04
	VIIne	6.034,25	15,38
	VIInes	1.448,01	3,69
	VIInsk	980,12	2,50
	VIn	2.109,21	5,37
	VIne	2.620,46	6,68
	<b>Σ</b>		<b>30.781,07</b>
<b>V ZONA - URBANE POVRŠINE IZVAN PROIZVODNJE</b>	izgrađeno	415,66	1,06
	kopovi	345,06	0,88
	rijeka	11,56	0,03
<b>Σ</b>		<b>772,28</b>	<b>1,97</b>
<b>Σ I+II+III+IV+V zona</b>		<b>39.242,02</b>	<b>100</b>

Izvor podataka: Studija upotrebne vrijednosti za područje Zeničko-dobojskog kantona





***Prikaz. br. 2. Karta upotrebne vrijednosti zemljišta***



### **3.5. Vegetacija**

Po sastavu vegetacije, biljni pokrov općine Vareš se sastoji od visokih crnogoričnih i bjelogoričnih šuma raznolikog sastava, niskih bjelogoričnih degradiranih šuma bukve i hrasta, pašnjaka, livada, oranica i voćnjaka. Pojava močvarnog zemljišta i tresetišta, karakteristična je u crnogoričnim šumama planine Zvijezde, te na livadama oko rijeka Blaže i Tribije. U obilju šumskih i livadskih površina, na prostoru općine raste raznovrsno ljekovito bilje i gljive.

### **3.6. Ekologija**

Općina Vareš ima zdravu i ekološki očuvanu prirodnu sredinu. Međutim, određene pojave narušavaju ovu prirodnu ravnotežu. To se prvenstveno odnosi na dijelove općine narušene površinskim kopovima, a dalje i na oštećenja i sječu šuma na linijama razdvajanja, što je za posljedicu imalo sušenje oštećenih dijelova šuma čija sanacija zbog miniranih terena još uvijek nije izvršena. U toku rata dolazilo je i do obimnije sječe i devastacije privatnih šuma. Područje općine Vareš oduvijek je imalo bogat i raznovrstan životinjski svijet. Područje Lovnog gazdinstva "Zvijezda" Vareš je izuzetno bogato divljači, a naročito plemenitom srnećom divljači. Od ostale divljači zastupljeni su medvjed, vuk, divlja svinja, zec i dr., što predstavlja realnu osnovu za razvoj lovnog turizma. Poseban kvalitet prirodne sredine općine Vareš čini obilje i raznovrsnost voda, koje se pojavljuju kao površinski vodotoci, podzemne vode i jezerske vode. Kvalitetni dio vodnog potencijala su rijeke Stavnja, Misoča, Bukovica, Zvijezda, Mala rijeka, Duboštica, Tribija i dio Krivaje, koje su pogodne za uzgoj plemenite ribe (potočna pastrmka), a vještačka jezera u Maloj rijeci i Smreci i za uzgoj ostalih vrsta ribe. Veća izvorišta pitke vode Očevija i Mrestilište, također, su važan resurs prirodne sredine i kao takvog ga treba sačuvati. I pored primjera koji narušavaju prirodnu sredinu, raznovrsnost i bogatstvo šuma, rijeka, te flore i faune, uz složenost reljefne strukture, daju prostoru općine Vareš potrebne pretpostavke za zdrav život i sve preduvjete za razvoj turizma, baziranog na prirodnim vrijednostima i sportskim aktivnostima, uključujući biciklizam, uspinjanje, kao i lov, ribolov i ostale rekreativne djelatnosti.

## 4. PRIVREDNI, PROMETNI I DEMOGRAFSKI ASPEKTI

### 4.1. Privredni aspekti

Privreda općine Vareš u prijašnjem razvoju bila je oslonjena na tešku industriju, naročito na rudarstvo (željezna ruda, barit i kamenolom uglavnom za potrebe željezare), željezaru, livnicu i metaloprivredu. Razvoj je, također, bio oslonjen na šumarstvo (eksploatacija šume) i finalnu preradu drveta (rezana građa, otvori i dr.). Metalna industrija je uglavnom imala osiguran posao u okviru sistema u kojima je djelovala (RMK, "Zrak", "Energoinvest"), tako da je borba za tržište bila na niskom stepenu. To je karakteristično i za drvenu industriju koja je djelovala u okviru "Šipada" i za građevinarstvo koje je djelovalo u okviru "Vranice". Poljoprivredna proizvodnja je bila na niskom stepenu razvoja ( poljoprivredna proizvodnja uglavnom za vlastite potrebe).

Preduzeće "Snaga", inače nosilac razvoja poljoprivredne proizvodnje, uglavnom se bavilo trgovinom u okviru sistema UPI-ja. U prijeratnom periodu zaposlenost je iznosila i do 31,22% (6.933 zaposlena, od čega 6.342 u privredi, a 591 u vanprivredi). Na privatni sektor je u tom periodu otpadao zanemariv dio i to uglavnom na autoprijevoznike, s veoma malo zanatskih i ugostiteljskih radnji. Rudnik željezne rude zapošljavao je 1.180 radnika, željezara 890, kamenolom 30, "Amfibolit" 20, "Metalprerada" 225, prerada drveta 630, šumarstvo 750, "Vranica" - građevno poduzeće, Bobovac 490, tvornica rezervnih dijelova 320, tvornica "Zrak" 130, tvornica konfencije "Vilko" 120, "Autotrans" 140, Rudnik olova, cinka i barita 120, trgovačko poduzeće "Snaga" 195, "Velepromet" 65, "Perun" 60 itd. Danas Vareš očekuje investicijska ulaganja u neke od navedenih industrijskih grana, pogotovo u revitalizaciju dijela pogona za korištenje rudnog bogastva. Broj uposlenih osoba na području općine Vareš na početku 2013 godine je 1.129 lica, dok je broj osoba koje traže posao sa datumom 2.03. 2013 god. 1.300 prema evidenciji Zajednice za zapošljavanje općine Vareš.

**Rudarstvo** je uvijek bilo veoma značajno za općinu Vareš. Kopanje ruda i njihova prerada je generacijama bilo osnovni način privređivanja. Veliki zamah rudarstvo je dobilo izgradnjom visokih peći, krajem 19. vijeka, prvim pećima za topljenje željeznih ruda na čitavom Balkanu. Trenutno rudnici su zatvoreni i više se ne eksploatišu. Kamenolom krečnjaka "Stijene" Vareš je radio do 2000. godine, a nakon toga dio imovine i prava ovog preduzeća ušao je u mješovito preduzeće "BBM-Amfibolit", sa većinskim stranim kapitalom. Bavi se proizvodnjom kamenih agregata od krečnjaka i eruptivnog kamena spilita za spravljanje betona i asfalta, kao i istraživanjem i eksperimentalnom proizvodnjom arhitektonsko-građevinskog kamena i jedino trenutno radi.

**Šumarstvo** spada u jednu od najšumovitijih općina u BiH. Od ukupne površine općine cca 77% otpada na šume i šumsko zemljište. Šuma je jedan od najznačajnijih prirodnih resursa općine Vareš. Šume imaju proizvodnu, protuerozijsku, hidrološku, klimatsku i višenamjensku funkciju. Iz tih razloga je nužno svim šumama, bez obzira na vlasništvo,

gospodariti na temeljima najnovijih dostignuća nauke, šumarske struke i prakse. Šume su važan rekreativni i turistički potencijal, te bi se na taj način trebale i vrednovati.

Formiranjem Šumskih društava na nivou kantona, općine sa šumskim bogastvima nisu imale adekvatan finansijski input od svog resursa (šume). Cijenimo da je formiranje jednog ili više poduzeća na nivou općina (Federalni zakon koji je u Nacrtu dopušta takvu mogućnost) bilo rješenje za racionalno i održivo korištenje šumskog resursa, bolje korištenje i održavanje šumske infrastrukture (šumski putevi), šumskog neiskorištenog zemljišta i dr. S obzirom na to da su se raspali veliki ekonomski sistemi, u okviru kojih je većinom djelovala privreda općine Vareš, u potpunosti je prestala eksploatacija ruda i proizvodnja željeza; obustavljena je finalna prerada drveta u okviru DI "Zvijezda", a trgovačko preduzeće "Snaga" i ugostiteljsko preduzeće "Perun" prestaju s radom. Metaloprerađivačka u Mehaničkoj radionici i "Zraku" faktički ne postoji. Eksploatacija kamena je podignuta na značajniji nivo zahvaljujući privatnom poduzetništvu, odnosno privatizaciji bivših firmi "Amfibolit" i "Kamenolom".

Značaj poljoprivrede kao temelja agroindustrijskog kompleksa u cjelini, kao i pojedine metode rješavanja razvojnih protivrječnosti, mijenjaju se u ovisnosti od ukupnog privrednog razvoja određenog proizvodnog regiona ili države u cjelosti. Najveći dio poljoprivredne proizvodnje koristi se za ishranu stanovništva, tako da je robnost proizvodnje niska, a finansijski input za proizvođača skroman. Stanje sektora agrara u općini Vareš kao i većini područja u zemlji s aspekta gubitka seoskog stanovništva, obnove sektora u tehničko-tehnološkom smislu nema povoljno društveno i poslovno okruženje. Danas na ovim prostorima, agrarni sektor prate razna ograničenja, koje nepovoljno utječu na efikasnost, umanjuju produktivnost i prinose u sektoru agrara. Ta ograničenja su usitnjenost posjeda, izvozna ograničenja, često nekontrolisana vlastita proizvodnja, neuređeno zemljište, nedovoljno korištenje obilatog resursa vode za navodnjavanje, nedostatak mehanizacije i druge opreme, nedovoljan transfer znanja u određenim proizvodnjama, nedovoljna investiciona ulaganja i drugo. Sva navedena ograničenja dominiraju na općini Vareš. Imajući u vidu nisku akumulativnu sposobnost poljoprivrede jasno je da je u postojećim uslovima teško održiv eventuelni profit određene proizvodnje, pa čak i nivo proste reprodukcije. Ipak, resursni temelj općine nije dovoljno iskorišten. Zbog nekonzistentne poljoprivredne politike na nivou BiH i F BiH, bile su prioritetne sve druge privredne grane u odnosu na razvoj poljoprivrede, bez obzira na ogromne prirodne potencijale (pašnjaci, livade, stočni fond, uslovi za organsku proizvodnju), te je sektor agrara ostao gotovo zanemaren.

Rastući indeks starosne dobi, neodrživ profit u poljoprivredi nosi sa sobom izraženu depopulaciju ruralnih područja općine Vareš, ali i njeno istovremeno demografsko starenje. Negativni demografski i ekonomski trendovi izraženiji su u ruralnim područjima. Ruralno područje zaostaje i u razvijenosti osnovne saobraćajne, komunalne i socijalne infrastrukture, pa u tim sredinama nedostaju osnovni preduvjeti društvenog i ekonomskog razvoja.

U ruralnim područjima općine Vareš, poljoprivreda je često glavni (a ponekad i jedini) generator zapošljavanja i dohotka. Međutim, nizak nivo produktivnosti, nepovoljni klimatski i pedološki uslovi, razuđenost i usitnjenost kapaciteta u primarnom sektoru i njegova neorganizovanost sa jedne strane, nepostojanje otkupa, nedostatak prerađivačkih kapaciteta, otežan plasman poljoprivrednih proizvoda, nedostupni i nepovoljni krediti za poljoprivredu sa druge strane, predstavljaju ograničenja za razvoj poljoprivrede.

Poljoprivreda općine tradicionalno je orijentisana na stočarstvo, prvenstveno na gajenje goveda i ovaca. U posljednjih nekoliko godina došlo je do intenzivnijeg razvoja i ratarske proizvodnje, i to proizvodnje žitarica pšenica, ječam, zob, a naručito heljda koje se uzgajaju na površinama od 20-30 ha, takođe u porastu su i površine pod voćnim i povrtnim kulturama. Na području općine broj registriranih poljoprivrednih gazdinstava je 230. Registrovana poljoprivredna gazdinstva imaju uglavnom kombinovanu stočarsko-ratarsku djelatnost i bave se proizvodnjom mlijeka i proizvoda od mlijeka, kao i proizvodnjom povrća i stočne hrane na vlastitim parcelama.

Usitnjenost posjeda na porodičnim gospodarstvima je jedan od elemenata koji sputava razvoj specijalizirane (tipizirane) proizvodnje, upotrebu mehanizacije, efikasniju primjenu agrotehničkih mjera, a time se teže sprovodi organizovaniji vid proizvodnje i povećanje prinosa na njima.

Poljoprivrednu proizvodnju na općini Vareš karakterizira naturalna proizvodnja za podmirenje prehrambene sigurnosti sopstvene porodice, a manjim dijelom robna (komercijalna) proizvodnja koja uglavnom nije ugovorno vezana sa prerađivačkom industrijom. Sistem distribucije, prodaje i promocije proizvoda, naročito značajnih domaćih proizvoda (sira, meda, rjeđe voća, povrća i ostalih proizvoda domaće radinosti), nije povoljan i normativno nije uređen. Odsustvo organiziranog otkupa i problem plasmana poljoprivrednih proizvoda ilustruje i podatak o nepostojanju otkupnog centara koji bi od poljoprivrednih proizvođača preuzimao funkciju otkupa i plasmana proizvoda (sortiranje, pakovanje, skladištenje i transport ), u skladu sa zahtjevima tržišta, a u interesu samih proizvođača. Izuzetak je otkup mlijeka od par malih dorađivačkih centara u tipu obrtničke djelatnosti koji proizvode samo sir. Bogatstvo ljekobolja, šumskih plodova i gljiva i njihovo sakupljanje ima dugu tradiciju, što je posljednjih godina uticalo na povećano interesovanje za jačanje kapaciteta otkupa i osnovne prerade u ovoj djelatnosti.

#### ***4.2 Prometna povezanost***

Općina je s okruženjem povezana cestovnom mrežom. Prije rata bila je povezana željezničkom prugom Droškovac – Podlugovi i bila je vezana na pravac Ploče – Sarajevo – Doboj i dalje. Regionalnom cestom Vareš – Podlugovi vezana je sa magistralnim pravcem Sarajevo – Zenica, a njezinim kracima Vareš – Podkamensko sa Tuzlom i Zavidovićima i Vareš – Kopjari – Kraljeva Sutjeska sa općinom Kakanj. Udaljenost od glavnih centara iznosi: 46 km od Sarajeva, 74 km od Zenice i 85 km od Tuzle.

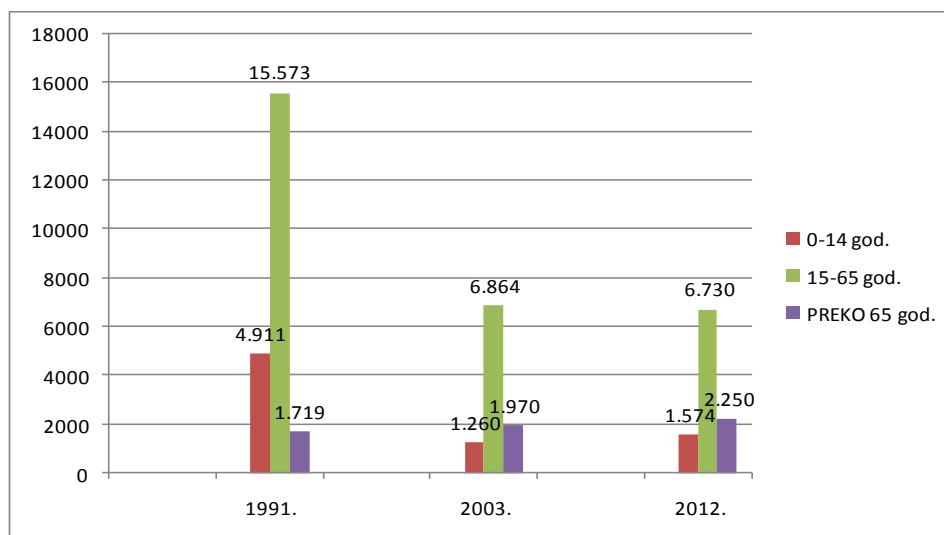
### 4.3. Demografski pokazatelji

Prema posljednjem popisu (1991) općina Vareš imala je ukupno 22.203 stanovnika. Ratna dejstva, kao i posljedice ratnih događanja, totalno su izmijenila demografsku sliku općine Vareš, kako po broju stanovnika tako i po drugim važnim karakteristikama. Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku u 2012. godini općina ima 10.500 stanovnika. Realna razmišljanja upućuju da strategija koja fokusira samo poljoprivredni razvitak (ili industriju hrane u cjelini) ne može poništiti sve zapreke za uspostavljanje prostorne demografske ravnoteže i stvaranje trajnih interesa da ljudi žive na selu. Stoga veliki dio tih zadaća moraju na sebe preuzeti projekti općeg seoskog (ruralnog) dakle, i poljoprivrednog i svakog drugog razvitka kakvi se u nas tek odnedavno javljaju, i to uglavnom u projektima koje promoviraju međunarodna zajednica.

**Tab. br. 5. Usporedba starosnih struktura stanovništva**

GODINA	UKUPNO	0-14 god.		15-65 god.		PREKO 65 god.	
1991.	22.203 = 100	4.911	22,12%	15.573	70,14%	1.719	7,74%
2003.	10.094 = 100	1.260	12,5%	6.864	68%	1.970	19,5%
2012.	10.544	1.574	14,9	6.730	63,82	2.250	21,33

Izvor podataka: Z-D kanton u brojkama 2012



**Graf. br.2. Usporedba starosnih struktura stanovništva**

Za stanovništvo općine Vareš moglo bi se općenito kazati da je demografski u srednjoj starosnoj dobi. Ipak, u općini je registriran veći broj stanovništva u kategoriji 0-14 godina u odnosu na kategoriju 65 i više godina, što upućuje na činjenicu da je natalitet u prijeratnom razdoblju bio zadovoljavajući. Zabrinjava ukupna brojnost stanovništva

općine koja se iz godine u godinu smanjuje. Izražena je nepovoljna starosna struktura stanovništva, što se posebno očituje u velikoj zastupljenosti radno neaktivnog stanovništva, posebno mlađe starosne strukture, koja u budućnosti treba da postane nositelj radnih aktivnosti.

U starosnoj strukturi dominira kontingent radno sposobnog stanovništva (15-64 godine) sa 6.864 lica ili 68% ukupne populacije, što je na razini normalnog prosjeka. Promjena u starosnoj strukturi stanovništva općine u posljednjih 12 godina nije bila u okvirima normalnih bioloških procesa, nego je rezultat migracija stanovništva, čemu je glavni uzrok protekli rat i iz njega proistekle posljedice.

**Tab. br. 6. Prirodno kretanje stanovništva**

Godina	Rođeni	Umrli	Prirodni priraštaj	na 1000 stanovnika		
				Rođeni	Umrli	Prirodni priraštaj
1989.	330	203	127	14,8	9,1	5,7
1990.	343	219	124	15,5	9,9	5,6
1991.	310	175	135	14,0	7,9	6,1
1999.	120	100	20	11,9	9,9	2,9
2002.	80	88	- 8	7,9	8,7	- 0,8
2012	57	111	-54	3,7	9,0	-4,7

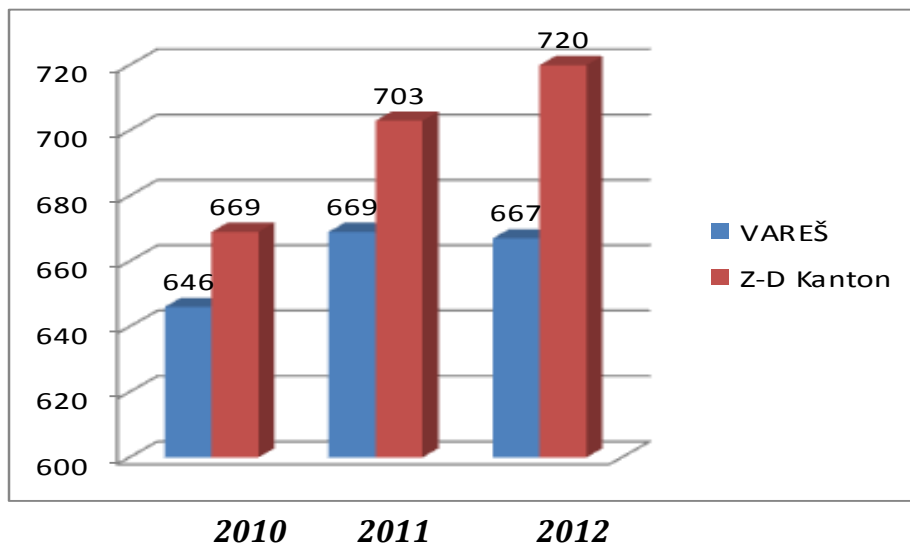
Izvor podataka: Statistički godišnjak/ljetopis 2012 *Statistical Yearbook*

Udio mladih predratne sposobnosti se znatno smanjio, a umjesto porasta kontingenta radno sposobnog stanovništva porastao je kontingent radno neaktivnog stanovništva. U periodu 1991.-2003. smanjen je broj mladih predratne dobi sa 22% na 12,5%, što je veoma loše za cjelokupnu demografsku sliku. Vidljiv je znatan pad prirodnog priraštaja u poslijeratnim godinama i došli smo u situaciju 2012. god. negativnog prirodnog priraštaja tj. stopa mortaliteta je duplo veća od stope nataliteta. Zaustavljanje tendencije pada prirodnog priraštaja jedan je od osnovnih i hitnih zadataka.

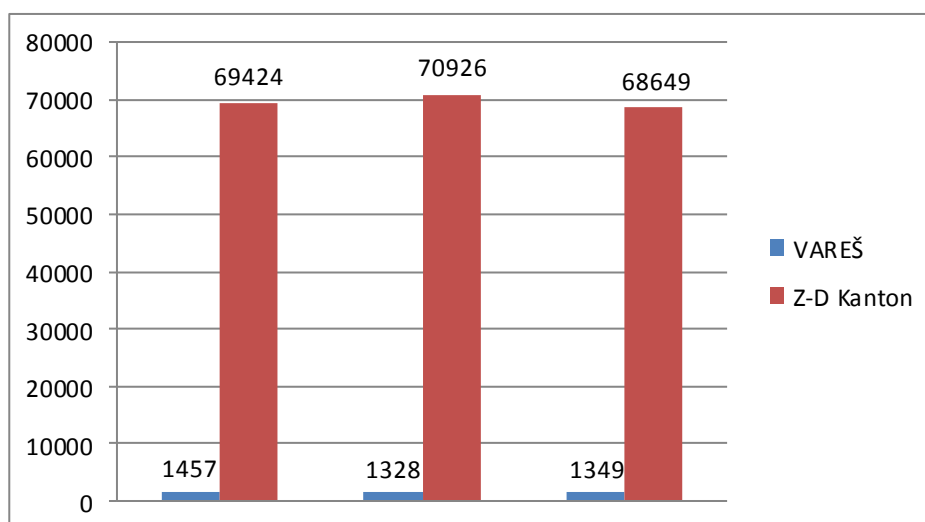
U općini Vareš prema podacima Federalnog zavoda za statistiku, u 2012. godini prosječno je bilo uposleno 1.349 radnika, što je u odnosu na 2011. godine povećan broj uposlenika za 20. Prosječan broj neuposlenih u 2012. godini iznosio je 1.284. Najveći broj osoba koji su prijavljeni na birou za zapošljavanje kao nezaposleni radi neke sezonske poslove i ostvaruje odgovarajući profit koji se ne prijavljuje državi, a hipotetički, većina njih mogu biti prijavljeni na evidenciju službi za upošljavanje.

**Tab. br.7. Broj uposlenih i neto plaća (2010-2011)**

Godina	Prosječna neto plaća			Prosječan broj uposlenih			Neuposleni
	2010	2011	2012	2010	2011	2012	
<b>VAREŠ</b>	646	669	667	1457	1328	1349	1284
Z-D Kanton	669	703	720	69424	70926	68649	68799



**Graf. br.3. Neto plaća u općini Vareš u usporedbi sa Z-D Kantomom**



**Graf. br.4. Prosječan broj uposlenih za period 2010-2012 – usporedba sa ZD- K**

Izražena je nepovoljna starosna struktura stanovništva, što se posebno očituje u velikoj zastupljenosti radno neaktivnog stanovništva (preko 65 godina) u odnosu na grupu 0-14 godina, koja u budućnosti treba postati nositelj radnih aktivnosti. Broj radno sposobnog stanovništva (15-65 godina) od 6.864 lica ili 68% ukupnog broja stanovnika daleko premašuje mogućnost zapošljavanja koje nudi postojeće gospodarstvo. Osiguranje posla za sve stanovnike kao i potencijalne povratnike je najvažniji preduvjet za opstanak i budućnost općine. Prema podacima Zavoda za zapošljavanje, istom se radi traženja posla prijavilo 1.230 osoba.

## 5. STANJE SEKTORA AGRARA

### 5.1. Važniji sektori poljoprivredne proizvodnje - osvrt

Poljoprivreda je na ukupnom prostoru države, prema tome i općine Vareš i dalje ostala opterećena brojnim problemima i još ne pokazuje jasnu viziju vlastitog društvenog razvoja, bez obzira na njenu privrednu i društvenu zadaću. Pojava povećanog bavljenja poljoprivredom, kao socijalnim stabilizatorom, prisutna je pogotovo u područjima gdje su druge mogućnosti upošljavanja veoma sužene.

**Biljna proizvodnja** samo u nekim vidovima pokazuje trendove povećanja (najbrži rast ostvaren je u ratarskoj i povrtlarskoj proizvodnji kao što je povećan broj površina zasađenih strnim žitima, sporadično povećanje u voćarstvu. Posmatrajući broj rodni stabala (2010 -2012) unutar pojedinih voćnih vrsta uočava se stagnacija broja stabala šljive, jabuke, kruške, i višnje. Na području općine nema organizovane proizvodnje jagodičastog voća (maline, kupine, jagode).

U principu, proizvodnja **strnih žita** ima trend blagog porasta sjetvenih površina. Površine pod povrćem, prije svega, **krompirom i drugim povrtnim kulturama** su značajno zastupljene i nemaju trend oscilacija. Površine pod **pašnjacima i livadama** imaju trend blagog povećanja (svake godine zbog promjenjivih klimatskih uslova uređuju (krče se) se do tada zapuštene livade i pašnjaci, radi proizvodnje kvalitetne krme koja je osnov za ishranu krupne i sitne stoke. Bogastvo i raznovrsnost **ljekovitog bilja i drugih šumskih proizvoda** predstavlja resurs iznad prosječnih vrijednosti u širem okruženju.

**Animalna proizvodnja** u područjima općine ima najveći ekonomski značaj u poljoprivredi. Poseban je značaj stočarstva u tome što se putem gajenja preživara iskorištavaju proizvodne površine koje u ovoj općini preovladavaju u strukturi ukupnih poljoprivrednih površina. **Govedarstvo** je najvažnija grana stočarstva, s ukupnim brojem od oko 2.000 grla. Pasminski sastav goveda dosta je nepovoljan jer još uvijek je u C kategoriji preko 60-70% ukupne populacije goveda. **Ovčarstvo** je također važna grana stočarstva i po ekonomskom značaju dolazi odmah iza govedarstva. Ova proizvodnja zasniva se na oko 5.500-5.800 grla. Preovladava ekstenzivno gajenje ovaca. Proizvodnja se uglavnom zasniva na mesu i u manjem obimu mlijeku i vuni. **Kozarstvo** je po obimu sporadično zastupljeno, ali izuzetno bitno i perspektivno i sa startnom pozicijom od oko 150-200 grla. **Svinjogojstvo** predstavlja uglavnom industrijsku granu stočarstva. Ukupan broj svinja na općini iznosi 100-150 od čega je krmača i suprasnih nazimica veoma malo. Većinom se svinje gaje sezonski (kupuju se prasići težine 25-30 kg. i tove do težine od 120-150 kg.) i taj ciklus se obnavlja svake godine bez vlastitog uzgoja suprasnih krmača i vlastitog potomstva koje se ostavlja za tov. Nema gospodarstava s većim farmama uzgoja svinja. **Živinarstvo** ide prema tendenciji povećanja proizvodnje jaja, posebno brojlerskog mesa (u izgradnji je farma sa proizvodnjom od 20.000 brojlera u jednom turnusu). Na ovu proizvodnju značajno utječu, prije svega, proizvodnja koncentrovane stočne hrane, odgoj roditeljskog jata



hibrida teške linije, otvaranje inkubatorskih stanica i proizvodnja jednodnevnih pilića, otvaranje savremenih klanica za živinu i razvoj prerađivačkih kapaciteta. Svi navedeni aspekti su izvan općine Vareša. Ukupan broj peradi je oko 12.000 od čega je 10.000 koka nesilica. **Pčelarstvo** na ovim prostorima ima i dugu i bogatu tradiciju. Zastupljenost više klimatskih zona, velike površine prirodnih livada i pašnjaka i prostrano područje sa bogatim florističkim sastavom osiguravaju povoljne uvjete za razvoj ove privredne djelatnosti u odnosu na mnoga područja u BiH. Značaj pčelarstva ne ogleđa se samo u proizvodnji meda i drugih pčelinjih proizvoda, već i u oprašivanju biljaka čime doprinosi povećanju produktivnosti raznih vrsta voćnih i drugih kultura. Dominira stacionirano pčelarenje. Inače, mali se dio proizvoda (meda) plasira kroz maloprodaju, uglavnom je to prodaja na pijacama, sajmovima ili „kućnom pragu“. Ukupan broj pčelinjih društava na općini iznosi oko 1.500 košnica.

## **5.2. Trendovi i ograničenja**

### ***5.2.1. Negativna demografska kretanja i niska produktivnost***

Poljoprivreda preuzima ulogu socijalnog stabilizatora za najosjetljiviji dio populacije. To su uglavnom staračka domaćinstva koja se obično bave proizvodnjom hrane za vlastite potrebe, zatim dio radno aktivne populacije koja je direktno pogođena posljedicama tranzicije i ukupnih promjena uglavnom kroz gubljenje zaposlenja u drugim privrednim granama. Relativno niska produktivnost rada u poljoprivredi je, takođe, opća karakteristika agrarnog sektora. Ovakva situacija posljedica je različitih uzroka, a jedan od njih je i niski tehnički nivo poljoprivredne proizvodnje, koji povećava potrebu u fizičkom radu, zatim tradicija i dugogodišnja orijentacija na prije ratne postojeće rudarske, šumske i druge djelatnosti.

### ***5.2.2. Nerazvijen prehrambeno – prerađivački sektor***

Izražen je nizak, moglo bi se kazati nikakav stepen finalizacije poljoprivrednih proizvoda, značajan udio vlastitog obezbjeđenja stanovništva hranom, kao i izražen plasman poljoprivrednih proizvoda neregistrovanim kanalima prodaje. Povećanje broja uposlenih u sektoru agrara moguće je postići prilivom sredstava kroz investicije i konsolidacijom finansijskog sistema na većim nivoima vlasti. Poljoprivredni subjekti imaju negativne finansijske performanse, koje se manifestuju kroz opadanje tržišnog učešća i rentabiliteta, povećanje zaduživanja, neadekvatno investiranje i neznatan obim novih poslovnih poduhvata na račun primarnog sektora.

### ***5.2.3. Investicije kao ograničavajući faktor razvoja poljoprivrede***

Investicije u dosadašnjem razvoju primarne proizvodnje i prehrambeno-prerađivačkog kompleksa bile su nedovoljne, ili zanemarljive i nisu mogle biti „motor“ razvoja agrara. Evidentno je da će u budućem razvoju poljoprivrednog sektora investiciona aktivnost zauzimati krucijalno mjesto. Investicije imaju presudnu ulogu u realiziranju ciljeva i prioriteta agrarnog sektora, prije svega kao pokretački instrument kvantativnog rasta

ukupnih agrarnih proizvodnih faktora, ali i stvaranje uslova za bolji život na selu. U ovom srednjoročju rast investicija u poljoprivredi predstavlja uslov njene tehničke i tehnološke modernizacije, a u krajnjoj mjeri jedan je od uslova ekonomske stabilnosti poljoprivrednog proizvođača, ili agro poduzetništva. Bez osmišljene strukture investicija nema rasta osnovnih i obrtnih sredstava, povećanja broja radnih mjesta, bolje produktivnosti rada, raznolikosti proizvodnje. **Općina Vareš po svom geografskom položaju, agroekološkim uvjetima, prirodnim resursima, predstavlja interesantno područje za investiranje u sektoru agrarne privrede, uz obavezu prevazilaženja uvriježene hipoteke da općina nije poljoprivredno interesantno područje.**

#### ***5.2.4.Promjenjiva agrarna politika i nedovoljna budžetska podrška***

Budžetska podrška za poljoprivredu sa nivoa F BiH po svim kriterijima je nedovoljna, iako je posljednjih godina imala opću tendenciju rasta, ali nije u kontekstu usvojene Strategije razvoja poljoprivrede F BiH (2007-2012.) s predloženih 6% od ukupnog proračuna budžeta. (U EU budžetska podrška u sektoru agrara po stanovniku je 250 KM, u BiH 16,00 KM). Struktura agrobudžeta u F BiH varirala je iz godine u godinu. Variranje osnovnih grupa mjera u podrškama ukazuje da znatan broj istih nije ustaljen i da nisu dovoljno praćeni efekti tih mjera. Budžetska podrška posljednjih godina sa nivoa općine Vareš bila je zanemarljiva. **Međutim, interes sadašnje rukovodeće strukture u općini za progres sektora agrara jako je izražena i već daje ohrabrenja, mogli bi konstatirati i novi inpuls za poljoprivredne proizvođače prema robnoj biljnoj i animalnoj proizvodnji.**

#### ***5.2.5.Relativno visoke cijene poljoprivrednih proizvoda***

Komparacija otkupnih cijena na svim nivoima države, prema tome i općine Vareš, pokazuju da se proizvodi mogu razvrstati u nekoliko grupa, među kojima su i one sa nadprosječnim visokim cijenama i na taj način iskazuju i relativno manju konkurentnost. Razlog za većom cijenom može se pronaći u niskoj intenzivnosti proizvodnje i nerazvijenim tržišnim strukturama. U drugoj grupi su proizvodi čije su cijene relativno niske i time ukazuju na veću konkurentnost. U narednu grupu mogu se razvrstati proizvodi koji su po konkurentnosti između predhodnih, odnosno gdje je teško odrediti nivo cijena (povrće, telad, jaja). Opća je ocjena da su cijene poljoprivrednih proizvoda relativno visoke (izuzev ekstremnih godina sa najezdom uglavnom povrtnih i voćnih proizvoda iz inozemstva i time poljoprivreda iskazuje priličnu mjeru cjenovne nekonkurentnosti).

### **5.3. Okviri, mjere i ciljevi strateških opredjeljenja**

Strategijom se predlažu:

- ❖ **Jasno definisane naznake budućeg razvoja;**
- ❖ **Strukturne promjene;**
- ❖ **Pravci reforme.**

➤ **Naznake budućeg razvoja su:**

- Ubrzaniji razvoj poljoprivrednog sektora u kojima postoji potencijal za povećanje obima proizvodnje do optimalnog nivoa korištenja resursa i održiv razvoj sektora koji mogu biti konkurentni na širem tržištu.
- Budući razvoj poljoprivrede i prerađivačke industrije u kontekstu održivog koncepta razvoja agrara treba snažno da afirmiše očuvanje životne sredine i održivo gospodarenje prirodnim resursom.

➤ **Strukturalne promjene**

Strukturalne promjene podrazumijevaju, metode i postupke gospodarenja posjedom i bolje upravljanje resursima. One, uz navedeno, u svojoj realizaciji podrazumijevaju:

- Stavljanje u prvi plan moderne tehnološke orijentacije kao generalnog načina podizanja efikasnosti po jedinici kapaciteta.
- Usvajanje intenzivno umjerenih - održivih tehnologija za odabrane (komercijalne) proizvodnje i njihovo prostorno lociranje u odgovarajuće rejone i proizvodne zone, i oblikovanje onih proizvodnih orijentacija koje će biti u stanju da uvedu strani kapital na područje općine Vareš.
- Sužavanju proizvodne strukture kod manje profitabilnih proizvodnji i uvećanje onih koje omogućuju specijalizaciju i postizanje komparativnih prednosti na tržištu.
- Razvoju tržišne infrastrukture i dobivanje alternativnih mogućnosti za plasman proizvoda.

Strategija razvoja agrara općine Vareš ima temeljni cilj da predstavi platformu oko koje treba postići konsenzus i koji će ponuditi:

- Agrarnu politiku koja će omogućiti realizaciju ciljeva i uklapanje u integracione procese poljoprivrede.
- Pravce razvoja poljoprivrede i prerađivačke industrije u kontekstu održivosti i zaštite okoliša.
- Stvaranje radnih mjesta za što veći broj neuposlenih stanovnika.
- Stavljanje poljoprivrede u kontekstu integralnog razvitka postavlja značajno veće zahtjeve u odnosu na dosadašnju praksu odnosa prema ovoj privrednoj grani. Za revitalizaciju i progres agrara općine Vareš potrebno je zadovoljiti sljedeća tri uvjeta:
- **Da općina Vareš proračunom izdvoji potrebna finansijska sredstva za poljoprivredni razvitak (2-2,5% od godišnjeg proračuna).**

- Da se stvori opšta pozitivna politička volja za konzistentnom agrarnom politikom.
- Da se nastavi sa konzistentnom - pozitivnom agrarnom politikom koja je posljednjih par godina na sceni i prevazilazi do tada uvriježena teza da je poljoprivreda u Općini Vareš sekundarna djelatnost i da nema potencijala za značajnijom robnom proizvodnjom.

#### 5.4. Niska produktivnost

Poljoprivreda preuzima ulogu socijalnog stabilizatora za najosjetljiviji dio populacije. To su uglavnom staračka domaćinstva koja se obično bave proizvodnjom hrane za vlastite potrebe, zatim dio radno aktivne populacije koja je direktno pogođena posljedicama tranzicije i ukupnih promjena uglavnom kroz gubljenje zaposlenja u drugim privrednim granama. Relativno niska produktivnost rada u poljoprivredi je, takođe, opća karakteristika agrarnog sektora. Ovakva situacija posljedica je različitih uzroka, a jedan od njih je i nizak tehnički nivo poljoprivredne proizvodnje, koja povećava potrebu u fizičkom radu.

**Tab. br. 7. Analiza strukture privrede**

Opis	Pravne osobe	Obrt
A - Poljoprivreda, lov i šumarstvo	3 privatne Zemlj. Z. lovno gazdinstvo (1), šumarstvo 1 – državno, 1- privatno preduzeće	6 firmi prerada drveta 5 stolar. radnji
B - Ribarstvo		
C - Vađenje ruda i kamena	3	
D - Prerađivačka industrija		
E - Proiz. snab. elektr. energijom i vodom	1	
F - Građevinarstvo		1
G - Trgovina; popravak motornih vozila, mot.		
H - Ugostiteljstvo		28
I - Prijevoz, skladištenje i veze	2	1
J - Finansijsko/Financijsko posredovanje		
K - Poslovanje nekretninama, iznajmljivanje		
L - Državna uprava i odbrana, soc. osiguranje	1	
M - Obrazovanje	3	
N - Zdravstveni i socijalni rad	1	
O - Ostale javne, kom. i uslužne djelatnosti	1	

## 6. CILJEVI I MJERE POLJOPRIVREDNE POLITIKE

### 6.1. Makro okviri poljoprivredne politike

Uvođenjem tržišnih principa i izgradnja tržišnih atributa svakako da su imali utjecaj na sektor agrara kao najosjetljivije grane privrede. Sporo prilagođavanje države inicijativama i otvaranju prema procesima za integracione promjene prema EU ipak zahtijeva novo definiranje i uloge poljoprivrede i na nižim nivoima države (kantonima i nižim administrativnim jedinicama - općinama).

Agrarna politika na nivou BiH je povjerena Ministarstvu vanjske trgovine i ekonomskih odnosa (MVTEO). Klasičnog nosioca agrarane politike, na nivou BiH nemamo, pa je zbog toga vođenje agrarne politike u praksi na nivou općina, kantona i entiteta.

Strategija razvoja poljoprivrede u srednjoročnom razdoblju je više nego potrebna, a razlozi su:

- Uvažavanje specifičnosti općina, u smislu opredjelenja prema poljoprivrednoj proizvodnji.
- Potenciranje i inzistiranje na onim proizvodnjama koje su specifičnost općine i kantona.
- Podizanje konkurentnosti upravo onih proizvodnji koje su zadane postojećim agroekološkim uvjetima.
- Razvoj ruralnih područja općina i razvoj diverzificiranih djelatnosti koje će spriječiti deagrarizaciju i depopulaciju ruralnih područja.

Nova tranzicijska poimanja uklonila su administrativne i neke formalne prepreke u razvoju agrara u privatnom posjedu, ali nisu razriješila neke temeljne strukturne dileme i nisu omogućila željeni tempo razvoja. Liberalizacija i izlaganje mnogih pravnih i fizičkih agrarnih subjekata ozbiljnoj tržišnoj utakmici (iako je to strateška orijentacija) nosi sa sobom ozbiljne probleme. Zapravo, porodično poljoprivredno gospodarstvo zbog loše startne pozicije nije danas konkurentno poljoprivredi iz okruženja, bez obzira na uklapanje prema tržišnim principima i uvođenjem u značajnoj mjeri međunarodnih standarda i prakse. Ono što je fokus problema u sektoru agrara u našim uslovima je poimanje i stvarnost da je agrar jedina mogućnost za obezbjeđenje prehrambene sigurnosti i dohotka poljoprivrednika. U tom aspektu poljoprivreda, pogotovo u ruralnim područjima, još uvijek ima ulogu socijalnog amortizera, što nosi sa sobom i negativne posljedice. Dakle, poljoprivreda ublažava socijalne tenzije, ali se na taj način održava naturalna proizvodnja (proizvodnja za autokontum - usitnjeni sektor) i koče nužne sektorske promjene. Bez obzira na navedene slabosti provedeni su i mnogi reformski iskoraci i ostvareni solidni rezultati u pojedinim vidovima biljne i animalne proizvodnje, iako još nedovoljni, predstavljaju dobru osnovu za buduće korake i prilagođavanje tranzicijskim procesima.

Mnogi strateški dokumenti vezani za revitalizaciju sektora agrara često su predlagali mjere za postizanje određenih ciljeva, koji su često postavljani dosta ambiciozno, ponekada i nerealno. Ponekada su bili proizvodno orjentisani, a nisu dali ono što je najbitnije, prije svega ulogu države u razvoju poljoprivrede. Veliki broj napisanih dokumenata ostali su kao beživotne papirne tvorevine ili spisak pustih želja, ali nikako kao platforma u promjeni ambijenta u sektoru agrara.

Pozitivnija klima prema poljoprivredi jeste evidentna, nažalost nije moguće ta stremljenja pratiti finansijskim inputom. Moglo bi se reći, da je ona ne samo formalno prisutna, nego je i u nekim aspektima praktično potvrđena. Na ovaj način općina Vareš u posljednje vrijeme se svrstala među one političke jedinice u FBiH koje agraru prilaze sa njegove programsko-dokumentacijske strane, što bi trebao biti obećavajući uvod i za dobre razvojne početke temeljene na implementaciji Strategije.

## **6.2. Reformski ciljevi agrarne politike**

Reforme agrarne politike su određene u zakonu o poljoprivredi FBiH, prema tome bitne su i za niže nivoe vlasti uključujući i općine i trebaju strateški obuhvatati osnovne

### **Ciljeve:**

- Povećanje vlastitog obezbjeđenja domaćim poljoprivrednim proizvodima i stvaranje uslova u kojima će se potrošačima osigurati odgovarajuća i stabilna ponuda poljoprivrednih proizvoda u skladu sa njihovim zahtjevima, posebno u pogledu cijene i kvaliteta, te zdravstvene ispravnosti hrane.
- Povećanje i unapređenje poljoprivredne proizvodnje i izvoza s ciljem jačanja konkurentnosti na domaćem i inozemnom tržištu.
- Osiguranje stabilnog poljoprivrednog dohotka i omogućavanje adekvatnog životnog standarda poljoprivrednim proizvođačima.
- Tehničko-tehnološko unapređenje sektora poljoprivrede.
- Osiguranje integracije sektora poljoprivrede u EU i globalno tržište.
- Racionalno korištenje i očuvanje prirodnih resursa, zaštita okoline i unapređenje integralne i organske poljoprivrede.
- Razvoj i očuvanje ruralnih područja i očuvanje tradicionalnih ruralnih vrijednosti,
- Iznalaženje povoljnijih uslova za rješavanje radno-pravnog statusa poljoprivrednih proizvođača.

### **Mjere**

Mjere poljoprivredne politike su one kojima se ostvaruju navedeni ciljevi, a koje se donose na državnom, federalnom, kantonalnom i općinskom nivou.

Mjere podrške za poljoprivredu i ruralni razvoj postepeno će se prilagođavati na svim nivoima vlasti u cilju usklađivanja sa vrstama mjera u EU.

S obzirom na područje djelovanja mjere poljoprivredne politike dijele se na mjere:

- tržišno-cjenovne politike,
- strukturne politike,
- zemljišne politike,
- novčanih podrški u poljoprivredi.

Mjere poljoprivredne politike moraju biti međusobno usklađene i moraju se provoditi prema principima neutralnosti i ravnopravnosti.

Jedna od najvažnijih mjera u reformi agrarne politike od općine do nivoa države koju bi trebalo poštovati i u općini Vareš je postepena izgradnja sistema integrisane politike ruralnog razvoja, koja se treba harmonizirati sa EU. Ova politika ima tri strateška temelja (cilja):

- Podizanje konkurentnosti kroz različite vidove podrški primarnoj poljoprivredi i prerađivačkoj industriji.
- Podrške specifičnim proizvodnjama koje su uslovljene agroekološkim uslovima na području općine Vareš.
- Bolje upravljanje resursima i okolišem i diversifikacija aktivnosti u ruralnim područjima (stvaranje preduslova da se seosko stanovništvo bavi širim izborom aktivnosti.)

### **6.3. Koncept održivog razvoja poljoprivrede**

Efikasne odgovore za dugoročno rješavanje postojećih problema ne daju niti neoliberalni niti protekcionistički koncept agrarne politike. Stoga Strategija predlaže **koncept održivog razvoja poljoprivrede**. Cilj ovog koncepta je održavanje multifunkcionalne uloge poljoprivrede i modernizacija svih segmenata radi realizacije i bržeg prilagođavanja u prihvaćanju i uopće poimanju evropske poljoprivrede (općine, kantoni koji u svojim okvirima brže prestrukturiraju sektor agrara prema EU konceptu, bez obzira na veliku ovisnost o većim nivoima vlasti, imaju šansu za bržu njenu revitalizaciju i konzistentnost). Koncept održivog razvoja direktno se vezuje za upravljanje prirodnim resursima na način koji osigurava njihove reproduktivne sposobnosti. Strategija razvoja agrara na nivou općine Vareš, upravo predlaže koncept **održivog razvoja poljoprivrede**, a nikako rješavanje postojećih problema protekcionističkim ili neoliberalnim metodama.

### **6.4. Tržišno-cjenovna politika (ambijent na nivou BiH)**

U okviru tržišno-cjenovne politike, carinske i politike cijena poljoprivrednih proizvoda, kao i spoljnotrgovinske politike i mjere za stabilizaciju tržišta biti će ograničene prije svega zahtjevima koji proizlaze iz potpisanih međunarodnih ugovora. To su prije svega potpisani sporazum CEFTA i Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP), i ostali bilateralni sporazumi, posebno aspekti saradnje sa Hrvatskom kao EU članicom. Iako, unutar svih tih sporazuma postoje klauzule koje govore o zaštiti domaćega tržišta njih nije u praksi lako provesti.

Razlog tome je što tržište na nivou države generalno, ima karakteristiku institucionalne neuređenosti, prije svega, usljed netransparentnog i neefikasnog zakonodavnog i sudskog sistema, pogotovo usljed veoma komplikovane procedure u dogovorima i provedbi. Slobodno tržište i tržišna ekonomija često su sinonimi za zakonski neuređeno tržište ili tržište gdje institucije ne garantuju primjenu postojećih zakona. Nedovoljno efikasne institucije, slaba zaštita i bezbjednost vlasništva, birokratizirani postupci i neefikasna administracija naročito često i na lokalnom nivou glavne su odlike domaćeg gospodarskog ambijenta.

U okviru tržišno-cjenovne politike najvažnije su mjere za stabilizaciju tržišta i mjere direktne budžetske podrške. Mjere za stabilizaciju tržišta podrazumijevaju: održavanje spoljnotrgovinske zaštite za osjetljive proizvode i korištenje elemenata za stabilizaciju tržišta u slučaju većih poremećaja. Ove mjere procesima liberalizacije gube na značaju, pa sve veću ulogu u pogledu obezbjeđenja pogodnijih uslova u potpunosti treba da preuzmu direktna plaćanja (po ha ili grlu).

#### **6.5. Mjere strukturne politike –na nivou općine Vareš**

To su mjere koje za krajnji cilj imaju promjenu agrane strukture radi prilagođavanja sektora nadolazećim integracijama i nemilosrdnoj tržišnoj utakmici. Nepovoljna ukupna struktura poljoprivrede je temeljni ograničavajući faktor njenog daljnjeg razvoja. Zbog toga je potrebno provesti specifične određene mjere strukturne politike na nivou općine Vareš koje nisu obuhvaćene mjerama strukturne politike F BiH.

To su, prije svega:

- Investicije u poljoprivredi na nivou općine radi promjene agrane strukture (promjena osnovnog stada, investicije u dugogodišnje nasade, investicije u prehranbene kapacitete, skladišne i rashladne kapacitete za voće i povrće, ljekovito bilje i gljive.
- Podrške u marketinšku pripremu proizvoda za tržište.
- Razvitak specifičnih poljoprivrednih proizvodnji uslovljenih agroekološkim uslovima općine.
- Podrška ruralnim područjima s težim uslovima privređivanja u poljoprivredi ( sva područja iznad 800 m n.v.).
- **Podrška formiranju organizacija proizvođača: zadruga i udruženja (prioritet)**
- Podrška stručnom osposobljavanju poljoprivrednika za specifične proizvodnje.
- Mjere ruralnog razvitka i ostale mjere.

Mjere zemljišne politike na nivou općine Vareš su u većoj mjeri neriješeni posjedovni odnosi na poljoprivrednom zemljištu kao temeljnom resursu za poljoprivrednu proizvodnju. Ipak, postoje načini na koje općina može snažnije potaknuti razvitak poljoprivrede, a to su prije svega:

- Zaštita od pretvaranja poljoprivrednog zemljišta u nepoljoprivredne svrhe gdje god je to moguće. U slučaju pretvaranja osmisliti mjere povrata ubranih sredstva



od prenamjene u melioracije poljoprivrednog zemljišta nižih bonitetnih klasa ( navodnjavanje, uređenje , izgradnja puteva i slično. Istina, ova sredstva se godišnje plasiraju u uređenje zemljišta putem kantona. Općina Vareš treba insistirati na reciprotitetu povrata takvih sredstava od Z-D Kantona, odnosno insistirati na aplikacijama poljoprivrednika po ovom osnovu.

- Provođenje mjera obvezne kontrole plodnosti , kontrole kontaminacije i infekcije i zaštita zemljišta od erozija.

### **Preporuke:**

Strategijom se podržava ona proizvodna strukturu koju će shodno svojim interesima oblikovati komercijalna gospodarstva koja osiguravaju snažnije upošljavanje i ostvarivanje profita i održivost. Predstojeće stvaranje takvih gospodarstava treba prihvatiti kao proces u kojem će svoje šanse imati i mala porodična imanja, ukoliko pokažu spremnost za organizacijsko objedinjavanje putem zadruge koja je treba biti prioritet, ili drugih oblika organiziranosti. Proizvođače sa proizvodnjom koja je po obimu ispod svih kriterija rentabilnosti, bez spremnosti za organiziranje u sistem (zadrugu ili udruženje) prepustiti vlastitom snalaženju.

## **6.6. Mjere novčanih podrški na nivou općine Vareš**

Podrške razvoju agrara na nivou općine Vareš trebala bi se orjentisati na komercijalnu proizvodnju kroz preferiranje pojedinačnih strateških proizvoda kako bi se poljoprivredno domaćinstvo brzo i uspješno transformisalo za tržišnu utakmicu. U odnosu na sadašnju praksu, sredstva za podrške većim dijelom treba preusmjeravati na investicije, i to kroz značajnije participacije u kapitalnim ulaganjima, i regresiranje kamata na kredite na račun direktnih cjenovnih podsticaja za pojedine proizvodnje. U proizvodnji se opredjeljivati za podrške po jedinici površine i grlu, te uvesti regrese za inpute (gnojivo, gorivo). Nije potrebno forsirati neke neperspektivne proizvodnje, a pojam koji je danas u modi kao "proizvodna strateška opredjeljenja" neće više biti aktuelan. Poljoprivrednik neće moći očekivati da mu općina ili neko drugi kaže što će proizvoditi, a njegov uspjeh zavisiti će od mudrosti njegovih odluka, iako bi trebao uvažavati aktuelne informacije od savjetodavne stručne službe u općini i sugestije drugih stručnih službi (kantona, zavoda i dr).

Ove mjere treba pažljivo postaviti bez obzira na iznos i vrstu podrški sa nivoa Z-D kantona i Federacije BiH.

Svakako su to mjere:

- Sistem kapitalnih ulaganja ovisno o prioritetima.
- Novčane podrške za marketinšku pripremu proizvoda za tržište i izvoz poljoprivrednih proizvoda.
- Podrška područjima sa ekstremno otežanim uslovima privređivanja.
- Podrška proizvodnji i otkupu mlijeka, mesa, ribe, podizanju voćnih zasada, otkupu i preradi ljekovitog bilja i gljiva, meda i drugih pčelinjih proizvoda, kućnoj radinosti, agroturizmu.
- Podrške mlađim poljoprivrednicima.

## **6.7. Politika ruralnog razvoja**

Za uspješno planiranje i odvijanje ruralnog razvitka, potrebno je uvažiti tri temeljna koncepta, a to su:

- metodološki koncept (seoski prostor i temeljna načela njegovog razvitka su jasno određeni),
- koncept efikasnosti i djelotvornosti (društveno-gospodarski faktori na seoskom prostoru djelotvorno doprinose ukupnom gospodarskom rastu),
- koncept jednakosti (životni standard seoskog stanovništva ne zaostaje za onim iz urbanog prostora).

**Tradicionalni pojam ruralnog razvitka** koristio se najčešće u vezi s razvojem poljoprivrede u širem smislu. U novije vrijeme ruralni razvoj uključuje i druge dimenzije razvoja koje su pretpostavka unapređenja sveukupnog života ljudi u seoskim područjima, ali valja još uvijek imati na umu da pitanje ruralnog razvitka nije moguće riješiti ako se stanje u seoskim područjima odvoji od problema poljoprivrede. Tek cjelovito osmišljen razvoj tj. holistički pristup ruralnom razvitku i realni razvojni programi mogu pomoći da se život u seoskim područjima izmjeni nabolje.

S obzirom da poljoprivreda postaje skoro jedina djelatnost u ruralnom području i doprinosi njegovom razvitku važno je primijeniti strukturne postupke kako bi se postigli slijedeći ciljevi:

- poboljšanje efikasnosti i konkurentnosti,
- poboljšanje socioekonomske i/ili proizvodne strukture u poljoprivredi,
- podrške različitim oblicima udruživanja proizvođača, prerađivača i potrošača,
- uvođenje i podrška načinima gospodarenja, koji su prihvatljivi za okoliš i čuvaju okolišnu vrijednost prostora.

### **Podrške u ruralnom razvoju**

Politiku ruralnog razvoja bilo bi efikasno direktno usmjeravati poljoprivrednim komercijalnim, registriranim proizvođačima ili grupama proizvođača, posebno na područjima s otežanim uslovima življenja. Dakle, nužno je podrške usmjeravati u cilju povećanja efikasnosti i konkurentnosti domaćinstva. Efikasno bi bilo podrške usmjeravati u naknade proizvođačima za proizvodnju u otežanim uslovima življenja

(izdefinirati naknade za različita područja privređivanja), naknade za organsku proizvodnju hrane, podrške prekstruktuiranju (transformaciji) od naturalnog prema robnom komercijalnom gospodarstvu, podršku kapitalnim ulaganjima, podršku za proizvodnju višegodišnjim zasadima, proizvodnju ribe, ovčarstvo i kozarstvo, pčelarstvu i ljekovitom bilju, podršku rashladnim kapacitetima (skladištima za voće i povrće), podršku mladim proizvođačima, podrške u radu poljoprivrednih stručnih službi, veterinarskih intervencija, politike kvaliteta proizvoda, obrazovanja u sektoru agrara. Pored navedenih mjera neophodno je podsticati i očuvanje okoliša poboljšanje infrastrukture, ekologije i dr.

### **Principi za podrške- preporuke**

Temeljni principi i polazišta navedenih podrški bili bi racionalna orijentacija prema komercijalnim gospodarstvima, ili im dati prednost koja:

- imaju startnu poziciju za robnom proizvodnjom (objekte i infrastrukturu, zemljište, postojeću proizvodnju koju treba uvećavati),
- da jedan član porodice (obitelji) ima trajno opredjelenje prema poljoprivrednoj proizvodnji, da je mlađi od 55 godina, da je spreman stručno i organizaciono prihvatati tehnološka rješenja.
- da je svoju proizvodnju ugovorio sa dorađivačkim ili prerađivačkim kapacitetom.
- da je spreman oficijelno i profesionalno prijaviti svoju djelatnost i uposlenje u sektoru agrara ( kao obrtničku djelatnost ili d.o.o).
- **Temeljna podrška u prioritetu je formiranje zadruga ili udruženja-udruge na nivou općine koja će biti servis za poljoprivrednog proizvođača, za početak može i otkupna stanica.**

Za naturalnu (nekomercijalnu) proizvodnju podrške usmjeravati u sistem organiziranosti (zadruge i udruženja-udruge, otkupna stanica). Samo organizirani naturalni proizvođači predstavljaju proizvodnu snagu, sam za sebe je poljoprivredno manje interesantan.

## 7. INSTITUCIJE ZA PROVEDBU STRATEGIJE

### 7.1. Okviri funkcionisanja

Nije sporno da nam je potreban efikasan i konkurentan poljoprivredni sektor s kojim bi općina postala dostojan partner vanjskom okruženju. Put do takvog sektora vodi preko dosljedne implementacije zadataka iz ove strategije.

Poljoprivredna proizvodnja može se razvijati samo uz odgovarajuću *institucionalnu podršku* svih faktora koji u njenom lancu imaju odgovarajuće obaveze i dužnosti. Svi oni i važni su i efikasni razmjerno rangu u vertikali svoje strukture, i to idući od općine pa preko kantona/ županije i entiteta do države kao najvećeg nivoa vlasti. Sve one treba da se nalaze na zajedničkom zadatku:

- da se poljoprivredi osigura sukladno i efikasno djelovanje i
- da ljudi koji se odluče profesionalno baviti ovom djelatnosti znaju gdje i na koji način mogu riješiti probleme u svom radu.

### 7.2. Zadrugarstvo-zadruga i udruge-udruženja

Zadružni sistem na nivou entiteta i BiH je u institucijalnoj i finansijskoj krizi, obzirom da je opterećen hipotekom ranijih razdoblja. Općina Vareš nakon rata nije uspjela instalirati efikasnu zadrugu. Bez obzira i na neke ograničavajuće faktore, prije svega: nedostatak interesa za udruživanje, neuviđanje koristi, nedostatka znanja od koristi koje mu nosi udruživanje na različite proizvodne aspekte i zajedničke interese, straha prevare i iskorištavanja, izostanak povjerenja, ipak korist koju zadruga i udruženja poljoprivrednika mogu pružiti svode se na:

- upoznavanje poljoprivrednika sa mjerama i uredbama (legislativa),
- zajedničko učešće na sajmovima i druge promotorske aktivnosti,
- jeftinija nabavka repromaterijala i pogodnosti u plaćanju,
- lakši i sigurniji plasman proizvoda,
- međusobna povezanost članstva u razmjeni znanja i iskustva,
- smanjenim troškovima u dobivanju različitih certifikata,
- prepoznatljivost na tržištu kroz razvoj robne marke,
- pristup povoljnijim kreditnim izvorima na slobodnom bankarskom tržištu,
- lakše ostvarivanje prava u zaštiti vlastitih interesa.

Udruženja poljoprivrednih proizvođača koja djeluju komorskim sistemom, samostalnim udruživanjem ili samostalno imaju zadatak da prate i analiziraju privredna kretanja, da predlažu mjere radi unapređenja uvjeta rada i poslovanja svojih članova, da učestvuju u pripremi mjera razvojne politike i strategije razvoja, na poslovnom povezivanju privrednih subjekata, da učestvuju u mehanizmima zaštite domaće proizvodnje, da sprječavaju monopolističke položaje na domaćem tržištu i učestvuju u izgradnji granskih sporazuma. Dakle, udruženja poljoprivrednika imaju savjetodavnu, edukativnu i lobirajuću ulogu i predstavljaju prvu sponu malog poljoprivrednog proizvođača sa svim relevantnim institucijama i organizacijama u okruženju.

### Strateško opredjelenje - preporuka

**Formirati Zadrugu, respektabilno udruženje – udругu ili u startnoj poziciji otkupnu stanicu – prioritet br. 1.**

### 7.3. Veterinarska služba

Na nivou BiH uspostavljen je *Ured za veterinarstvo*. Ovim uredom uspostavljena je veterinarska kontrola na nivou BiH i to sa nizom njenih zakonodavnih i koordiniranih funkcija. Najveće učešće u **pozitivnoj selekciji** su veterinari na terenu uz provedbu vještačkog osjemenjavanja i drugih uzgojno selekcijskih mjera u stočarstvu. Identifikacija životinja je takođe (tehnički dio) povjerena veterinarskom servisu mada je prisutna negativna tendencija da se ti poslovi odvijaju preko drugih institucija. Uvođenje tehnike „transfera embrija“, u budućnosti će zasigurno poboljšati nivo usluga, a i za produkt imati znatnije **poboljšanje pasminskog sastava**, uz pomno planiranje oderđenih pasmina ambijentu i prilagodbi uzgoja. Sljedeći korak, koji bi obavezno trebalo uvrstiti u strateška opredjeljenja u budućnosti, bio bi **informatičko unificiranje** programa po kojim sada većina veterinarskih stanica radi.

#### Preporuke:

- Nužno je u najkraćem vremenu **certificiranje veterinarske stanice** u smislu potvrđivanja tehnika i procedura, kako veterinarskih tako i laboratorijskih usluga;
- **Opremanje Veterinarske stanice** hardverom i softverom, te potrebnom opremom za uvođenje novih tehnologija u stočarskoj proizvodnji;
- Aplikacija softvera- **obuka kadrova**- stvoriti informatički prsten za mehanizam „Brzog odgovora“, na krizne i hitne situacije u smislu sprječavanja šteta u stočarskoj proizvodnji usljed pojave opakih zaraznih bolesti.
- Jedinstvena baza podataka i pristup svima koji imaju potrebu za informacijama.

Nedovoljan broj veterinara u općini Vareš onemogućuje, za sada, neke intenzivnije iskorake u smislu podizanja nivoa i obima usluga. Potrebno je obezbjediti dovoljno **sredstava za opremanje veterinarskog servisa** za nove izazove koji svakako dolaze u narednom periodu.

## **8. OGRANIČENJA ZA RAZVOJ SEKTORA AGRARA**

### **8.1. Ograničenja poljoprivrednoj proizvodnji**

Dakle, postoje brojna ograničenja u sektoru agrara na koje strategija daje odgovor i predlaže rješenja, ali sa činjenicama koje moramo imati u vidu:

- veći broj obiteljskih gospodarstva nema startnu poziciju za konkurenciju iz okruženja,
- nepovoljna ekonomska situacija na svim nivoima,
- veoma usitnjen posjed sa niskim nivoom intenzivnosti, otežanim uslovima u proizvodnji, zaostatkom tehničko-tehnoloških rješenja,
- poljoprivreda je često dodatno zanimanje što usporava modernizaciju i tržišnu orijentaciju gospodarstva,
- nizak nivo znanja kod proizvođača,
- nedovoljan finansijski input u podrškama, neadekvatna kreditna politika,

Pored navedenih primarnih, evidentni su i drugi ograničavajući segmenti za revitalizaciju agrara, prije svega zastarjelost opreme i tehnologije proizvodnje, nizak stepen primjene mehanizacije, usitnjenost primarne poljoprivrede, nizak obim proizvodnje po obiteljskom gospodarstvu, relativno visoka cijena inputa u krajnjem proizvodu, nizak nivo tržišne prodaje, neorganizovanost i nepostojanje čvrstih oblika horizontalnog i vertikalnog povezivanja proizvodnje i prerade.

### **8.2. Agroekološki uslovi i resursi**

Općina Vareš raspolaže manjim resursima obradivih poljoprivrednih površina za komercijalnu proizvodnju ratarskih, povrtnih i voćarskih kultura. Na drugoj strani, općina raspolaže znatnom površinom prirodnih livada i pašnjaka, pa time i potencijalom za stočarsku proizvodnju, naročito govedarstvo, ovčarstvo i kozarstvo u višim i visokim zonama općine. Općina Vareš je u proizvodnom smislu veoma raznovrsna. Tako je u nižim zonama od 400 -800 m.n.v zastupljeno ratarstvo, voćarstvo, rano povrće, a na višim i visokim zonama, ekstenzivno stočarstvo (uzgoj goveda, ovaca).

Ukoliko se stavi u odnos veličina poljoprivrednih površina i vrijednosti ostvarene proizvodnje i bez dubljih analiza dolazi se do zaključka o nedovoljnoj iskorištenosti poljoprivrednih resursa.

### **8.3. Nagib terena**

Iako su agroekološki uvjeti za poljoprivrednu proizvodnju na većim nadmorskim visinama nepovoljni uključujući i nagib terena, ipak proizvodne površine u kojima na obradivo zemljište otpada 1.766 ha (20,02%) oranica i vrtova, voćnjaci sa 422 ha (4,78%) za općinu Vareš predstavlja jedan respektabilan potencijal za poljoprivredni razvitak. Ipak, njen daleko veći poljoprivredni zemljišni ostatak od livada 5.297 ha (60,04%) pašnjaka 1.338 ha (15,16%), otpada na visinsko-pašnjačko područje, što je u tom dijelu prividno čini poljoprivredno manje atraktivno područje. Uz poznate karakteristike tla, značajan ograničavajući segment pašnjačkog pa i livadskog prostora stoji u činjenici da se veliki dio tih površina nalazi na nagibima koji su veći od 10°, što sprječava svrsihodniju obradu tla i ograničava izbor načina njegovog korištenja.

## 8.4. Spoj tradicije i modernizacije

Niska ulaganja inputa, prije svega organskog i mineralnih đubriva i sredstva za zaštitu bilja, rezultiraju niskim prinosima po jedinici proizvodnje u biljnoj, pa onda i u stočarskoj proizvodnji. Realno je da će se takav tradicionalan način još dugo zadržati. Ipak, javljaju se inicijative za prodor savremenog načina organizovanja proizvodnje hrane, posebno kod robnih proizvođača mlijeka. Modernizacija, po pravilu, ide brže gospodarstvima koja su bliže urbanom području. Može se uočiti jasna razlika između ova dva vida u pojedinim poljoprivrednim granama. Tako u proizvodnji povrća imamo, istina manji broj, proizvođača koji primjenjuju veoma moderan pristup, ali su brojni i oni koji se bave proizvodnjom uglavnom na tradicionalan način, prije svega za potrebe potrošnje sopstvenog gospodarstva.

Posmatrajući u globalu agrar općine Vareš, da se zaključiti da je stočarstvo grana u kojima se proizvodnja u najvećem stepenu odvija na tradicionalan način, ali su istovremeno i tržišno orjentisani, čak u većem stepenu nego neke druge grane. Svijetao primjer je tradicionalna proizvodnja sira (**sušenog i punomasnog**) kod farmera: **Josipa Babića, koji se bavi proizvodnjom mlijeka na vlastitoj farmi muznih krava ali radi i otkup mlijeka i preradu istog u okviru vastitog poljopoprivrednog gazdinstva.** Jedna od karakteristika tradicionalne poljoprivrede jeste i visoka zastupljenost staračkih domaćinstava, kao i ženske radne snage koja obavlja brojne poslove na gospodarstvu. Usljed brojnih razloga, znatan je broj penzionera i hobista koji se aktivno bave poljoprivredom. U nekim sektorima, kao što su pčelarstvo, sakupljanje ljekovitog bilja i gljiva, voćarstvo i sl. penzioneri uzimaju aktivnog učešća. U voćarskoj proizvodnji izvjestan broj proizvođača izlazi iz okvira tradicije prema modernizaciji. Najadekvatniji primjer voćarske proizvodnje gospodarstva **Kevrić Osmana, kao i novi zasadi voća poljoprivrednih gospodarstava Jozeljić, Lukić i dr.** U proizvodnji meda i drugih pčelarskih proizvoda primjer savremenog pčelarenja, su **obiteljska gospodarstva Bašić, Marošević, Andrić, Muftić.**

Navedene činjenice se ne mogu niti smiju ignorisati pri osmišljavanju koncepta nove agrarne politike. Nema dileme da podsticajna politika treba da ide u pravcu modernizacije, povećanja produktivnosti i podsticanja komercijalne proizvodnje. Ta modernizacije je opći uvjet za progres života ruralnog stanovništva, a bitno je da se to učini uz poštovanje principa održivog razvoja.

## 8.5. Veze između proizvodnje i prerade

Primarna poljoprivredna proizvodnja bez obzira na njen intezitet ili obim nije povezana sa preradom (izuzetak sporadični slučajevi u tipu kućnog domaćinstva proizvodnje mlijeka i prerade u sir ili modernizacije samo jednog pčelara na nivou općine) nije povezana sa sistemom prerade, niti je organizaciono uvezana u sistem (zadruga ili udruženja). Sporadičan rast nekih proizvoda je, prije svega rezultat niskog standarda ljudi i nije rezultat konzistentne agrarne politike. Poljoprivreda i prerađivačka industrija



čine nedjeljivu cjelinu u proizvodnji hrane. Stoga je vitalan i konkurentan prehrambeno-prerađivački sektor značajan činilac razvoja poljoprivrede i ruralnih područja. Nedostatak prerađivačkih kapaciteta na općini Vareš predstavlja krupnu prepreku za veći i stabilni plasman poljoprivrednih proizvoda, što slabi ekonomski impuls razvoja savremenog primarnog sektora i cijelog lanca proizvodnje hrane. Nepovoljno stanje u prerađivačkom sektoru uglavnom se konpenzira nabavkama prerađevina iz okruženja. U snaženju i bržem razvoju prehrambeno-prerađivačkog sektora, makar u statusu manjih obrtničkih kapaciteta za preradu, za koje postoje domaće, prije svega autohtone sirovine, leži značajan neiskorišteni potencijal za razvoj poljoprivredno-prerađivačkog sektora. Stoga su u prerađivačkoj industriji potrebne mjere agrarne politike koje će istovremeno stimulirati razvoj poljoprivrede pa time i ruralno područje. Zbog činjenice da je određen vid komercijalne prerade značajan investicijski poduhvat, nije jasno zbog čega nema inicijativa u izgradnju rashladnih kapaciteta koji bi mogli na uslužnom principu služiti proizvođačima za skladištenje proizvoda. Ova investicija ne zahtijeva veliki financijski input, a optimalna je za vlasništvo zadružne organizacije (prioritet u uspostavljanju) ili zajedničkih inicijativa sa susjednim općinama (Breza, Olovo i Ilijaš).

## 8.6. Konkurentnost proizvodnje

Konkurentnost proizvodnje nije moguće niti analizirati niti predlagati mjere u mikro omjeru, odnosno na nivou općine ili kantona/županije. Podaci o prosječnim otkupnim cijenama poljoprivrednih proizvoda iako se periodično prate i objavljuju u statističkim publikacijama nisu potpuni, niti su metodološki usuglašeni. Nedostaju podaci za određene proizvode i godine, cijene su zaokružene, što ukazuje na značajan udio procjena. Nedovoljna konkurentnost na tržištu regiona, a da se i ne govori o svjetskom tržištu, uslovljena je niskom intenzivnošću, malim obimom proizvodnje, kao i visokim cijenama imputa. Najvažniji faktor niske cijene koja se iskazuje posljednjih godina jeste **nedostatak zaštite domaće proizvodnje i prekomjeran uvoz**. Iako se proizvodnja u poljoprivredi i prehrambenoj industriji posljednjih godina povećala, u nekim proizvodima BiH ostaje neto uvoznik hrane sa značajnim trgovinskim deficitom na tom području

## 8.7. Ograničenja u odnosu na mogućnosti i pretpostavke

U razmatranju razvojnih mogućnosti agrarne privrede na nivou općine Vareš polazi se, između ostalog, od tri temeljne pretpostavke:

- Stanja raspoloživih resursa poljoprivrednog zemljišta i njihovog proizvodnog potencijala,
- Veličine i strukture obiteljskih gospodarstava,
- Dostignutog stupnja u razvoju – stanja modernizacije i razine intenzivnosti u poljoprivredi.



Sektorska analiza pokazala je da u razvoju poljoprivrede općine Vareš postoje brojna ograničenja, na koja strategija treba da nađe odgovor.

Pored zahtjeva za sve veću tržišnu usmjerenost i prilagođavanje evropskim zahtjevima potrebno je imati u vidu:

- Decenijsko zaostajanje poljoprivrede u razvoju;
- Nepovoljna ukupna ekonomska situacija u posljednjih 20 godina koja je usporila ulaganja u modernizaciju poljoprivrede. Posebno je negativne posljedice na razvoj poljoprivrede ostavilo gubljenje ranijih tržišta;
- Usitnjen posjed sa niskim nivoom intenziteta. Proizvodnja, posebno u ekstremno ruralnim područjima (iznad 800 m.n.v.) u veoma otežanim prirodnim uslovima ne omogućava snažniju modernizaciju, što uslovljava nisku konkurentnost. Još je nepovoljnije to što ne postoji zakonska regulativa koja bi onemogućila dalje usitnjenje posjeda.
- Poljoprivreda je najčešće samo dodatno zanimanje, što usporava modernizaciju i tržišnu orijentaciju gospodarstva. Čak i u kućanstvima u kojoj je glavni izvor poljoprivreda, nosioci obitelji nastoje da održe vezu sa drugim sektorima, odakle obezbjeđuju socijalnu sigurnost obitelji;
- Nezadovoljavajući obrazovni i stručni nivo znanja proizvođača za bavljenje poljoprivredom kao biznisom, postoji uvjerenje da se poljoprivredom može baviti svako, bez posebnih kvalifikacija i vještina;
- Nedovoljno izgrađena infrastruktura na selu. Mada je u posljednjih nekoliko godina bilo projekata koji su se odnosili na izgradnju osnovne putne infrastrukture na selu i objekata vodosnadbijevanja.
- Nedovoljno snažan finansijski sektor da udovolji zahtjevima za kredite u poljoprivredi. Jačanje finansijskog sektora, koji je vidljiv posljednjih godina, ne prati i spremnost banaka da kreditiraju sitne proizvođače hrane, što dodatno otežava ovu važnu funkciju razvoja;
- Nedovoljno prisustvo stručnih službi u samoj proizvodnji. Općinske savjetodavne službe nisu definirane.
- Nedovoljno izgrađena vertikalna integracija između primarne poljoprivrede i prerađivačke industrije, usljed nedostatka prerađivačkog kapaciteta i skromnog asortimana finalnih proizvoda.

Najizraženiji problemi u oba sektora (primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji i preradi) koji doprinose slaboj konkurentnosti jesu:

- zastarjelost opreme i tehnologije u proizvodnji,
- nizak stepen primjene mehanizacije,
- usitnjenost primarne poljoprivrede, nizak obim proizvodnje po jedinici gazdinstva,
- relativno visoka cijena inputa koji utječu na cijenu krajnjih proizvoda,

- nizak stepen tržišne prodaje,
- neorganizovanost i nepostojanje čvrstih oblika horizontalnog i vertikalnog povezivanja proizvođača i prerađivača,

Poljoprivredi se daje zadaća da bude glavna djelatnost seoskog prostora i postane izdašan izvor prihoda njenih stanovnika. To su krupni zadaci koji su u visokom nesuglasju sa sadašnjim općenito lošim stanjem u sektoru pa se unapređenja tog stanja postavlja kao goruća potreba pred kojom nije ostalo vrijeme za bilo kakva uzmicanja. Da se otvore procesi za dostizanje postavljenih zadaća, treba rješavati probleme i ograničenja kojih sektor ima napretek.

### Rješenje za prevazilaženje ograničenja

- **Formirati organizacioni subjekt (zadrugu ili udruhu/udruženje u startu može zadovoljiti otkupna stanica) kao servis za poljoprivrednog proizvođača.**
- Aktivirati **prirodni potencijali** (resurse), u održivu proizvodnju.
- Racionalno i namjenski gospodariti prirodnim resursima.
- Provoditi mjere zaštite prirodnih resursa.
- **Gdje je god moguće fokusirati se na organsku proizvodnju hrane.**
- Iskoristiti spremnost stanovništva da se bavi poljoprivredom.
- Postići manje (obrtničke) prerađivačke pogone.
- Ostvariti opći konsenzus oko podrške za financijski input sektoru agrara na nivou općine Vareš (2-2,5% u odnosu na godišnji proračun) .

## 9. RAZVITAK POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE

### 9.1. Razvojni ciljevi

Promjene u makroekonomskim okvirima na nivou države odrazile su se na sve aspekte privređivanja, prema tome i u aspektu agrarnog sektora. Tržišni principi su uglavnom utjecali na poljoprivredu, kao najspecifičniji i najosjetljiviji sektor. Otvaranje prema međunarodnoj zajednici, a posebno opredjeljenje za EU integracije poljoprivreda dobiva novu ulogu i značenje.

Polazeći od ovakve iznesene ocjene, u svom tehnološkom, organizacijskom i upravljačkom dijelu, cjelokupna opredjeljenja u Strategiji razvoja poljoprivrede općine Vareš svom svojom energijom usredružuje se na sljedeća suštinska pitanja:

- izbor (selekcioniranje) užeg broja tradicionalnih proizvodnji koje najbolje odgovaraju prirodnim resursima u uvjetima općine Vareš i uvjetima domaćeg i vanjskog tržišta,
- uvođenje novih i moderniziranje (intenziviranje) starih proizvodnji radi postizanja ekonomske održivosti manjih i srednjih obiteljskih gospodarstava,
- rekonstrukciju (uvećanje) malih i srednjih poljoprivrednih gospodarstava kako bi ona mogla prihvatiti moderne tehnologije (primjeri u preradi mlijeka koji bi mogli prevazići problem otkupa na općini i postali "usisivači", svakako i respektabilni prerađivači mlijeka u mliječne proizvode (primjer Josip Babić),
- prestrukturiranje sadašnje usitnjene proizvodnje u jače proizvodne i upravljačke sisteme koji vode većoj tržišnosti i profitabilnosti ukupnog sektora hrane.

### 9.2. Principi i putevi strateških opredjeljenja

Opredjeljenja za održivu poljoprivredu naglašavana su u svim aspektima razvoja sektora agrara. Njegov je prevashodan cilj definisanje uloge poljoprivrede radi realiziranja strateških opredjeljenja evropskog poimanja poljoprivrede i boljeg njenog prilagođavanja. Ovaj koncept podrazumijeva sljedeće aspekte:

#### **Održivi ruralni razvoj**

Značajno veće ulaganje u sektor agrara usmjeravati u ruralni razvoj. Nije moguće održivo gospodariti i demografski sačuvati seosko područje bez održive poljoprivrede.

#### **Ekonomska funkcija**

Proizvodnja hrane je privredna djelatnost za koju važe ekonomski principi kao i za druge privredne grane. Koncept održive poljoprivrede ekonomsku funkciju nadopunjuje. Poljoprivreda je temelj za prehrambeno-prerađivačku industriju, ona postiče razvoj i drugih sektora (oprema, mehanizacija, ambalaža, transport, usluge, servise i dr.).

### **Funkcija razvoju turizma**

Turizam bi mogao biti snažan generator razvoja poljoprivrede. Postoje realni uslovi i potencijali za rekreaciju i razvoj turističkih atrakcija i atraktivnosti, uključujući sportove vezane za vodu i zimske sportove.

### **Socijalna funkcija**

Poljoprivreda upošljava veliki broj stanovnika, čime se djelimično ublažava pritisak na radna mjesta u drugim oblastima. Mogućnost vlastite proizvodnje hrane na obiteljskim gospodarstvima smanjuju socijalne tenzije, ujedno doprinosi borbi protiv siromaštva na seoskim područjima.

### **Prehrambena funkcija**

Sigurnost u obezbjeđivanju zdravstveno ispravne hrane treba biti strateški cilj i interes.

## **9.3. Rješenja temeljnih principa i ciljeva**

Platforma agrarne reforme, podrazumijeva rješavanje razvojnih, strukturnih i općih problema poljoprivrede i ruralnih sredina te ostvarivanje agrarne politike kroz ciljeve:

- Gospodarenje resursom na dugoročno održiv način uz promociju poljoprivrede koja je maksimalno usklađena sa očuvanjem okoliša (**održivo gospodarenje resursom**);
- Obezbeđivanje stabilne i prihvatljive ponude bezbjedne hrane u pogledu kvaliteta i cijene (**sigurnost zdravstveno ispravne hrane**);
- Osiguranje primjerenog životnog standarda za seosko stanovništvo i ukupnog ruralnog razvoja (**održiv ruralni razvoj**);
- Stalno podizanje konkurentnosti proizvođača (**podizanje konkurentnosti**).

Realiziranjem navedena četiri cilja realizirati će se i peti najbitniji cilj: **prehrambena sigurnost stanovništva**. Svi ovi ciljevi trebaju biti podložni stalnim provjerama i poboljšanjima od strane proizvođača i prerađivača, pa uz njih upravitelja resursima, predstavnicima potrošača, zaštitnicima okoliša, predstavnicima vladinih i nevladinih institucija, te konačno MŠPV Z-D Kantona koje bi trebalo imati čelnu ulogu u prezentaciji, praćenju i provedbi vizije poljoprivredne politike u sektoru agrara na svim općinama koje su u njegovom sastavu.

## 9.4. Realiziranje operativnih ciljeva

Na temelju prezentiranih ciljeva, put prema revitalizaciji agrara na općini Vareš treba da se kreira u sljedećim pravcima i okvirima: **podizanje konkurentnosti komercijalnih gospodarstava, gospodarenje resursom na održiv način, briga o ruralnom razvoju i tradicionalnim vrijednostima, kvalitet hrane, institucionalnom podrškom.**

### Podizanje konkurentnosti komercijalnih gospodarstava:

- ✓ povećanje obima gospodarstava sa komercijalnom proizvodnjom,
- ✓ uređenje poljoprivrednog zemljišta,
- ✓ veći nivo tehničke opremljenosti i podizanje efikasnosti financijskim inputom,
- ✓ bolji pristup kreditnim sredstvima uključujući i nove oblike kreditiranja (lizing i sl. gospodarstava sa nižom kreditnom sposobnošću),
- ✓ podizanje nivoa znanja kod poljoprivrednih proizvođača
- ✓ većom podrškom mlađim proizvođačima,
- ✓ poslovno povezivanje gospodarstava, prirodne proizvodnje ("klijenata"),
- ✓ razvoj poljoprivredne infrastrukture,
- ✓ modernizirati tehnologije, specijalizacija i stepen korištenja raspoloživih kapaciteta,
- ✓ privlačenje ino kapitala u sektoru proizvodnje hrane,
- ✓ jačanje marketing funkcija ukupnog lanca proizvodnje hrane radi postićaja prodaje i potrošnje hrane.

### Rješenja za ruralni razvoj i tradicionalne vrijednosti

- ✓ poboljšati životne uslove na seoskom području u ekonomskim i socijalnim aktivnostima u cilju zadržavanja na selu, posebno mlađih kategorija stanovništva,
- ✓ uravnoteživanje razvoja na ukupnom prostoru općine Vareš, povećati razvoj u područjima sa otežanim uslovima življenja, snažnije razvijati seosku infrastrukturu, uskladiti razvoj i školstvo, zaštititi kulturno nasleđe,
- ✓ razvijati seoski turizam, obezbijediti afirmaciju različitosti (nacionalnih, vjerskih, kulturnih, socijalnih i dr.) u ruralnim sredinama,
- ✓ podrška samozapošljavanju na obiteljskim gospodarstvima,

## Rješenja za princip kvaliteta hrane

- ✓ sistem podrške poboljšanju kvaliteta i zdravstvene ispravnosti hrane,
- ✓ primjena međunarodnih standarda i tehnologija u proizvodnji hrane, modernizacija poljoprivrede radi podizanja kvaliteta proizvoda.

## Rješenja institucionalnih podrški

- ✓ Uspostava zadružne organizacije, udruženja ili otkupne stanice u startnoj poziciji – primarno, kao servis poljoprivrednom proizvođaču.
- ✓ Implementacija poljoprivrednih programa za općinu Vareš (tabelarni prikaz).

## Temelji - stupci strateških opredjeljenja



*Strategijom se predlažu proizvodna opredjeljenja koja će se temeljiti prvenstveno na impulsima poruka koje budu dobivali sa domaćeg i vanjskog tržišta, pa potom i signalima razvojne politike na nivou FBiH i Z-D Kantona.*

Buduća poljoprivredna struktura trebala bi se okvirno profilirati na:

- *angažiranju kapaciteta za biljne i animalne proizvodnje koje daju više radno-zaposlenih i vrijednosnih učinaka od standardnih, i uz to imaju izgledno domaće i vanjsko tržište.*
- *U ovom kontekstu prioritet je organska proizvodnja hrane*

## 10. STRATEŠKI PRAVCI BILJNE I ANIMALNE PROIZVODNJE

### 10.1. Politika prema tlu/zemljištu

Tlo/zemljište je izrazito osjetljiv medij o kome se mora voditi stalna briga i kojim se mora planski gospodariti. Temeljne smjernice kao i načela zaštite, racionalnog i pravilnog gospodarenja poljoprivrednim zemljištem proistječu iz Zakona o poljoprivrednom zemljištu („Službene novine Federacije BiH“, broj 52/09, te ostalih zakonskih i podzakonskih propisa).

*U cilju namjenskog i racionanog korištenja i zaštite poljoprivrednog zemljišta na području općine Vareš neophodno je poduzeti niz mjera i aktivnosti i to:*

- Izrada osnova, programa i projekata zaštite, korištenja i uređenja poljoprivrednog zemljišta.
- Uspostaviti trajni monitoring stanja i promjena u poljoprivrednom zemljištu.
- Uspostaviti i održavati informacijski sistem za poljoprivredno zemljište.
- Izraditi Projekt višenamjenskog vrednovanja, zaštite i optimalno korištenje zemljišta;
- Voditi evidenciju o neobrađenom poljoprivrednom zemljištu i o zemljištu koje je promijenilo namjenu.
- Sređivanje zemljišno knjižnog i katastarskog stanja.
- Zaštititi poljoprivredno zemljište od raznih vidova oštećenja i uništenja;
- Vršiti sistematsku kontrolu plodnosti tla/zemljišta kod robnih proizvođača.
- Izraditi programe podizanja javne svijesti o značaju tla i potrebi poduzimanja mjera zaštite tla/zemljišta.

#### **Strateško opredjelenje - Preporuke:**

##### Promjene namjene

- Pratiti nivo gubljenja poljoprivrednog zemljišta na godišnjem nivou.

##### Razvijenost sistema monitoringa zemljišta

- Izgraditi efikasan i integrisan sistem promjena u načinu korištenja kao i praćenje unapređenja stanja i promjena u i na tlu.

##### Evidencije i procjena vrijednosti poljoprivrednog zemljišta

- Neažuran katastar i zemljišne knjige, tako da je procedura provjere vlasništva veoma duga i veoma komplikovana.

## 10.2. Biljna proizvodnja

**Strna žita** imaju trend povećanja sjetvenih površina pod pojedinim kulturama, u odnosu na raniji period. Uslovi za proizvodnju su manje-više otežani zbog lošijih zemljišno klimatskih uslova, proizvodnja se provodi najčešće na temelju tradicije, a u zadnje vrijeme (od 2006 godine) postepeno se uvode savremene agrotehničke mjere u ovoj proizvodnji (sjetva certificiranog sjemena, savremena agrotehnika u obradi zemljišta i predsjetvenoj pripremi, đubrenje itd.). Proizvodnja kukuruza u odnosu na žitarice, ostvarena je sa manjim učincima i nižim predjelima (400-800 m.n.v.). Vrlo je važno naglasiti da je unatoč smanjenju površina pod krompirom došlo do povećanja ostvarenog prinosa po jedinici površine, radi uvođenja gore navedenih savremenih agrotehničkih mjera u ovoj proizvodnji.

**Tab. br. 7. Sjetvene površine u 2011. i 2012. godini u ha.**

Opis	Obradivo u ha (oranice i voćnjaci (1770 +442=2212 ha))									Suma ha	
	Oranično 2212 ha										
	Obradeno u 2012						Neobra- đeno ha	Svega ha	Voćnjaci ha		Livade i pašnjaci ha
	Zasi- jano-	Ugari	Cvi- jeće	Jagoda ha	Rasa- dnici	Svega ha					
<b>2011</b>	120	-	-	1	-	121	2092	2212	442 zapušteni	5298 +1320	<b>8830</b>
<b>2012</b>	130	-	-	1	-	131	2082	2212	442 zapušteni	5298 +1320	<b>8830</b>

Progres u širenju površina pod (strnim) hljebnim žitima nije niti treba biti u prioritetu općine Vareš. Strateška opredjeljenja neophodno je usmjeriti u povećanju prinosa po jedinici površine i djelomičnoj izmjeni sortimenta. Sadašnji ostvareni prinosi su ispod svih ekonomskih normi.

**Tab. br. 8. Sjetvena struktura žitarica, krmnog bilja, povrća i voća u 2012. god. u ha.**

Žitarice	Pšenica	Raž	Ječam	Zob	heljda	Kukuruz	Kukuruz sil.
	8	3	2	4	20	-	
Krmno bilje	Djetelina i lucerka	Stočna repa	TDS	grahori ca	stočni grašak	Stočni sirak	Ostalo
	8	1,5	50	-	-	-	-
Povrće	Krompir	Crni luk	Bijeli luk	Mrkva	Grah i grašak	Kupus	Plastenička proizvodnja
	60	3,5	1	1	6	5	2
Voćarstvo	Jabuka	Kruška	Šljiva	Trešnja	Višnja	Orasi	Jag. voće
	2.800	2.800	8.000	800	350	800	sporadično

Najzastupljenija žitarica je heljda (20 ha), a najmanja registrovana sjetvena površina je površina ječma (2 ha). Sjetvenih površina pod kukuruzom za zrno i silažu nema što je apsurd obzirom da je temelj proizvodnje mlijeka i mesa, ili je statistička greška (kukuruz



je opravdano sijati do 800 m.n.v.). Potrebno je svim mjerama i metodama širiti i intenzivirati „ekološke proizvodnje“ pojedinih kultura svih žitarica, a posebno heljde, koja je zbog svojih osobina vrlo pogodna za ekološki uzgoj jer guši korove, a nema ni posebnih zahtjeva prema tlu. U svim segmentima biljne proizvodnje neophodno je napuštati ustaljeni tradicionalni trend proizvodnje ratarskih kultura i orijentirati se prema inovativnim tehnikama i načinima uzgoja što u budućnosti doprinosi napretku biljne proizvodnje i gospodarstva uopće.

### Strateško opredjeljenje - preporuke

Zadržavanje na istom nivou ili blago povećanje žitarica (pšenice raži i ječma, heljde) na koje je potrebno stimulativnim mjerama sa nivoa općine utjecati (manji novčani iznosi za kupovinu sortnog sjemena)

Primjena savremenijih agrotehničkih mjera u proizvodnji i povećanje prinosa po jedinici površine (ha).

Promjenu u sjetvenoj strukturi u korist heljde.

**Izmjenu sortimenta orjentisati na:**

- **Pšenica** sorta: Pobjeda i Novosadska 5.
- **Ječam** sorta : Danko, Jaran i Vitez.
- **Raž** sorta: Oktavija.
- **Zob** sorta: Astor i Condor.

**Proizvodnja povrća** ima realne mogućnosti razvoja iako su prinosi znatno niži u odnosu na poljoprivredno okruženje. Veliki problem u proizvodnji povrća, kao i većini drugih kultura je nepostojanje organizovanog tržišta. U sjetvenoj strukturi na području općine Vareš dominira krompir (60 ha). Statističkih podataka nema za vrste povrća koje se u zadnje vrijeme u svijetu favoriziraju radi visoke zdravstvene i nutritivne vrijednosti kao što su: brokula, cvjetača, kineski kupus, radić, endivija, kelj pupčar.

### Strateško opredjeljenje – prepruke:

- Rast proizvodnje povrća temeljiti na značajnom povećanju površina, te izgradnji savremenih sistema za natapanje, uvođenju savremenih tehnologija uzgoja u zaštićenim prostorima.
- Predvidjeti potporu za prijem i pakiranje, skladišni rashladni prostor za čuvanje svježeg povrća kao i dorađivačke kapacitet u tipu obrtničke djelatnosti ili kućne radinosti.
- U predstojećem periodu treba postići plasteničku proizvodnju.

**Sortiment usmjeravati na:**

- **Paradajz** sorte: Optima i Matijas; **Paprika** sorte: Istra i Vedrana; **Salata**: Centore; **Špinat** sorte: Matador, **Mrkva** sorte: Nante.

**Krmno bilje** u prosjeku požnjevenih površina na području općine Vareš ima trend blagog smanjenja u odnosu na prethodno razdoblje. U principu krmno bilje se temelji na sijenu livada koje nikako ne zadovoljava niti po kvalitetu niti po vrijednosti temelj u proizvodnji mesa i mlijeka (općenito se livade kose kasno i kvalitet sijena je upitan).

U budućnosti bi svakako trebalo nastaviti tendenciju povećanja proizvodnje silažnog kukuruza u predjelima od 400-800 m.n.v. Također bi se trebalo raditi na ostvarenju ciljeva širenja sjetve na nove površine te kao najvažnije povećanje prinosa na nivou potencijala koji svaka pojedina kultura može ostvariti na ovome području. Nažalost, sjetva krmnih kultura, prije svega jednogodišnjih leguminoza: stočne grahorice i graška, stočnog sirka, perko repice, stočnog kelja nije zastupljena u široj proizvodnoj praksi. Kao kod svih drugih ratarskih kultura, niski prinosi karakteristični su i za ovaj dio proizvodnje. Buduća proizvodnja kabaste i zrnaste krme morat će dati mnogo snažniju podršku stočarstvu nego što je činila do sada. Ona će to postizati značajnim skokovima u širenju sjetve na nove površine i podizanjem sadašnjih više nego skromnih prinosa na mnogo modernije aspekte.

Unapređenje postojeće proizvodnje kroz modernizaciju spremanja i iskorištavanja krme, načini su koji se odmah nude za poboljšanje sadašnjeg stanja; to traži tehnološko i organizacijsko osposobljavanje poljoprivrednika za zimsku ishranu stoke silažom (gdje je moguće) ili sjenažom, te korištenje sijanih travnjaka ispašom ili kombinirano kosidbom i ispašom.

### **Strateško opredjeljenje – preporuke**

- Rekultivacija livada i pašnjaka sistemom uređenja zemljišta koji se finansira sa nivoa Z-D Kantona (najjeftinija i najproduktivnija mjera, dovoljno je minimalno đubrenje i zubljenje da bi se dobio dvostruki prinos).
- protažiranje ishrane stoke ispašom, koja je jeftinija i zdravija kako za životinje tako i za ljude gdje je god to moguće.
- Kombinovano korištenje travnjaka kosidbom i ispašom.
- **Krmu zasnivati kod robnih proizvođača (farme) na konceptu:**
- **U septembru/rujan** sijati perko repicu;
- **u aprilu/travanj** sijati stočnu grahoricu u kombinaciji sa raži, stočni grašak (zamjena za sijeno – kvalitetna krma)
- **u maju/svibanj** sijati kelj za zimsku ishranu, stočni sirak (ako se ne koristi ispaša).
- **Na lokalitetima 800-900 m.n.v. kukuruz iz grupe zrenja 100,200 i 300.**

**Voćarska proizvodnja** zauzima relativno manji udjel unutar obradivih površina u odnosu na uslove uzgoja. Proizvodnja se u voćarstvu djelomično oporavila u odnosu na posleratno stanje. Posmatrajući broj rodni stabala unutar pojedinih voćnih vrsta uočava se znatno povećanje zasada šljive, stagnacija i smanjenje rodni stabala jabuke,

kruške. Nažalost, jagodičasto voće na općini Vareš nije zastupljeno. Dominiraju voćna stabla još uvijek u većem broju u okućnicama, voćnjaci su mješovitog sastava, u svrhu podmirjenja vlastitih potreba obitelji. Malo je plantažnog sistema uzgoja voća, čisto komercijalnog karaktera. Za veći broj poljoprivrednih proizvođača voćarska proizvodnja je usputna, sporedna djelatnost u okviru mješovitih obiteljskih gospodarstava. Evidentne su razlike u količini prinosa voćaka, što možemo objasniti cikličnim plodonošenjem, neobavljanjem racionalnih agrotehničkih i pomotehničkih mjera, ali ovo nam jasno daje za pravo konstataciju da je proizvodnja na području općine kod nekih voćnih kultura pretežito ekstenzivna.

Na području općine neophodno je organizirati otkup plodova voća radi organizirane daljnje distribucije gdje bi se roba i pakirala uz prethodno klasiranje, isti principi bi važili i za proizvode povrća. Radi produženja konzumiranja ovih plodova ali i olakšane dopreme na tržište predlaže se podizanje pogona za njihovo čuvanje – hladnjača u otkupnoj stanici koju potenciramo uspostaviti kao prioritet br 1. S obzirom na *sezonski karakter voćarske proizvodnje* nedostatak kapaciteta za skladištenje, čuvanje i pripremu voća za tržište glavni je limitirajući faktor ekspanzije ove proizvodnje. Voćarska proizvodnja, prije svega savremena i intenzivna, traži i kvalitetan stručni kadar, osposobljene voćare koji su spremni prihvatiti sve izazove, zadatke i odgovornosti koje ova proizvodnja postavlja.

### **Strateško opredjeljenje-preporuke**

- Organizirati uzgoj jagodičastog voća, prije svega maline sa partnerskom organizacijom zainteresiranom za okup, ili u vlastitoj režiji (zadruga ili udruženje – udruga, ili otkupna stanica koje bi se u prioritetu trebalo formirati) sa izgradnjom rashladnih kapaciteta. Pored maline predlažemo sadnju jagode na otvorenom prostoru i u plastenicima. Vrlo perspektabilna je sadnja kupine, američke borovnice i aronije. (Dat je prikaz ulaganja i profita, te prijedlog kako prevazići nedostatak početnih finansijskih sredstava).
- Stroži nadzor nad širenjem karantinskih bolesti u voćnjacima.

#### **Orjentisati se na sljedeći sortiment voćnih vrsta:**

- **Šljiva**- Čačanska rodna i Čačanska najbolja;
- **Jabuka**- Elstar, jonogold, delišes, (kao primaran sortiment jabuke predlažemo autohtone sorte: Ramička Kanjiška, Srebreničanka, samoniklica),
- **Kruška**- Santa Marija, Viljemovka (kao primaran sortiment kruške predlažemo autohtone sorte: Huseinbegovača, Jeribasma, Takiša, Karamut);
- **Višnja**- Meteor i Šumadinka,
- Trešnja- Burlat i Stelu;
- **Orah** – domaći meki;
- **Malina** sorta: Miker i Polka; **Kupina** sorta: Tornfri; **Jagoda** sorta: Marmelada i Arosa

**Ljekovito bilje i gljive** smatra se cjelinom koja nema čvrstih veza s drugim privrednim granama agrarnog sektora, iako može vezati za sebe niz ulaznih i izlaznih interakcija sa brojnim subjektima, posebno prehrambeno prerađivačkim kompleksom. Ovaj sektor zbog važnosti radnog angažmana u ruralnom području treba postati održiv, pa se borba za konkurentnost i tržišni principi nameću kao dominantna opredjeljenja njenog razvoja. Prijedlog mjera racionalnog i održivog korištenja prirodnog potencijala za širu proizvodnu praksu u Općini Vareš može predstavljati jedan od bitnih temelja sa ekonomskog i socijalnog aspekta.

Da bi se obezbijedilo održivo i racionalno korištenje resursa samoniklog ljekovitog bilja i gljiva, nužno je pristupiti detaljnoj razradi svih aspekata, prije svega: podizanja nivoa znanja kod sakupljača ljekovitog bilja i gljiva. Iz navedenih i drugih razloga preстоји obaveza identifikacije svih poljoprivrednih i šumskih sekundarnih sirovina kako bi pojedine biljne vrste trajno ostale u svom definiranom statusu, ili iz nižih definiranih kategorija (rijetke, ugrožene, rizične zaštićene) prelazile u kategoriju privredno važnih.

Vizija razvoja sektora ljekovitog bilja i drugih šumskih proizvoda temelji se na opredjeljenju da se mobilizira i radno angažira značajan dio stanovništva općine na sakupljanju i uzgoju ljekovitog bilja i gljiva. To može biti objektivna, realna i apsolutno ostvarljiva formula. U najsazetijem obliku rečeno vizija razvoja ljekovitog i aromatičnog bilja i drugih šumskih sekundarnih sirovina može se definisati težnjom da se iz današnjeg nerazvijenog stanja ovog sektora definiše i obezbijedi ambijent koji će:

- za ruralno područje biti primjeren,
- sakupljanjem i kultivacijom ljekovitog bilja i gljiva održiv,
- tehničko-tehnološki moderan,
- ekološki prihvatljiv.

#### **Strateško opredjeljenje – preporuke**

- **U budućoj formiranoj zadruzi, udruženju/udruga ili otkupnoj stanici otkup ljekovitog bilja i gljiva uz voće i povrće i mlijeko je prevashodan zadatak.**
- Organizirati plantažni uzgoj pojedinih ljekovitih biljnih vrsta predviđenih za preradu u destilate i ekstrakte (financijskim imputom uspostaviti destilaciju ljekovitog bilja i iglica zimzelenog drveća);
- Proizvoditi različite finalne proizvode na bazi destilata ljekovitog bilja i meda (primjer poduzeće Đurić);
- Definirati metodologiju kvantativnog dozvoljenog sakupljanja pojedinih sekundarnih sirovina kako ne bi iz privredno važnog statusa prelazile u rijetke i rizične (određivanje dozvoljenih kvota eksploatacije).

### **10.3. Animalna ( stočarska) proizvodnja**

Stočarstvo u općini Vareš ima višestruku važnost pa i vodeći značaj. Ubraja se u radno najintenzivnije proizvodnje, značajno podržavajući dohodak poljoprivrednih gospodarstava. U brdsko-planinskim prostranstvima ono je praktično jedini ekonomski isplativ način korištenja poljoprivrednog zemljišta i važan uslov za demografsku pokrivenost prostora. Proizvodnja mlijeka i mesa strateške su grane poljoprivrede, a njihovi autohtoni proizvodi segment su kojemu treba posvetiti posebnu pažnju. Govedarstvo je tokom posljednjeg rata pretrpjelo znatne direktne i indirektne štete, ali se nakon toga oporavlja iako trenutno nema organizovanog otkupa goveđeg mlijeka (manje količine se otkupe unutar općine za mini siraru - **Josip Babić**). Pozitivan utjecaj na razvoj ove proizvodnje proizašao je jedino iz tradicije, navika i tvrde odlučnosti poljoprivrednika, stočara da se njome bave, te relativno povoljne mogućnosti plasmana mlijeka i glavnih proizvoda kao što su meso i sir, uz postizanja njihovih ne visokih, često i neizvjesnih, ali za njih prihvatljivih cijena. Danas tome doprinosi i korištenje većih i kvalitetnijih površina poljoprivrednog zemljišta, te visoka nezaposlenost i relativno jeftina radna snaga. U takvoj, za stočarstvo nedovoljnoj brizi i podršci, do proširenja stada dolazi se skoro isključivo obnovom vlastitog podmlatka shodno materijalnim mogućnostima poljoprivrednika, ali bez značajnih i skokovitih iznosa direktnih investicionih ulaganja.

#### **Značaj stočarstva i razlozi stagnacije**

Stočarstvo je najznačajnija grana poljoprivredne proizvodnje. Stepenn intenzifikacije poljoprivrede mjeri se učešćem ove grane u ukupnom obimu poljoprivredne proizvodnje.

Efekti stočarske proizvodnje možemo mjeriti u sljedećem:

- Proizvodnjom stajnjaka, stočarstvo omogućuje intenziviranje biljne proizvodnje.
- Gajenjem stoke prerađuju se i oplemenjuju određeni biljni proizvodi koji se na drugi način ne bi mogli iskoristiti.
- Stočarstvo pokriva važan dio potreba u ishrani ljudi. Razvoj nekoliko grana prehrambene industrije zasniva se na sirovinama koje potiču iz stočarske proizvodnje.
- Stočarstvo ima ulogu "stabilizatora" poljoprivrede, kroz smanjenje oscilacija u poljoprivrednoj proizvodnji.
- Dodatnim angažovanjem ljudskog rada, stočarstvo predstavlja izvor dohotka stanovništva, posebno ekstremno ruralnih područja.





## Govedarstvo

Za očekivati je da ova grana stočarstva u budućem organizovanju otkupa mlijeka, doživi svoju ekspanziju. Taj pozitivni trend se potvrđuje i kroz interes za otkupom mlijeka. Ukoliko se nastavi sa kontinuitetom poticanja govedarstva, ono ima veliku šansu zbog prirodnih resursa i tradicijskih navika uzgajivača.

Na području općine prevladavaju križanci sivog i smeđeg alpskog goveda sa kojim se pretapala naša autohtona pasmina „Buša“. Poslije najnovijih ratnih zbivanja došlo je i do importa kroz donacije manjeg broja Simentalskog govečeta upitne uzgojne vrijednosti. U izrazito brdskim oskudnim dijelovima prevladava genom sivog Gatačkog govečeta i njegovih križanca sa „Bušom“.

Današnji svjetski trendovi u govedarstvu definišu uzgojni program koji ima za cilj: unapređivati (poboljšavati) ekonomsku efikasnost proizvodnje mlijeka i mesa u datim ekonomskim i prirodnim uslovima, što podrazumijeva objektivno vrednovanje sviju funkcionalnih svojstava, a ne samo proizvodnih.

Ovu proizvodnju moramo tretirati kao strateško opredjeljenje. U općini Vareš postoje kapaciteti za razvoj govedarstva, a odnose se na kapacitete u zemljištu, radnoj snazi, pa i čvrstom opredjeljenju da se organizira uspješnije otkup mlijeka. Usporedno s programom razvoja govedarske proizvodnje treba obezbjediti osposobljavanje stručnjaka i farmera bez kojih će biti nemoguće zamisliti savremen razvoj govedarstva.

Pored prirodnih resursa, karakteristika tzv. agrarnog ambijenta i raspoloživih ljudskih resursa, tržište za stočarske proizvode je presudan razvojni faktor.

Prerađivačka industrija mesa okrenuta je skoro isključivo uvozu tako da je opskrba vlastitim stočarskim proizvodima minimalna. Ove činjenice se mogu iskoristiti za razvoj domaće stočarske proizvodnje.



*MZ Budoželje*

Ograničenja za razvoj govedarstva su objektivne prirode koja se ispoljavaju kao nemogućnost plasmana mlijeka (male količine se otkupljuju u obrtničkoj djelatnosti vlasnika gosp. Josipa Babića) slaba i neadekvatna zaštita domaće proizvodnje u odnosu na

okruženje, nemogućnost dobivanja povoljnih kredita radi nezainteresiranosti poslovnih banaka za kreditna ulaganja u ovu djelatnost.

### **Ciljevi - Preporuke**

Rješenje progresa u govedarstvu usmjeravati prema:

- Povećanje stočnog fonda, izmjeni pasminskog sastava, povećanju mliječnosti po grlu i organizaciji otkupa mlijeka.
- Maksimalno iskorištavanje prirodnih resursa i ljudskih potencijala, upošljavanje ruralne populacije i smanjivanju prisutnog trenda napuštanja seoskog prostora.
- Definirati proizvodne prioritete, kao što su: mlijeko, odgoj ženske teladi, tov junadi, matično stado goveda i ovaca, te predvidjeti općinska budžetska sredstva u prioritetu za njih, prednost u kapitalnim investicijama po predloženom konceptu (poglavlje finansijski input).
- Kako su u općini Vareš posjedi usitnjeni predložimo modele farmi sa 5 (pet), eventualno 10 (deset) krava, koje treba uskladiti sa veličinom posjeda za proizvodnju kabaste hrane, uzimajući u obzir da je za ishranu jedne krave potrebno 0,7 ha poljoprivrednog zemljišta.
- Osnovne karakteristike tih farmi bile bi sa: modernom opremom i odgovarajućoj mehanizacijom i automatizacijom, tamo gdje je to moguće i isplativo; slobodan način držanja krava; funkcionalno izmuzište („riblja kost“ ili „tandem“); tekuće (rešetkasti pod) ili kruto izđubranje (automatski potiskivač đubra – „skriper“ ili duboka stelja).
- Pasminsku rejonizaciju orjentisati prema „Montafoncu“ do nadmorske visine 1.100 m.n.v. Iznad navedene visine orjentisati se na „Gatačko goveče“.
- Proizvodnja mesa – tov može biti opravdana po sistemu tova na paši uz dodatak koncentrovane stočne hrane za period vegetacije izlazne težine 250 kg (bez prezimljavanja). Inače, tov junadi nije u fokusu strateških opredjelenja. Ukoliko se proizvođač odluči za takav agrobiznis orjentisati se na Simentalca“ ili na neke

### **Ovčarstvo**

U ovčarstvu na području općine Vareš prevladava autohtona pasmina ovaca „Pramenka“ sa svojih par sojeva (Vlašički-Dubski soj, Privorski soj, Kupreški soj). Prema podacima za 2011 godinu na ukupnim zemljišnim površinama, prije svega livadama i pašnjacima uključujući i šumska zemljišta pase 5.000 ovaca. Međutim, to ni izbliza nije dovoljno da se podmire domaće potrebe, pa je značajan uvoz žive janjadi za klanje.

Uglavnom je zastupljen u uzgoju soj „Pramenke“, a u posljednje vrijeme značajan je utjecaj krupnijeg i mliječnijeg „Vlašičkog soja Pramenke“ kao i razni križanci pramenke sa plemenitim pasminama ovaca za meso (Sjenička križana, Romanijska križana, Livanjska



oplemenjena ovca itd.). Ove se pasmine međusobno križaju, tako da se dobijaju veoma produktivni otporni križanci, sa višim prinosom žive mjere i mesa u odnosu na lokalne sojeve autohtone Pramenke. U postojećoj populaciji ovčarstvo u općini se podijelilo u dva proizvodna pravca, ovisno šta je dominantna proizvodnja, pri čemu je jedan pravac držanje ovaca radi muže i proizvodnje mlijeka i njegove prerade u sireve, a drugi je proizvodnja jagnječeg mesa. Uzgoj ovaca u općini je apsolutno ekstenzivan. Ishrana ovaca se u periodu ljeta ostvaruje ispašom na planinskim pašnjacima, dok se u zimskom periodu ovce drže u zatvorenim objektima, a ishrana je bazirana na kabastim hranjivima, prije svega jako nekvalitetnom sijenu dobivenom kasnom košnjom. U obavljenim anketama i direktnim razgovorima sve više proizvođači napuštaju velika stada usljed nemogućnosti ishrane, te se stvaraju manje farme u kojima je kretanje ovaca djelimično ili potpuno kontrolisano. Nema statističkih podataka o proizvodnji i prodaji vune na prostoru općine, ali se prema saznanjima iz razgovora sa uzgajivačima ovaca procjenjuje da skoro sve količine vune ostaju neiskorištene.

### **Ciljevi - Preporuke**

- Izražena je potreba za povećanjem stočnog fonda i proizvodnjom mesa s jedne strane, a prirodni uslovi općine Vareš (velike neiskorištene površine pod livadama i pašnjacima) su povoljni za uzgoj sitne stoke.
- Ovčarstvo i kozarstvo su veoma pogodni za farmere koji nemaju kapacite za intenzivnu masovnu proizvodnju u stočarstvu i ne zahtijevaju izuzetno visoke investicije za preradu mlijeka i mesa na farmama, te tako predstavljaju mogućnost popravljivanja ekonomskog položaja farmera i nude mogućnosti diverzifikacije proizvodnje uvođenjem tradicionalnih proizvoda sa dodatkom vrijednošću.
- Praktikovati proizvodnju ovčijeg i mesa i mlijeka gdje je to moguće.
- Poduzetničko gospodarenje ovcama primjerenije je sistemu ovčarenja u kojemu se proizvode samo jagnjad.
- pasminsku orijentaciju usmjeravati za mesne tipove ovaca "Teksel", a za proizvodnju mlijeka pasminu "Romanovska".

### **Kozarstvo**

Područja općine Vareš sa vegetacijom u tipu grmlja, makije i šikare, kao i veće pašnjačke površine, predstavljaju izvrstan jeftin hranidbeni poligon predisponiran za uzgoj i razvoj kozarstva. Po svojoj trenutnoj vrijednosti i obimu kozarstvo značajno zaostaje iza ovčarstva. Manji broj koza na općini sa ekstenzivnim načinom držanja u improviziranim stajama i loša hranidba, rezultiraju vrlo malim proizvodnim karakteristikama koza. Po mnogim zoohigijenskim i hranidbenim normativima koza je slična ovci. Ova sličnost je uslovljena i pojavu kombinovanih stada ovaca i koza. Ne postoji jasna slika pasminskog sastava koza, mada se primjećuje rasprostranjenost uglavnom alpske pasmine, nešto manje sanske i veliki

broj križanaca sa domaćom kozom, nastalih neplanskim križanjima, što je doprinijelo velikoj varijabilnosti, kako u fenotipu, tako i u genotipu novonastalih križanaca.

Koze i ovce preventivno sprečavaju nastajanje i širenje požara na način da ovce pasu nisko raslinje a koze nešto višičije. Kulinarske navike velikog broja potrošača u BiH, zbog utjecaja vjerskih razloga usmjerene su na konzumaciju mesa sa manjim sadržajem masti i kao takve predstavljaju od davnina delikatesu koja se servira u posebnim prilikama. Zbog veće mliječnosti koza, sve više uzgajivača ovaca želi se usmjeriti na uzgoj koza i na pravljenje sira od mješavine kozjeg i ovčjeg mlijeka. Manji broj uzgajivača koza karakterišu niskom tehničko-tehnološkom opremljenošću za provođenje uspješnog uzgojnog ciklusa, a dodatni problem predstavljaju neorganizovani proizvođači bez jasno definisanih uzgojnih i selekcijskih programa, bez čega neće biti moguće ostvariti značajan napredak u ovoj grani stočarstva

#### **Ciljevi - preporuke:**

- Uzgoj koza orjentisati na robnu proizvodnju (farme sa minimalnim brojem od 50 komada). Ukoliko se farmer odluči za značajno veći broj, bilo bi racionalno i ustupati poljoprivrednicima po 50 komada pod određenim uslovima uzgoja.
- Preferirati slobodni uzgoj (uzgoj na otvorenom – paša).
- Orjentisati se na Sansku kozu 800-1000 m.n.v. Područja iznad navedene visine zastupati sa Alpskom kozom
- Podrška s nivoa općine uzgoju robnih proizvođača koza.
- Naturalnu proizvodnju manjeg broja koza u sistemu sa ovcama postićati u mjeri ruralnog razvoja na nivou potpore ovcama.

#### **Peradarstvo**

Peradarstvo nije bitno utjecalo na poslijeratnu ukupnu revitalizaciju ove grane stočarstva. Brojno stanje za 2011 godinu od 10.000 komada peradi, upućuje na činjenicu da prevladava uzgoj za vlastite potrebe, pogotovo u ruralnom predjelu općine. Komercijalno isplativo peradarstvo zahtijeva mogućnost vlastite proizvodnje biološkog materijala kao i osiguranje što jeftinije hrane tokom cijele godine. S obzirom da prirodni uslovi nedozvoljavaju ispunjenje ova dva uslova, razvoj peradarstva ovisit će o poslovnom umijeću poduzetnika koji će morati prihvatiti sve rizike poslovnja da bi bili konkurentni na tržištu. Bez obzira na industrijski karakter ove proizvodnje koja je predviđena u blizini i sklopu klanične industrije u Varešu se pojedinci opredjeljuju za podizanje većih proizvodnih objekata (primjer Muftić sa farmom u izgradnji od 20.000 komada u turnusu). U principu **pesimistički scenarij** ekspertnog tima stoji na tezama da proizvodnja brojlera

u industriskim razmjerama mora imati zatvoreni ciklus od jajeta do proizvoda ili čvrsto ugovorenu proizvodnju sa specijaliziranim poduzećima. U suprotnom samostalna farma brojlera i koka nosilja zauzima samo zemljište pod farmom (ne aktivira umrtvljeni resurs gdje je cca 50% oranica neobrađeno), sa tuđom opremom, hranom koja se proizvodi van BiH, upošljava manji broj ljudi (dakle, jaje koje jedemo je 95% tuđi proizvod). **Optimistički scenarij** polazi od prednosti da je to najjeftinije meso za niži standard stanovništva.

## **Svinjogojstvo**

Da bi ušlo u sferu ekonomske isplativosti svinjogojstvo ovisi o mogućnosti vlastite proizvodnje koncentrovane hrane koja se u općini Vareš ne može realizirati na način da bude konkurentna, sa područjima iz okruženja. Na prostoru općine svinjogojstvo ima karakter proizvodnje za vlastite potrebe.

Kao posljedica nemogućnosti proizvodnje jeftinije hrane koja se koristi u tovu, svinjogojstvo je u općini skoncentrirano na domaćinstva koja za vlastite potrebe uzgajaju od 1 do 5 svinja. Ukupno stvarno brojno stanje svinja je 150 komada. U svinjogojstvu su izražene karakteristične ciklične oscilacije bez izrazitog trenda. Pasminski sastav je relativno skroman, a najčešće se radi o križancima pasmina Landras i Veliki jorkšir, dok su znatno manje zastupljena priplodna grla pasmina Duroka i Pietren. Nedostatak uzgojnih i selekcijskih programa predstavlja problem u planiranju proizvodnje i načinu provedbe uzgojno selekcijskog rada u cilju proizvodnje kvalitetnog rasplodnog i tovnog materijala. Nema planskog provođenja križanja i hibridizacije, kao uobičajenih postupaka za dobivanje boljih uzgojnih i proizvodnih rezultata u svinjogojstvu pa se kao posljedica postižu veoma skromni rezultati u pogledu broja odgojene prasadi po krmači i nivou prirasta. Sadašnja situacija u svinjogojskoj proizvodnji na nivou općine je nezadovoljavajuća i ne osigurava ni izbliza dovoljnu proizvodnju svinjskog mesa za nivo općinske potražnje. Proizvodnost sa svega oko 260 kg žive mjere po rasplodnoj krmači, ukazuje da se većinom radi o ekstenzivnoj proizvodnji.

## **Pčelarstvo**

I pored izvrsnih prirodnih uvjeta povoljni klimatsko-vegetativni uvjeti, veliki broj raznovrsnih biljnih vrsta, značajna površina pod šumskim pokrivačem, prostrana područja livada i pašnjaka pčelarstvo u općini Vareš nije ni približno na razini na kojem bi moglo biti. Općina Vareš ima povoljne uvjete za pčelarstvo, za proizvodnju meda i drugih pčelinjih proizvoda. Procjenjuje se da se samo 10% proizvedenog meda plasira kroz oficijelne kanale i da većina proizvođača med prodaje direktno kupcima. Za male proizvođače je ovo mnogo efikasniji način prodaje, jer postižu više cijene, a zbog malih proizvedenih količina meda nemaju problema sa njegovom prodajom. Na drugoj strani, nažalost i pored robnih proizvođača i inicijativa o četvrtom zajedničkom nastupu u proizvodnji i tržištu većih i manjih proizvođača meda nema rezultata. Niska produktivnost po košnici, kao i variranje prinosa, ukazuju na nizak nivo znanja i vještina proizvođača, ali i probleme u vezi sa održavanjem zdravlja i kondicije pčela. Iako postoji udruženje pčelara, sa pojedincima velikog znanja i rejtinga, ipak transfer znanja i tehnologije kod većine manjih pčelara nije efikasan, što obeshrabruje proizvođače u povećanju broja košnica. Važno je istaći da se 80% supstrata za prehranu pčela, kao i ostalih inputa neophodnih za

ovu proizvodnju uvozi. Organska proizvodnja pčelinjih proizvoda iako je u začetku pa ne iznenađuje podatak da bez obzira na osobe visokog rejtinga u pčelarenju nije ispoštovalo uslove koji propisuje Organska Kontrola (BiH certifikacijsko tijelo za organsku proizvodnju).

U FBiH ne postoji zakon o pčelarstvu. Jedini propis koji sadrži uredbe o pčelarstvu je Zakon o stočarstvu koji je nedavno usvojen.

Razvoj pčelarstva na općini Vareš u dobroj mjeri je i sa legislativom na nivou F BiH. Neophodno je na snagu staviti Pravilnik o pčelarstvu koji će definirati uvjete za bavljenje pčelarstvom, razmnožavanje pčela, lokacije pčelinjaka, pašu pčela i njihovu selidbu, uspostavljanje katastra pčelinje paše, prodaju pčela, matica i pčelinjih proizvoda i uspostavljanje registra košnica i pčelara. Značajan problem su kontrolne laboratorije koje, osim toga što su malobrojne, ne vrše potpune analize meda potrebne kod njegovog izvoza.

### Usmjerenja i preporuke

- Proizvodnja meda bi se mogla više puta uvećati, ako svoju proizvodnju meda proizvođači usmjere na proizvodnju i izvoz visokokvalitetnog monofloralnog meda i prema malim segmentima atraktivnih tržišta (organska proizvodnja, fair-trade i sl.)
- Potrebno je proširiti asortiman proizvoda i inovirati nastup na tržištu i komunikaciju sa kupcima.
- Jačanje vlastitog „brenda“, a ne regionalno brendiranje, jer kupcima na ino-tržištu nazivi lokaliteta u BiH ništa ne znače. Za promociju ove proizvodnje na ino-tržištu bilo bi od izuzetne važnosti da BiH što skorije postane članica internacionalnog udruženja Apimondija.
- Povećanjem broja košnica povećaće se obim proizvodnje i prilike za ostvarivanje stabilnih prihoda domaćinstvima koja se ili nalaze u područjima konfiguracijski nepovoljnim za poljoprivredu, ili ima ograničene zemljišne i druge kapacitete za bavljenje poljoprivredom
- Podršku sa nivoa općine u vrijednosti od 10 KM obezbijediti za pčelare koji imaju minimum 30 košnica, a kapitalna ulaganja rješavati na predloženi način (poglavlje – Finansijska podrška)

Znatna je uloga pčelarstva i neposredno, zbog važne uloge pčela u oprašivanju voća i bilja uopće. Progres u razvoju pčelarstva u općini, mogli bi biti primjeri **obiteljskih gospodarstva Bašić, Marošević, Andrić, Muftić** itd. koji su dostigli znatan nivo tržišne proizvodnje meda i drugih pčelarskih proizvoda. Pored navedenog primjera sa najvećim referensama, uglavnom prevladavaju pojedinačni pčelari s manjim brojem košnica, te je tek manji broj njih registrovan. Problemi se javljaju u plasmanu meda i izvozu, ali i u uskom asortimanu pčelarske proizvodnje, u ponudi koju treba proširiti (npr. paketni rojevi, med s geografskim podrijetlom, itd.). Poticaj razvoju pčelarstva bilo bi neophodan i sa nivoa općine. Nažalost, neopravdano je malen broj društava na općini Vareš (1.500). I pored

izrazito povoljnih uslova i tradicije u proizvodnji meda, uopće pčelarstvo i proizvodnja meda su oblast nedovoljno iskorištenih prirodnih potencijala, nezadovoljenje domaće tražnje, niske proizvodnje i značajnog prisustva neregistrovane i nekontrolisane proizvodnje i prometa.

### **Ribarstvo**

Općina Vareš ima značajan potencijal kvalitetnih voda za proizvodnju ribe, prije svega, vodotoci koji sa stanovišta kvantiteta i kvaliteta ispunjavaju vrlo zahtjevne uslove proizvodnje salmonidnih riba.

Razvoj slatkovodnog riječnog ribarstva s tehnološke tačke gledišta može se podijeliti na dva osnovna pravca:

- uzgoj radi naseljavanja u devastirane visinske vodene tokove, radi povećanja njihove populacije u navedenim vodnim biotopima i
- uzgoj isključivo radi obezbjeđenja tržišta visokokvalitetnim ribljim mesom.

Drugi pravac podrazumijeva strateško opredjeljenje za hrabrije odluke u biznis ove izuzetno profitabilne djelatnosti. Stvarno dostizanje ovog pravca traži otklanjanje domaćih loših strana u ovoj djelatnosti koje se ogledaju u:

- nepostojanju povoljnih kredita,
- odsustvu domaće proizvodnje riblje hrane,
- neujednačenim ribarskim entitetskim politikama, i nedostajućoj legislativi na nivou države.

#### **Ciljevi - preporuke**

- Proizvodnju ribe, stimulirati finansijskim inputom (vlastitom podrškom) i administrativnim mjerama (u obavezama prema vodnim, veterinarskim, komunalnim taksama), a ne prepustiti samim ribarima.
- Proizvodnju ribe orjentirati na: **kalifornijska pastrmka (bijelo i crveno meso), potočna pastrmka (gdje imaju uslovi).**

### **Opće smjernice razvitka u stočarstvu**

Zacrtni ciljevi mogu se dostići i poprimiti realne okvire ako se ispoštuju smjernice :

- dosljedna politika i zadržavanje kontinuiteta isplate poticaja sa nivoa F BiH, podrške sa nivoa Z-D kantona, te podrške sa nivoa općine, pogotovo onih proizvodnji koje su u stanju proizvesti višak vrijednosti,
- ciljane marketinške aktivnosti promovisanja zdravstveno ispravne hrane i izvornosti, s jasnom namjerom dobrog pozicioniranja na tržištu prodaje,

- pokrenuti proces propagandno motivacijske aktivnosti među nezaposlenom populacijom, kako bi se kod njih probudila želja za bavljenjem poljoprivredom,
- efikasnije funkcioniranje poljoprivrednih službi i njihova aktivna saradnja sa veterinarskom službom.
- Veličina osnovnog stada nalazi se danas na nivou koji je znatno ispod ekonomski optimalnog i pogotovo onog kakvog omogućuju resursi općine Vareš.

### **OPĆE PREPORUKE ZA ANIMALNU PROIZVODNJU**

Da bi stočarstvo u budućnosti bilo u službi privrednog razvoja općine, nužno je realizovati sljedeće razvojne ciljeve:

- **Proširiti i osavremeniti otkup i preradu mlijeka na općini kod proizvođača koji već posjeduje startnu poziciju. Kroz poticaje pomoći domaćoj mini sirari FARMA „ZARUDJE“ da proširi otkup na cijelu općinu (nabaviti dio opreme za preradu i otkup mlijeka koji joj trenutno nedostaje). Alternativa je organizirati (milkos ili neki drugi otkupljivač) u saradnji sa općinom Breza zajednički otkup mlijeka).**
- Zaustavljanje depopulacije sela i stvaranja infrastrukturnih uslova u ruralnim područjima za razvoj stočarstva kao „motora“ razvoja poljoprivrede.
- U prioritetu posticaje usmjeriti proizvodnji, otkupu i preradi mlijeka.

#### **10.4. Organska proizvodnja hrane**

Sistemi organske poljoprivrede temelji se na plodoredu, zadržavanju biljnih ostataka, upotrebi organskog đubriva, leguminozama, mehaničkoj obradi zemljišta, mjerama biološke borbe protiv korova i uzročnika biljnih bolesti i insekata s osnovnim ciljem održavanja plodnosti zemljišta i obezbjeđivanja hranjivih materija za uzgoj biljaka. Organska poljoprivreda, dakle predstavlja cjelovit sistem proizvodnje koji uključuje razumno usaglašen i izbalansiran okolišni, socijalni i ekonomski vid proizvodnje i prerade hrane.

Osnovni principi na kojima se zasniva organska poljoprivreda su:

- Plodored (rotacija usjeva);
- Uzgajanje vrsta, sorti (kultivara) prilagođenih datim zemljišnim i klimatskim uslovima (otpornim na stres, štetočine i bolesti);
- Obrada zemljišta podešena očuvanju plodnosti tla;

- Isključivanje hemizacije u proizvodnji, te insistiranje na prirodnoj otpornosti biljaka, mehaničkom suzbijanju korova;
- Održavanje zaštitnih pojaseva između organske i konvencionalne proizvodnje.

Organska poljoprivreda dio je savremene poljoprivredne proizvodnje, trgovine i poljoprivredne nauke, te se temelji na savremenim dostignućima sa načelima:

- pravilno i harmoniziranom agrotehnikom izbora kultura, sorti i pasmina, jačanju otpornosti prema uzročnicima biljnih bolesti i štetočina;
- pravilnom održavanju zemljišta i njegove plodnosti;
- očuvanju raznolikosti biljnih i životinjskih vrsta, zatim proizvodnji kvalitetnijih životnih namirnica;
- smanjenju utroška energije, goriva i ostalih resursa (plin, nafta, treset i drva).

Brojni su razlozi koji nas upućuju na brže preusmjerenje konvencionalne na organsku poljoprivredu, a ovdje naglašavamo sljedeće:

**Ekološki:** održavanje prirodnog bogatstva i biološke ravnoteže; zaštita okoline; čuvanje (zaštita) tla; obezbjeđenje ambijenta za uzgoj životinja.

**Privredni:** obezbjeđenje tržišta za organski proizvod; manja ovisnost od industrije (proizvodnje repromaterijala); povećanje profita.

**Zdravstveni:** zdravstveno ispravna hrana kao uslov zdravlja.

Jedan od presudnih motiva za preusmjerenje konvencionalne proizvodnje u organsku treba biti svijest proizvođača da se odupre upotrebi sintetičkih materija u proizvodnji, posebno prekomjernoj upotrebi hemizacije (pesticida i mineralnih đubriva), a posebno u proizvodnji genetski modificiranih biljaka. Intenzivna (konvencionalna) proizvodnja za proizvođače ima prividne prednosti: manje učešće živog rada, lakši rad, itd. Međutim, posljedice takve proizvodnje manifestiraju se u vidovima koji se ne mogu odmah sagledati, ali zasigurno ostavljaju trajne posljedice koje direktno utječu na degradaciju životnog prostora (zemlje, vode, zraka).

Za preusmjerenje iz konvencionalne u organsku proizvodnju nužno je sagledati osnovne činjenice:

- Kako je moguće svoju konvencionalnu proizvodnju usmjeriti na svom posjedu u organsku;
- Koji su načini i metode za preusmjerenje u organsku proizvodnju;
- Koliko se smanjenje ili povećanje prihoda očekuje od preusmjerenja u organsku proizvodnju;
- Koji je obim i učešće rada potrebno u organskoj proizvodnji;
- Koji organski proizvodi imaju sigurno tržište i kolike su cijene organskog proizvoda.

### **Ciljevi - preporuke**

- Da se proizvodi hrana visokog kvaliteta;
- Da se radi kompatibilno sa prirodnim ciklusom i živim sistemima kroz tlo, biljke i životinje u ukupnom proizvodnom sistemu;
- Da se prepozna širi sociološki i ekološki utjecaj na organsku proizvodnju i sistem prerade;
- Da se održi i poveća dugoročna plodnost zemljišta i biološka aktivnost koristeći se biološkim metodama;
- Da se promoviše odgovorna upotreba i očuvanje vode i života u njoj;
- Da se njeguje lokalna i regionalna proizvodnja i distribucija;
- Da se harmonizira biljna i animalna proizvodnja;
- Da se za ambalažu koristi biorazgradivi materijali i materijali koji se mogu reciklirati.



## 11. FINANSIJSKI INPUTI SEKTORU AGRARA

### **STRATEŠKO OPREDJELJENJE – PRIJEDLOG**

- ⊙ NA NIVOU OPĆINE IZDVOJITI 2,5% OD PRORAČUNA BUDŽETA ( CCA 80.000 KM)
- ⊙ 50% NAVEDENIH RASPOLOŽIVA SREDSTVA UDRUŽITI SA BANKOM PO PRINCIPU DA SE SA DIJELOM OVIH SREDSTAVA PLAĆA KAMATA PROIZVOĐAČIMA. PO OVOM PRINCIPU MOGLO BI SE ANGAŽIRATI 250-300.000 KOMERCIJALNIH SREDSTAVA ZA SEKTOR AGRARA
- ⊙ 50% SREDSTAVA (BUDŽETA OPĆINE - CCA 40.000) USMJERAVATI U PODRŠKE PRIMARNOJ PROIZVODNJI.
- ⊙ ODLUKA ZA ODABIR KORISNIKA KREDITA VRŠILA BI OPĆINSKA SLUŽBA.

## **12. STRATEŠKA OPREDJELJENJA ZA RAZVOJ AGRARA PO MJESNIM ZAJEDNICAMA**

	<b>MJESNE ZAJEDNICE BUDOŽELJE I KADARIĆI</b>
<b>Zemljišni resursi</b>	Ukupna površina iznosi oko 619,91 ha, Nadm. v. je oko 850-900 m
<b>Stočarstvo</b>	U animalnoj proizvodnji područje je veoma pogodno za ovčarstvo i govedarstvo. Ovčarstvom i govedarstvom se u većoj ili manjoj mjeri bave sva poljoprivredna gazdinstva. Po podacima nadležne općinske službe i Veterinarske stanice Vareš za 2011 godinu u MZ ukupno ima 600 ovaca, 300 goveda, koza 20. Broj peradi (koka nosilja) je oko 450. Gotova sva domaćinstva (oko 350 domaćinstava) se bavi proizvodnjom mlijeka za vlastite potrebe. Područje pogodno za pčelarstvo, postoji oko 70 košnica pčela što je veoma malo u odnosu na broj stanovnika i raspoložive prirodne resurse.
<b>Ratarstvo</b>	Ratarska proizvodnja je zastupljena u manjoj mjeri. Posljednih par godina površine pod strnim žitima se sve više povećavaju. Uglavnom su usjevi: strna žita (pšenica, ječam i zob) i povrtne kulture, a od krmnog bilja su ugavnom prisutne prirodne livade i u manjoj mjeri sijane travno-djetelinske smjese.
<b>Voćarstvo</b>	Većina domaćinstva se bavi ekstenzivnim uzgojem šljive, kruške ili jabuke na veoma malim površinama, uglavnom imaju u uzgoju manji broj stabala za vlastite potrebe. Nema organiziranog otkupa. Relativno su povoljni uslovi za voćarsku proizvodnju jabuke, šljive i kruške, a vrlo povoljni za intenzivniju proizvodnju jagodičastog voća. U MZ postoje inicijative za preradu voća u kućnoj radinosti.
<b>Povrtlarstvo</b>	Lokalno stanovništvo ima tradiciju i potencijal za proizvodnju povrtlarskih kultura. Područje je veoma pogodno za uzgoj sjemenskog, merkantilnog krompira i ostalih povrtlarskih kultura koje su karakteristične za postojeće zemljišno-klimatske uslove, a to su: crveni i bijeli luk, grašak, buranija, grah, mrkva, peršun, salata itd. Sva domaćinstva u MZ. (250 domaćinstava) se bavi proizvodnjom povrtlarskih kultura za vlastite potrebe. Prisutna je i tržišna proizvodnja i sve veći broj domaćinstava se bavi tržišnom proizvodnjom povrtlarskih kultura (paradajz, paprika, krastavac, grah, luk, krompir). U posljednih nekoliko godina sve je veći interes poljop. proizvođača za plasteničku proizvodnju povrća. Svake godine se povećava broj PPG koji posjeduju plastenike veličine od 50 do 100 m <sup>2</sup> sa sistemom za navodnjavanje koje intenzivno koriste za uzgoj povrća u ljetnom periodu.

<p><b>Ljekovito bilje</b></p>	<p>Veoma veliki broj domaćinstava se bavi sakupljanjem ljekovitog bilja i gljiva. Sve sakupljene količine predaju registrovanim firmama koje se bave otkupom ljekobilja iz okruženja (grad Sarajevo) Ova djelatnost im donosi znatan prihod. Područje je pogodno i za plantažni uzgoj ljekobilja.  Prirodni potencijali za uzgoj ljekobilja i gljiva je veliki  Postoji organizovani otkup, otkuplivač dolazi na lice mjesta ali nepostoji otkupna stanica u MZ</p>
<p><b>Mehanizacija</b></p>	<p>Mjesne zajednice posjeduju ukupno 20 brdskih traktora manje snage, jedan kombajn za strna žita, veći broj motokultivatora i ostalu sitnu mehanizaciju (plugovi, kosačice, prikolice). U MZ. postoji stanica za otkup mlijeka koja trenutno nije u funkciji.</p>
<p><b>☉ Prednosti područja</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Ekološki čisto područje.</li> <li>○ Tradicija bavljenja poljoprivrednom proizvodnjom.</li> <li>○ Brdovito područje sa dosta pašnjaka, pogodno za razvoj ovčarstva i govedarstva.</li> <li>○ Pogodno područje za pčelarstvo.</li> <li>○ Dobar kvalitet zemljišta za uzgoj krompira.</li> <li>○ U MZ ima izvor vode (lokalni vodovod) koji se može koristiti za navodnjavanje.</li> <li>○ Dobri uslovi (površine, spremnost) za proizvodnju jagodičastog voća (maline i jagode).</li> </ul>
<p><b>☉ Ograničenja</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Većinom zapuštena imanja.</li> <li>○ Nizak procenat korištenja poljoprivrednog zemljišta.</li> <li>○ Veliki uticaj stihije u proizvodnji.</li> <li>○ Na pojedinim proizvodnim površinama zbog većeg nagiba terena nije moguće koristiti mehanizaciju.</li> <li>○ Nedostatak mehanizacije.</li> <li>○ Neuređena putna infrastruktura.</li> <li>○ Velika udaljenost od većih potencijalnih otkuplivača.</li> </ul>
<p><b>☉ Rješenje i Prioriteti</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Oformiti otkupnu stanicu i organizirati otkup mlijeka, ljekobilja, povrća, jagodičastog voća i drugih poljoprivrednih proizvoda te na taj način stvoriti uslove za intenzivniju poljoprivrednu proizvodnju.</li> <li>○ Razvoj mini farmi krava i mini ovčarskih farmi.</li> <li>○ U redovnu proizvodnju uvoditi zasade jagodičastog voća, posebno maline, kupine, borovnice, jagode.</li> <li>○ Nabavka novije mehanizacije.</li> <li>○ Edukacija stanovništva iz oblasti poljoprivredne proizvodnje .</li> <li>○ Organizovanje poljoprivrednih proizvođača kroz udruženje na nivou općine.</li> </ul>

<b>MJESNE ZAJEDNICE: STRIJEŽEVO I KOKOŠČIĆI</b>	
<b>Zemljišni resursi</b>	Ukupna površ. iznosi oko 442,81 ha, Nadmorska v. od 700-850 m
<b>Stočarstvo</b>	Područje je veoma pogodno za ovčarstvo i govedarstvo. Ovčarstvom i govedarstvom se u većoj ili manjoj mjeri bave sva poljoprivredna gazdinstva. Po podacima nadležne općinske službe i Veterinarske stanice Vareš za 2011 godinu u MZ ukupno ima 550 ovaca, 300 goveda, koza 10. Broj peradi (koka nosilja) je oko 250. Gotova sva domaćinstva (oko 250 domaćinstava) se bavi proizvodnjom mlijeka za vlastite potrebe. Područje pogodno za pčelarstvo, postoji oko 110 košnica pčela što je veoma malo u odnosu na broj stanovnika i raspoložive prirodne resurse.
<b>Ratarstvo</b>	Zastupljeno u manjoj mjeri, ali zadnjih godina se povećava broj dunuma pod ovim kulturama. Uglavnom su prisutni usjevi strna žita (pšenica, ječam i zob), a od krmnog bilja su ugavnom prisutne prirodne livade i u manjoj mjeri sijane travno-djetelinske smjese. U zadnjih nekoliko godina intenzivirana je proizvodnja povrća u plastenicima bez upotrebe hemijskih sredstava zaštite (proizvodnja parađajza, krastavaca i paprike, salate i luka).
<b>Voćarstvo</b>	Većina domaćinstva se bavi ekstenzivnim uzgojem šljive, kruške ili jabuke u okviru svojih PPG (porod. poljop. gazdinstava). Uglavnom imaju u uzgoju manji broj stabala za vlastite potrebe. Na manjim površinama (2 ha) u ovim mjesnim zajednicama imamo podignute savremene plantažne zasade visokostablašica (šljiva, jabuka, kruška) i jagodičastog voća (malina i jagoda - 1 ha). Nema organiziranog otkupa. Povoljni su uslovi za voćarsku proizvodnju jabuke, šljive i kruške, kao i jagodičasto voće. U MZ postoje inicijative za preradu voća u kućnoj radinosti.
<b>Povrtlarstvo</b>	Lokalno stanovništvo ima tradiciju i potencijal za proizvodnju povrtlarskih kultura. Područje je veoma pogodno za uzgoj sjemenskog, merkantilnog krompira i ostalih povrtlarskih kultura., prije svega: crveni i bijeli luk, grašak, buranija, grah, mrkva, peršun, salata itd. Sva domaćinstva u MZ (250 domaćinstava) se bavi proizvodnjom (parađajz, paprika, krastavac, pasulj, luk, krompir) za vlastite potrebe, ali i za lokalno tržište. U posljednjih nekoliko godina sve je veći interes poljop. proizvođača za plastičnu proizvodnju povrća. Svake godine se povećava broj PPG koji posjeduju plastenike veličine od 50 do 100 m <sup>2</sup> sa sistemom za navodnjavanje koje intenzivno koriste za uzgoj povrća.

Ljekovito bilje	Veći broj domaćinstava se bavi sakupljanjem ljekovitog bilja i gljiva. Sve sakupljene količine predaju pravnim subjektima iz okruženja. Ova djelatnost im donosi znatan prihod. Područje je pogodno i za plantažni uzgoj ljekobilja. Prirodni potencijali za uzgoj ljekobilja i gljiva je veliki.
Mehanizacija	Mjesne zajednice posjeduju ukupno 30-setak brdskih traktora manje snage, veći broj motokultivatora, 30 muzilica i ostalu sitnu mehanizaciju (plugovi, kosačice, prikolice). U MZ Striježevo postoji stanica za otkup mlijeka koja trenutno nije u funkciji.
<p>☉ Prednosti područja</p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Ekološki čisto područje.</li> <li>○ Tradicija bavljenja poljoprivrednom proizvodnjom.</li> <li>○ Brdovito područje sa dosta pašnjaka, pogodno za razvoj ovčarstva i govedarstva.</li> <li>○ Pogodno područje za pčelarenje.</li> <li>○ Dobar kvalitet zemljišta za uzgoj krompira i travno-djetelinskih smjesa.</li> <li>○ U MZ ima izvor vode (lokalni vodovod) koji se može koristiti i za navodnjavanje.</li> <li>○ Dobri zemljišno-klimatski uslovi za proizvodnju jagodičastog voća (maline i jagode).</li> </ul>
<p>☉ Ograničenja</p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Većinom zapuštena imanja.</li> <li>○ Nizak procenat korištenja poljoprivrednog zemljišta.</li> <li>○ Veliki uticaj stihije u proizvodnji.</li> <li>○ Na pojedinim proizvodnim površinama zbog većeg nagiba terena nije moguće koristiti mehanizaciju.</li> <li>○ Nedostatak mehanizacije.</li> <li>○ Neuređena putna infrastruktura.</li> <li>○ Velika udaljenost od urbanog područja i većih potencijalnih otkuplivača.</li> </ul>
<p>☉ Rješenje i Prioriteti</p>	<p>Oformiti otkupnu stanicu i organizirati otkup mlijeka, ljekobilja, povrća, jagodičastog voća i drugih poljoprivrednih proizvoda te na taj način stvoriti uslove za intenzivniju poljoprivrednu proizvodnju.</p> <p>Razvoj mini farmi krava i mini ovčarskih farmi.</p> <p>U redovnu proizvodnju uvoditi zasade jagodičastog voća, posebno maline, kupine, borovnice, jagode.</p> <p>Nabavka mehanizacije.</p> <p>Edukacija stanovništva iz oblasti poljoprivredne proizvodnje.</p>

<b>MJESNE ZAJEDNICE: PRŽIĆI, DAŠTANSKO, MIR, STUPNI DO</b>	
<b>Zemljišni resursi</b>	Ukupna površ. iznosi oko 779,87 ha, Nadmorska v. od 850-1050 m
<b>Stočarstvo</b>	Područje je veoma pogodno za ovčarstvo, kozarstvo i govedarstvo. Ovom proizvodnjom se u većoj ili manjoj mjeri bave sva poljoprivredna gazdinstva. Po podacima nadležne općinske službe i Veterinarske stanice Vareš za 2011 godinu u navedenim MZ ima ukupno 452 ovce, 103 krave, koza 35. Broj peradi (koka nosilja) je oko 1560. Veći broj domaćinstva (ukupno 172 domaćinstava) se bavi proizvodnjom mlijeka za vlastite potrebe. Područje pogodno za pčelarstvo, postoji oko 70 košnica pčela što je veoma malo u odnosu na broj stanovnika i raspoložive prirodne resurse.
<b>Ratarstvo</b>	Ratarska proizvodnja nije nikako zastupljena. Od krmnog bilja su ugavnom prisutne prirodne livade.
<b>Voćarstvo</b>	Većina domaćinstva se bavi ekstenzivnim uzgojem šljive, kruške ili jabuke. U okviru svojih PPG (porod. poljop. gazdinstava) uglavnom imaju u uzgoju manji broj stabala za vlastite potrebe. Nema organiziranog otkupa. Zbog veće nadmorske visine, kasnih proljetnih mrazeva, ranih jesenjih mrazeva i jakog strujanja vazduha u toku cijele godine veoma su nepovoljni uslovi za intenzivniju voćarsku proizvodnju jabuke, šljive i kruške, dok su nešto povoljni uslovi i za intenzivniju proizvodnju jagodičastog voća. U MZ postoje inicijative za preradu voća u kućnoj radinosti.
<b>Povrtlarstvo</b>	Lokalno stanovništvo ima tradiciju i potencijal za proizvodnju povrtlarskih kultura. Područje je veoma pogodno za uzgoj sjemenskog, merkantilnog krompira i ostalih povrtlarskih kultura, prije svega: crveni i bijeli luk, grašak, buranija, grah, mrkva, peršun, salata itd. Sva domaćinstva u MZ (172 domaćinstava) se bavi proizvodnjom povrtlarskih kultura za vlastite potrebe i lokalno tržište. U posljednjih nekoliko godina sve je veći interes poljop. proizvođača za plasteničku proizvodnju povrća. Svake godine se povećava broj PPG koji posjeduju plastenike veličine od 50 do 100 m <sup>2</sup> sa sistemom za navodnjavanje.
	Prirodni potencijali za uzgoj ljekobilja i gljiva je veliki.

<p><b>Ljekovito bilje</b></p>	<p>Veliki broj domaćinstava se bavi sakupljanjem ljekovitog bilja i gljiva. Ova djelatnost donosi znatan prihod i veoma je rentabilna. Područje je pogodno i za plantažni uzgoj ljekobilja.</p>
<p><b>Mehanizacija</b></p>	<p>U navedenim mjesnim zajednica ima ukupno 10 brdskih traktora manje snage, veći broj motokultivatora, 2-ije prese za baliranje sijena i veći broj ostale sitne priključne mehanizacije (plugovi, tanjirače, freze, grablje, kosačice, prikolice). U MZ-ama ne postoji stanica za otkup mlijeka i drugih polj. proizvoda.</p>
<p><b>☉ Prednosti područja</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Ekološki čisto područje.</li> <li>○ Tradicija bavljenja poljoprivrednom proizvodnjom.</li> <li>○ Brdovito područje sa dosta pašnjaka, pogodno za razvoj ovčarstva, kozarstva i govedarstva.</li> <li>○ Pogodno područje za pčelarstvo.</li> <li>○ Dobar kvalitet zemljišta za uzgoj sjemenskog i merkantilnog krompira.</li> <li>○ MZ su bogate vodom (lokalni vodovodi) koji se mogu koristiti za navodnjavanje .</li> <li>○ Relativno dobri uslovi za proizvodnju jagodičastog voća (maline i jagode).</li> </ul>
<p><b>☉ Ograničenja</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Većinom zapuštena imanja.</li> <li>○ Nizak procenat korištenja poljoprivrednog zemljišta.</li> <li>○ Veliki uticaj stihije u proizvodnji.</li> <li>○ Na većim dijelovima korištenih poljoprivrednih površina zbog većeg nagiba terena nije moguće koristiti mehanizaciju.</li> <li>○ Nedostatak mehanizacije.</li> <li>○ Neuređena putna infrastruktura.</li> <li>○ Velika udaljenost od urbane sredine i većih potencijalnih otkuplivača.</li> </ul>
<p><b>☉ Rješenje i Prioriteti</b></p>	<p>Razvoj mini farmi krava, koza i mini ovčarskih farmi.  U redovnu proizvodnju uvoditi zasade jagodičastog voća, posebno maline, kupine, borovnice, jagode.  Nabavka mehanizacije.  Edukacija stanovništva iz oblasti poljoprivredne proizvodnje.  Organizovanje poljoprivrednih proizvođača kroz udruženje na nivou općine.</p>



	<b>MJESNE ZAJEDNICE: RAVNE, BRGULE, OKRUGLICA</b>
<b>Zemljišni resursi</b>	Ukupna površ. iznosi oko 2397,34 ha, Nadm. v. od 1000-1100 m
<b>Stočarstvo</b>	<p>Područje je veoma pogodno za ovčarstvo, kozarstvo i govedarstvo. Ovčarstvom i govedarstvom se u većoj ili manjoj mjeri bave sva poljoprivredna gazdinstva. Po podacima nadležne općinske službe i Veterinarske stanice Vareš za 2011 godinu u gore navedenim MZ ukupno ima ukupno 1321 ovca, 168 goveda, koza 15. Broj peradi (koka nosilja) je oko 150. Veći broj domaćinstva (ukupno 109 domaćinstava) se bavi proizvodnjom mlijeka za vlastite potrebe.</p> <p>Područje pogodno za pčelarstvo, postoji oko 74 košnica pčela što je veoma malo u odnosu na broj stanovnika i raspoložive prirodne resurse.</p>
<b>Ratarstvo</b>	U ovim MZ-ama ratarstvo je sve više zastupljeno i svake godine se povećava broj hektara pod ratarskim kulturama, a naročito pod heljdom. Uglavnom su usjevi: strna žita (pšenica, ječam i zob), Zadnjih nekoliko godina pod ratarskim kulturama u ovim MZ. je zasijano oko 35 ha. Od krmnog bilja su ugavnom prisutne prirodne livade i u manjoj mjeri sijane travno-djetelinske smjese.
<b>Voćarstvo</b>	Većina domaćinstva se bavi ekstenzivnim uzgojem šljive, kruške ili jabuke u okviru svojih PPG (porod. poljop. gazdinstava). Uglavnom imaju u uzgoju manji broj stabala za vlastite potrebe. Nema organiziranog otkupa. Zbog veće nadmorsne visine, kasnih proljetnih mrazeva, ranih jesenjih mrazeva i jakog strujanja vazduha u toku cijele godine veoma su nepovoljni uslovi za intenzivniju voćarsku proizvodnju, prije svega: jabuke, šljive i kruške, dok su nešto povoljniji su uslovi i za intenzivniju proizvodnju jagodičastog voća. Na lokalitetu MZ Okruglica imamo ogledni savremeni plantažni zasad jagoda površine 7 dunuma. Rodnost zasada je zadovoljavajuća i kreće se oko 1000 kg/dun., što ukazuje na mogućnost da je na ovim lokalitetima moguća rentabilna tržišna proizvodnja ovih kultura. U MZ postoje inicijative za preradu voća u kućnoj radinosti.
<b>Povrtlarstvo</b>	Lokalno stanovništvo ima tradiciju i potencijal za proizvodnju povrtlarskih kultura. Područje je veoma pogodno za uzgoj sjemenskog, merkantilnog krompira i ostalih povrtlarskih kultura, prije svega: crveni i bijeli luk, grašak, buranija, grah, mrkva, peršun, salata itd. Sva domaćinstva u MZ (109 domaćinstava) se bavi proizvodnjom povrtlarskih kultura za vlastite potrebe, i lokalno tržište.

<b>Ljekovito bilje</b>	Prirodni potencijali za uzgoj ljekobilja i gljiva je veliki. Sva domaćinstava u ovim MZ-ama se bavi sakupljanjem ljekovitog bilja i gljiva. Postoji organizovani otkup pravnih subjekata iz okruženja. Nažalost nema vlastite otkupne stanice. Ova djelatnost donosi znatan prihod i veoma je rentabilna. Područje je pogodno i za plantažni uzgoj ljekobilja.
<b>Mehanizacija</b>	U navedenim mjesnim zajednica ima oko 5-6 brdskih traktora manje snage, veći broj motokultivatora, kao i određeni broj ostale sitne priključne mehanizacije (plugovi, tanjirače, freze, grablje, kosačice, prikolice). U MZ-ama ne postoji stanica za otkup mlijeka.
<b>☉ Prednosti područja</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Ekološki čisto područje.</li> <li>○ Područje pogodno za savremenu upotrebu mehanizacije.</li> <li>○ Tradicija bavljenja poljoprivrednom proizvodnjom.</li> <li>○ Brdovito područje sa dosta pašnjaka, pogodno za razvoj ovčarstva, kozarstva i govedarstva.</li> <li>○ Pogodno područje za pčelarenje sa raznovrsnom pčelinjom pašom</li> <li>○ MZ su bogate vodom (lokalni vodotoci i vodovodi) koji se mogu koristiti za navodnjavanje.</li> <li>○ Relativno dobri uslovi (površine, spremnost ) za proizvodnju jagodičastog voća (maline, kupine i jagode).</li> </ul>
<b>☉ Ograničenj</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Većinom zapuštena imanja.</li> <li>○ Nizak procenat korištenja poljoprivrednog zemljišta.</li> <li>○ Veliki uticaj stihije u proizvodnji.</li> <li>○ Na određenim dijelovima korištenih poljoprivrednih površina zbog većeg nagiba terena nije moguće koristiti mehanizaciju.</li> <li>○ Nedostatak mehanizacije.</li> <li>○ Neuređena putna infrastruktura.</li> <li>○ Velika udaljenost od urbane sredine općine i ostalih većih potencijalnih otkuplivača.</li> </ul>
<b>☉ Rješenje i Prioriteti</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Oformiti otkupnu stanicu i organizirati otkup mlijeka, ljekobilja, povrća, jagodičastog voća i drugih poljoprivrednih proizvoda te na taj način stvoriti uslove za intenzivniju poljoprivrednu proizvodnju.</li> <li>○ Razvoj mini farmi krava i mini ovčarskih farmi.</li> <li>○ Inicirati postićati farme koza.</li> <li>○ U redovnu proizvodnju uvoditi zasade jagodičastog voća, posebno maline, kupine, borovnice, jagode.</li> <li>○ Nabavka novije mehanizacije.</li> <li>○ Edukacija stanovništva iz oblasti poljoprivredne proizvodnje.</li> <li>○ Organizovanje poljoprivrednih proizvođača kroz udruženje na nivou općine.</li> </ul>

	<b>MJESNE ZAJEDNICE: VIJAKA I OČEVIJA</b>
<b>Zemljišni resursi</b>	Ukupna površ. iznosi oko 635,26 ha, Nadm. visina od 500-700 m
<b>Stočarstvo</b>	Područje je veoma pogodno za ovčarstvo i govedarstvo. Ovčarstvom i govedarstvom se u većoj ili manjoj mjeri bave sva poljoprivredna gazdinstva. Po podacima nadležne općinske službe i Veterinarske stanice Vareš za 2011 godinu u gore navedenim MZ ukupno ima ukupno 542 ovce, 68 goveda, koza 15, Broj peradi (koka nosilja) je oko 350. Veći broj domaćinstva (ukupno 157 domaćinstava) se bavi proizvodnjom mlijeka za vlastite potrebe. Područje pogodno za pčelarstvo, postoji oko 245 košnica pčela.
<b>Ratarstvo</b>	Ratarstvo u ovim mjesnim zajednicama nije nikako zastupljeno. Od krmnog bilja su u glavnom prisutne prirodne livade.
<b>Voćarstvo</b>	Većina domaćinstva se bavi ekstenzivnim uzgojem šljive, kruške ili jabuke u okviru svojih PPG (porod. poljop. gazdinstava). Uglavnom imaju u uzgoju manji broj stabala za vlastite potrebe. Nema organiziranog otkupa. Povoljni su uslovi za intenzivniju voćarsku proizvodnju jabuke, šljive i kruške, kao i za intenzivnu proizvodnju jagodičastog voća. Na području MZ Vijaka imamo jedan poluintenzivni zasad voća površine oko 2 dunuma. U MZ postoje inicijative za preradu voća u kućnoj radinosti
<b>Povrtlarstvo</b>	Lokalno stanovništvo ima tradiciju i potencijal za proizvodnju povrtlarskih kultura. Područje je veoma pogodno za uzgoj sjemenskog, merkantilnog krompira i ostalih povrtlarskih kultura, prije svega: crveni i bijeli luk, grašak, buranija, grah, mrkva, peršun, salata itd. Sva domaćinstva u MZ (157 domaćinstava) se bavi proizvodnjom povrtlarskih kultura za vlastite potrebe i u manjoj mjeri za lokalno tržište.
<b>Ljekovito bilje</b>	Prirodni potencijali za uzgoj ljekobilja i gljiva je veliki. Manji broj domaćinstava u ovim MZ-ama se bavi sakupljanjem ljekovitog bilja i gljiva. Nepostoji organizovani otkup, nepostoji otkupna stanica u MZ.
<b>Mehanizacija</b>	U navedenim mjesnim zajednicama ima oko 6 brdskih traktora manje snage, 11 motokultivatora, kao i određeni broj ostale sitne priključne mehanizacije (plugovi, tanjirače, freze, grablje, kosačice, prikolice). U MZ-ama ne postoji stanica za otkup mlijeka.

<p><b>☉ Prednosti područja</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Ekološki čisto područje.</li> <li>○ Područje je relativno pogodno za savremenu upotrebu mehanizacije.</li> <li>○ Postoji tradicija bavljenja poljoprivrednom proizvodnjom.</li> <li>○ Brdovito područje sa dosta pašnjaka, pogodno za razvoj ovčarstva i govedarstva.</li> <li>○ Veoma pogodno područje za pčelarenje sa raznovrsnom pčelinjom pašom (ekoflorom) i izuzetno dobrim kvalitetom meda koji ima osigurano tržište.</li> <li>○ Dobar kvalitet zemljišta za uzgoj krompira.</li> <li>○ MZ su bogate vodom (lokalni vodotoci i vodovodi) koji se mogu koristiti za navodnjavanje.</li> <li>○ Relativno dobri uslovi (površine, spremnost ) za proizvodnju jagodičastog voća (maline, kupine i jagode).</li> </ul>
<p><b>☉ Ograničenja</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Većinom zapuštena imanja.</li> <li>○ Nizak procenat korištenja poljoprivrednog zemljišta.</li> <li>○ Veliki uticaj stihije u proizvodnji.</li> <li>○ Na određenim dijelovima korištenih poljoprivrednih površina zbog većeg nagiba terena nije moguće koristiti mehanizaciju.</li> <li>○ Nedostatak mehanizacije.</li> <li>○ Neuređena putna infrastruktura.</li> <li>○ Velika udaljenost od sjedišta općine i ostalih većih potencijalnih otkuplivača.</li> </ul>
<p><b>☉ Rješenje i Prioriteti</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Razvoj mini farmi krava i mini ovčarskih farmi.</li> <li>○ U redovnu proizvodnju uvoditi zasade voća visokostablašica, jagodičastog voća, posebno maline, kupine, jagode.</li> <li>○ Nabavka mehanizacije.</li> <li>○ Edukacija stanovništva iz oblasti poljoprivredne proizvodnje.</li> <li>○ Organizovanje poljoprivrednih proizvođača kroz udruženje na nivou općine.</li> </ul>

<b>MJESNE ZAJEDNICE: LIGATIĆI I MIŽNOVIĆI</b>	
<b>Zemljišni resursi</b>	Ukupna površ. iznosi oko 216,35 ha, Nadm. v. je od 850-950 m
<b>Stočarstvo</b>	<p>Proizvodnjo područje je veoma pogodno za ovčarstvo, kozarstvo i govedarstvo.</p> <p>Ovčarstvom i govedarstvom se u većoj ili manjoj mjeri bave sva poljoprivredna gazdinstva. Po podacima nadležne općinske službe i Veterinarske stanice Vareš za 2011 godinu u gore navedenim MZ ukupno ima ukupno 178 ovaca, 68 goveda, Broj peradi (koka nosilja) je oko 1560. U toku je izgradnja savremene farme za tov pilića kapaciteta 20000 brojlera u 1 turnusu ( obitelj Muftić).</p> <p>Veći broj domaćinstva (oko 100 domaćinstava) se bavi proizvodnjom mlijeka za vlastite potrebe. Područje pogodno za pčelarstvo, postoji oko 94 košnica pčela što je veoma malo u odnosu na broj stanovnika i raspoložive prirodne resurse.</p>
<b>Ratarstvo</b>	Ratarstvo (sjetva strnih žita) u ovim mjesnim zajednicama je veoma malo zastupljeno. Od krmnog bilja su ugavnom prisutne prirodne livade.
<b>Voćarstvo</b>	<p>Većina domaćinstva se bavi ekstenzivnim uzgojem šljive, kruške ili jabuke u okviru svojih PPG (porod. poljop. gazdinstava) za vlastite potrebe. Nema organiziranog otkupa.</p> <p>Relativno su povoljni uslovi za intenzivniju voćarsku proizvodnju jabuke, šljive i kruške. Povoljni su uslovi za intenzivnu proizvodnju jagodičastog voća. U MZ postoje inicijative za preradu voća u kućnoj radinosti ili obrtnoj djelatnosti.</p>
<b>Povrtlarstvo</b>	<p>Lokalno stanovništvo ima tradiciju i potencijal za proizvodnju povrtlarskih kultura. Područje je veoma pogodno za uzgoj sjemenskog, merkantilnog krompira i ostalih povrtlarskih kultura koje su karakteristične za našu lokalnu zajednicu i zemljišno-klimatske uslove proizvodnje, a to su: crveni i bijeli luk, grašak, buranija, grah, mrkva, peršun, salata itd.</p> <p>Sva domaćinstva u MZ (100 domaćinstava) se bavi proizvodnjom povrtlarskih kultura za vlastite potrebe, manje je prisutna tržišna proizvodnja povrtlarskih kultura.</p>
<b>Ljekovito bilje</b>	<p>Prirodni potencijali za uzgoj ljekobilja i gljiva je veliki.</p> <p>Veći broj domaćinstava u ovim MZ-ama se bavi sakupljanjem ljekovitog bilja i gljiva. Nepostoji organizovani otkup, nepostoji otkupna stanica u MZ.</p>

<b>Mehanizacija</b>	U navedenim mjesnim zajednica ima 3 (tri) brdskih traktora manje snage, nekoliko motokultivatora, kao i određeni broj ostale sitne priključne mehanizacije (plugovi,tanjirače, freze, grablje,kosačice, prikolice). U MZ-ama ne postoji stanica za otkup mlijeka i drugih poljoprivrednih proizvoda.
<b>☉ Prednosti područja</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Ekološki čisto područje.</li> <li>○ Postoji tradicija bavljenja poljoprivrednom proizvodnjom.</li> <li>○ Brdovito područje sa dosta pašnjaka, pogodno za razvoj ovčarstva, kozarstva i govedarstva.</li> <li>○ Veoma pogodno područje za pčelarenje sa raznovrsnom pčelinjom pašom (ekoflorom) i izuzetno dobrom kvalitetom meda koji ima osigurano tržište.</li> <li>○ MZ su bogate vodom (lokalni vodotoci i vodovodi) koji se mogu koristiti za navodnjavanje.</li> <li>○ Relativno dobri uslovi (površine, spremnost ) za proizvodnju jagodičastog voća (maline, kupine i jagode).</li> <li>○ Djelimično uređena putna infrastruktura.</li> </ul>
<b>☉ Ograničenja</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Većinom zapuštena imanja.</li> <li>○ Nizak procenat korištenja poljoprivrednog zemljišta.</li> <li>○ Veliki uticaj stihije u proizvodnju.</li> <li>○ Na većim dijelovima korištenih poljoprivrednih površina zbog većeg nagiba terena nije moguće koristiti mehanizaciju.</li> <li>○ Nedostatak mehanizacije i ostalih priključnih sredstava.</li> <li>○ Velika udaljenost od sjedišta općine i ostalih većih potencijalnih otkupljivača.</li> </ul>
<b>☉ Rješenje i Prioriteti</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Razvoj mini farmi krava, koza i mini ovčarskih farmi.</li> <li>○ U redovnu proizvodnju uvoditi zasade jagodičastog voća, posebno maline, kupine, borovnice, jagode.</li> <li>○ Nabavka mehanizacije</li> <li>○ Edukacija stanovništva iz oblasti poljoprivredne proizvodnje.</li> <li>○ Organizovanje poljoprivrednih proizvođača kroz udruženje na nivou općine.</li> </ul>

	<b>MJESNE ZAJEDNICE: DRAGOVIĆI, MIJAKOVIĆI I BOROVICA</b>
<b>Zemljišni resursi</b>	Ukupna površ. iznosi oko 1076,04 ha, Nadm. v. je od 650-900 m
<b>Stočarstvo</b>	Područje je veoma pogodno za ovčarstvo, kozarstvo, govedarstvo. Ovčarstvom i govedarstvom se u većoj ili manjoj mjeri bave sva poljoprivredna gazdinstva. Po podacima nadležne općinske službe i Veterinarske stanice Vareš za 2011 godinu u gore navedenim MZ ukupno ima ukupno 327 ovaca, 170 goveda i 20 koza. Veći broj domaćinstva (oko 130 domaćinstava) se bavi proizvodnjom mlijeka za vlastite potrebe. Područje je pogodno za pčelarstvo, postoji oko 150 košnica pčela što je veoma malo u odnosu na broj stanovnika i raspoložive prirodne resurse.
<b>Ratarstvo</b>	Ratarstvo (sjetva strnih žita) u ovim mjesnim zajednicama je veoma malo zastupljeno. Od krmnog bilja su u glavnom prisutne prirodne livade.
<b>Voćarstvo</b>	Većina domaćinstva se bavi ekstenzivnim uzgojem šljive, kruške ili jabuke u okviru svojih PPG (porod. poljop. gazdinstava). Uglavnom imaju u uzgoju manji broj stabala za vlastite potrebe. U toku 2013 godine podignut je savremeni zasad visokostablašica (šljiva, višnja, jabuka, orah u površini od 3-4 dunuma). Nema organiziranog otkupa. Povoljni su uslovi za intenzivnu voćarsku proizvodnju jabuke, šljive i kruške, za intenzivnu proizvodnju jagodičastog voća. (malina, kupina, jagoda) U MZ postoje inicijative za preradu voća u kućnoj radinosti
<b>Povrtlarstvo</b>	Lokalno stanovništvo ima tradiciju i potencijal za proizvodnju povrtlarskih kultura. Područje je veoma pogodno za uzgoj sjemenskog, merkantilnog krompira i ostalih povrtlarskih kultura, prije svega: crveni i bijeli luk, grašak, buranija, grah, mrkva, peršun, salata itd. Sva domaćinstva u MZ (130 domaćinstava) se bavi proizvodnjom povrtlarskih kultura za vlastite potrebe i u manjem obimu za lokalno tržište.
<b>Ljekovito bilje</b>	Prirodni potencijali za uzgoj ljekobilja i gljiva je veliki. Veći broj domaćinstava u ovim MZ-ama se bavi sakupljanjem ljekovitog bilja i gljiva. Nepostoji organizovani otkup, nepostoji otkupna stanica u MZ.
<b>Mehanizacija</b>	U navedenim mjesnim zajednicama imamo 6 brdskih traktora manje snage, nekoliko motokultivatora, kao i određeni broj ostale sitne priključne mehanizacije (plugovi, tanjirače, freze, grablje, kosačice, prikolice). U MZ-ama ne postoji stanica za otkup mlijeka.

<ul style="list-style-type: none"> <li>○ <b>Prednosti područja</b></li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Ekološki čisto područje.</li> <li>○ Postoji tradicija bavljenja poljoprivrednom proizvodnjom.</li> <li>○ Brdovito područje sa dosta pašnjaka, pogodno za razvoj ovčarstva, kozarstva i govedarstva.</li> <li>○ Veoma pogodno područje za pčelarenje sa raznovrsnom pčelinjom pašom (ekoflorom) i izuzetno dobrim kvalitetom meda koji ima osigurano tržište.</li> <li>○ MZ su bogate vodom (lokalni vodotoci i vodovodi) koji se mogu koristiti za navodnjavanje.</li> <li>○ Relativn su dobri uslovi (površine, spremnost ) za zasnivanje intenzivnih zasada voća kao i za proizvodnju jagodičastog voća (maline, kupine i jagode).</li> <li>○ Neuređena putna infrastruktura</li> </ul>
<ul style="list-style-type: none"> <li>○ <b>Ograničenja</b></li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Većinom zapuštena imanja.</li> <li>○ Nizak procenat korištenja poljoprivrednog zemljišta.</li> <li>○ Veliki uticaj stihije u proizvodnju.</li> <li>○ Na većim dijelovima korištenih poljoprivrednih površina zbog većeg nagiba terena nije moguće koristiti mehanizaciju.</li> <li>○ Nedostatak mehanizacije i ostalih priključnih sredstava.</li> <li>○ Neuređena putna infrastruktura.</li> <li>○ Velika udaljenost od urbane sredine općine i ostalih većih potencijalnih otkuplivača.</li> </ul>
<ul style="list-style-type: none"> <li>○ <b>Rješenje i Prioriteti</b></li> </ul>	<p>Oformiti otkupnu stanicu i organizirati otkup mlijeka, ljekobilja, povrća, jagodičastog voća i drugih poljoprivrednih proizvoda te na taj način stvoriti uslove za intenzivniju poljoprivrednu proizvodnju.</p> <p>Razvoj mini farmi krava, ovčarskih i kozarskih farmi.</p> <p>U redovnu proizvodnju uvoditi zasade jagodičastog voća, posebno maline, kupine, jagode.</p> <p>Nabavka novije mehanizacije.</p> <p>Edukacija stanovništva iz oblasti poljoprivredne proizvodnje.</p> <p>Organizovanje poljoprivrednih proizvođača kroz udruženje na nivou općine.</p>



<b>MJESNE ZAJEDNICE: POGAR, JAVORNIK, PLANINICA</b>	
<b>Zemljišni resursi</b>	Ukupna površ. ovih mjesnih zajednica iznosi oko 1237,79 ha, Nadm. visina je od 1000-1100 m
<b>Stočarstvo</b>	Područje je veoma pogodno za ovčarstvo, kozarstvo i govedarstvo. Ovčarstvom i govedarstvom se u većoj ili manjoj mjeri bave sva poljoprivredna gazdinstva. Po podacima nadležne općinske službe i Veterinarske stanice Vareš u gore navedenim MZ ukupno ima ukupno oko 150 ovaca, 20 koza i 100 goveda. Veći broj domaćinstva (oko 120 domaćinstava) se bavi proizvodnjom mlijeka za vlastite potrebe. Područje pogodno za pčelarstvo, postoji oko 55 košnica pčela što je veoma malo u odnosu na broj stanovnika i raspoložive prirodne resurse.
<b>Ratarstvo</b>	Ratarstvo (sjetva strnih žita) u ovim mjesnim zajednicama je veoma malo zastupljeno. Od krmnog bilja su ugavnom prisutne prirodne livade.
<b>Voćarstvo</b>	Većina domaćinstva se bavi ekstenzivnim uzgojem šljive, kruške ili jabuke u okviru svojih PPG (porod. poljop. gazdinstava) Uglavnom imaju u uzgoju manji broj stabala za vlastite potrebe. Nema organiziranog otkupa. Zbog veće nadmorsne visine, kasnih proljetnih mrazeva, ranih jesenjih mrazeva i jakog strujanja vazduha u toku cijele godine veoma su nepovoljni uslovi za intenzivniju voćarsku proizvodnju jabuke, šljive i kruške, dok su nešto povoljniji uslovi i za intenzivnu proizvodnju jagodičastog voća. U MZ postoje inicijative za preradu voća u kućnoj radinosti.
<b>Povrtlarstvo</b>	Lokalno stanovništvo ima tradiciju i potencijal za proizvodnju povrtlarskih kultura. Područje je veoma pogodno za uzgoj sjemenskog, merkantilnog krompira i ostalih povrtlarskih kultura, prije svega: crveni i bijeli luk, grašak, buranija, grah, mrkva, peršun, salata itd. Sva domaćinstva u MZ (120 domaćinstava) se bavi proizvodnjom povrtlarskih kultura za vlastite potrebe i manjim obimom za lokalno tržište.
<b>Ljekovito bilje</b>	Prirodni potencijali za uzgoj ljekobilja i gljiva je veliki. Veći broj domaćinstava u ovim MZ-ama se bavi sakupljanjem ljekovitog bilja i gljiva. Nepostoji organizovani otkup, nepostoji otkupna stanica u MZ.
<b>Mehanizacija</b>	U navedenim mjesnim zajednicama imamo 5 brdskih traktora manje snage, nekoliko motokultivatora, kao i određeni broj ostale sitne priključne mehanizacije (plugovi, tanjirače, freze, grablje, kosačice, prikolice).

<p>⊙ <b>Prednosti područja</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Ekološki čisto područje.</li> <li>○ Postoji tradicija bavljenja poljoprivrednom proizvodnjom.</li> <li>○ Brdovito područje sa dosta pašnjaka, pogodno za razvoj ovčarstva i govedarstva.</li> <li>○ Veoma pogodno područje za pčelarenje sa raznovrsnom pčelinjom pašom (ekoflorom) i izuzetno dobrim kvalitetom meda koji ima osigurano tržište.</li> </ul>
<p>⊙ <b>Ograničenja</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Većinom zapuštena imanja.</li> <li>○ Nizak procenat korištenja poljoprivrednog zemljišta.</li> <li>○ Veliki uticaj stihije u proizvodnju.</li> <li>○ Na nekim dijelovima korištenih poljoprivrednih površina zbog većeg nagiba terena nije moguće koristiti mehanizaciju.</li> <li>○ Nedostatak mehanizacije i ostalih priključnih sredstava.</li> <li>○ Neuređena putna infrastruktura.</li> <li>○ Velika udaljenost od većih potencijalnih otkupljivača.</li> </ul>
<p>⊙ <b>Rješenje i Prioriteti</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Razvoj mini farmi krava, koza i mini ovčarskih farmi.</li> <li>○ U redovnu proizvodnju uvoditi zasade jagodičastog voća, posebno maline, kupine, borovnice, jagode.</li> <li>○ Nabavka novije mehanizacije.</li> <li>○ Edukacija stanovništva iz oblasti poljoprivredne proizvodnje.</li> <li>○ Organizovanje poljoprivrednih proizvođača kroz udruženje na nivou općine.</li> </ul>

	<p><b>MJESNA ZAJEDNICA: STRICA-ZARUDJE</b></p>
<p><b>Zemljišni resursi</b></p>	<p>Ukupna površ. iznosi oko 388,61 ha, Nadm. visina je od 900 m</p>
	<p>Područje je veoma pogodno za ovčarstvo i govedarstvo , kojima se u većoj ili manjoj mjeri bave sva poljoprivredna gazdinstva. Po podacima nadležne općinske službe i Veterinarske stanice Vareš za 2011 godinu u MZ ukupno ima ukupno oko 30 ovaca i 40 goveda. U MZ uspješno tržišno posluje privatni obrt za otkup mlijeka i preradu sa otkupljenom dnevnom količinom od 500 litara mlijeka namijenjenog preradi (punomasni svježi i sušeni sir</p>

<b>Stočarstvo</b>	- prosječno oko 100 sireva dnevno težine 800 grama). Proizvodi su odličnog kvaliteta sa unaprijed obezbjeđenim tržištem. U MZ je napravljena i mini klaonica sa sušarom (klanje i prerada govedeg i svinjskog mesa u polutrajne i trajne proizvode). Veći broj domaćinstva (oko 50 domaćinstava) se bavi proizvodnjom mlijeka za vlastite potrebe. Područje je pogodno za pčelarstvo. Broj peradi (koka nosilja) je oko 2260. U MZ je uspješno tržišno posluje savremena farma za proizvodnju jaja i domaće tjestenine, kao i pogon za proizvodnju stočne hrane (pozitivan primjer povezivanja vlastite proizvodnje i prerade u manjoj obrtničkoj djelatnosti).
<b>Ratarstvo</b>	Ratarstvo (sjetva strnih žita) u ovoj mjesnoj zajednici nije zastupljeno. Od krmnog bilja su ugavnom prisutne prirodne livade.
<b>Voćarstvo</b>	Većina domaćinstva se bavi ekstenzivnim uzgojem šljive, kruške ili jabuke u okviru svojih PPG (porod. poljop. gazdinstava) uglavnom imaju u uzgoju manji broj stabala za vlastite potrebe. Prisutna su i dva poluintenzivna zasada voća (kruška) u površini od 2-3 dunuma. Nema organiziranog otkupa. Zbog veće nadmorsne visine, kasnih proljetnih mrazeva, ranih jesenjih mrazeva i u toku cijele godine ograničeni su uslovi za intenzivniju voćarsku proizvodnju jabuke, šljive i kruške, dok su nešto povoljniji uslovi za intenzivnu proizvodnju jagodičastog voća zbog kraće vegetacije. U MZ postoje inicijative za preradu voća u kućnoj radinosti.
<b>Povrtlarstvo</b>	Lokalno stanovništvo ima tradiciju i potencijal za proizvodnju povrtlarskih kultura. Područje je veoma pogodno za uzgoj sjemenskog, merkantilnog krompira i ostalih povrtlarskih kultura koje su karakteristične za našu lokalnu zajednicu i zemljišno-klimatske uslove proizvodnje, a to su: crveni i bijeli luk, grašak, buranija, grah, mrkva, peršun, salata itd. Sva domaćinstva u MZ (50 domaćinstava) se bavi proizvodnjom povrtlarskih kultura za vlastite potrebe.
<b>Ljekovito bilje</b>	Prirodni potencijali za uzgoj ljekobilja i gljiva je veliki. Veći broj domaćinstava u ovim MZ-ama se bavi sakupljanjem ljekovitog bilja i gljiva. Nepostoji organizovani otkup, nepostoji otkupna stanica u MZ.
<b>Mehanizacija</b>	U navedenim mjesnim zajednicama imamo 5-6 brdskih traktora manje snage, nekoliko motokultivatora, kao i određeni broj ostale sitne priključne mehanizacije (plugovi, tanjirače, freze, grablje, kosačice, prikolice).
<b>☉ Prednosti područja</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Ekološki čisto područje, većinom uređena imanja.</li> <li>○ Postoji tradicija bavljenja poljoprivrednom proizvodnjom.</li> <li>○ Brdovito područje sa dosta pašnjaka, pogodno za razvoj</li> </ul>

	<p>ovčarstva i govedarstva.</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>○ Veoma pogodno područje za pčelarenje sa raznovrsnom pčelinjom pašom (ekoflorom) i izuzetno dobrim kvalitetom meda koji ima osigurano tržište.</li> <li>○ Dobar kvalitet zemljišta za uzgoj krompira.</li> <li>○ MZ je relativno bogata vodom (lokalni vodotoci i vodovodi) koji se mogu koristiti za navodnjavanje.</li> <li>○ Uređena putna infrastruktura.</li> <li>○ Poljoprivredni proizvođači organizovani kroz udruženje na nivou MZ.</li> <li>○ U MZ djeluje i registrovana poljoprivredna zadruga.</li> </ul>
<p>⊙ <b>Ograničenja</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Nizak procenat korištenja poljoprivrednog zemljišta.</li> <li>○ Na nekim dijelovima korištenih poljoprivrednih površina zbog većeg nagiba terena nije moguće koristiti mehanizaciju.</li> <li>○ Nedostatak mehanizacije i ostalih priključnih sredstava.</li> <li>○ Nizak nivo znanja kod poljoprivrednih proizvođača.</li> </ul>
<p>⊙ <b>Rješenje i Prioriteti</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Razvoj većeg broja mini farmi krava i mini ovčarskih farmi</li> <li>○ U redovnu proizvodnju uvoditi zasade jagodičastog voća, posebno maline, kupine, borovnice, jagode.</li> <li>○ Nabavka novije mehanizacije.</li> <li>○ Edukacija stanovništva iz oblasti poljoprivredne proizvodnje.</li> </ul>

<b>MJESNE ZAJEDNICE: DABRAVINE I DUBOŠTICA</b>	
<b>Zemljišni resursi</b>	Ukupna površina je 505,21 ha, Nadm. v. je oko 600-650 m
<b>Stočarstvo</b>	<p>U animalnoj proizvodnji područje je veoma pogodno za ovčarstvo i govedarstvo. Ovčarstvom i govedarstvom se u većoj ili manjoj mjeri bave sva poljoprivredna gazdinstva. Po podacima nadležne općinske službe i Veterinarske stanice Vareš za 2011 godinu MZ ima ukupno 169 ovaca, 70 goveda, koza 20, broj peradi (koka nosilja) je oko 580. Gotova sva domaćinstva (oko 200 domaćinstava) se bavi proizvodnjom mlijeka za vlastite potrebe. Područje pogodno za pčelarstvo, postoji oko 80 košnica pčela što je veoma malo u odnosu na broj stanovnika i raspoložive prirodne resurse.</p>

<b>Ratarstvo</b>	Zastupljeno u manjoj mjeri. Uglavnom su usjevi: strna žita (pšenica, kukuruz, ječam i zob) a od krmnog bilja su uglavnom prisutne prirodne livade i u manjoj mjeri sijane travno-djetelinske smjese.
<b>Voćarstvo</b>	Većina domaćinstva se bavi ekstenzivnim uzgojem šljive, kruške ili jabuke na veoma malim površinama, uglavnom imaju u uzgoju manji broj stabala za vlastite potrebe. Nema organiziranog otkupa. Povoljni uslovi za intenzivnu voćarsku proizvodnju jabuke, šljive i kruške, kao i za intenzivnu proizvodnju jagodičastog voća. (malina, kupina, jagoda). U MZ postoje inicijative za preradu voća u kućnoj radinosti.
<b>Povrtlarstvo</b>	Lokalno stanovništvo ima tradiciju i potencijal za proizvodnju povrtlarskih kultura. Područje je veoma pogodno za uzgoj sjemenskog, merkantilnog krompira i ostalih povrtlarskih kultura, prije svega: crveni i bijeli luk, grašak, buranija, grah, mrkva, peršun, salata itd. Sva domaćinstva u MZ (200 domaćinstava) se bavi proizvodnjom povrtlarskih kultura za vlastite potrebe, ali i lokalno tržište. Sve je veći interes poljop. proizvođača za plasteničku proizvodnju
<b>Ljekovito bilje</b>	Veoma veliki broj domaćinstava se bavi sakupljanjem ljekovitog bilja i gljiva, jer im ova djelatnost donosi znatan prihod, a ulaganja su minimalna. Područje je pogodno i za plantažni uzgoj ljekobilja. Prirodni potencijali za uzgoj ljekobilja i gljiva je veliki.
<b>Mehanizacija</b>	Mjesne zajednice posjeduje ukupno 15 brdskih traktora manje snage, veći broj motokultivatora i ostalu sitnu mehanizaciju (plugovi, kosačice, prikolice, freze, grablje itd). U MZ.
<b>☉ Prednosti područja</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Ekološki čisto područje.</li> <li>○ Tradicija bavljenja poljoprivrednom proizvodnjom.</li> <li>○ Brdoviti dijelovi MZ posjeduju dosta pašnjaka, tako da je područje pogodno za razvoj ovčarstva i govedarstva.</li> <li>○ Područje ove dvije MZ Je pogodno za pčelarenje, bogato je raznovrsnom pčelinjom pašom (ekoflorom)</li> <li>○ Dobar kvalitet zemljišta za uzgoj krompira i ostalih povrtnih biljnih kultura</li> <li>○ U MZ ima dovoljno vode (prirodni vodotoci) koja se može koristiti za navodnjavanje.</li> <li>○ Dobri uslovi za proizvodnju voća (jabuka, kruška, šljiva itd.), kao i za uzgoj jagodičastog voća (maline i jagode).</li> </ul>

<p>⊙ <b>Ograničenja</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Većinom zapuštena imanja.</li> <li>○ Nizak procenat korištenja poljoprivrednog zemljišta.</li> <li>○ Veliki uticaj stihije u proizvodnju.</li> <li>○ Na pojedinim dijelovima zbog većeg nagiba terena nije moguće koristiti mehanizaciju.</li> <li>○ Nedostatak mehanizacije.</li> <li>○ Neuređena putna infrastruktura.</li> <li>○ Velika udaljenost od većih potencijalnih otkupljiivača.</li> </ul>
<p>⊙ <b>Rješenje i Prioriteti</b></p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>○ Oformiti otkupnu stanicu i organizirati otkup mlijeka, ljekobilja, povrća, jagodičastog voća i drugih poljoprivrednih proizvoda te na taj način stvoriti uslove za intenzivniju poljoprivrednu proizvodnju.</li> <li>○ Razvoj mini farmi krava i mini ovčarskih farmi.</li> <li>○ U redovnu proizvodnju uvoditi zasade jagodičastog voća, posebno maline, kupine, jagode.</li> <li>○ Nabavka novije mehanizacije.</li> <li>○ Edukacija stanovništva iz oblasti poljoprivredne proizvodnje.</li> <li>○ Organizovanje poljoprivrednih proizvođača kroz udruženje na nivou općine.</li> </ul>

## 13. LISTA MJERA

*Listu mjera po grupama Općina Vareš (Ustaljena za sva područja i preuzeta prema EU šemi)*

Šifra	Naziv	Opis mjere
<b>1</b>	<b>Mjere tržišno-cjenovne politike</b>	
<b>1.1</b>	<b>Direktna plaćanja</b>	
1.1.1	Direktna potpora stočarskoj proizvodnji	Premija po grlu za priplodne krave i junice, ovce i koze (iznad minimalnog broja)
1.1.2	Potpورا razvoju tržišne proizvodnje mlijeka	Premije po litru isporučenog mlijeka u mljekare – organizovani otkup- premija za otkup
1.1.3	Potpورا jačanju otkupne mreže mlijeka	Učešće u finansiranju troškova otkupa na bazi otkupljene količine mlijeka – općinski poticaj za otkup mlijeka (domaći otkupljivač)
1.1.5	Direktna potpora u biljnoj proizvodnji	Plaćanja po hektaru ratarskih kultura i proizvodnje sjemena (minimalna površina, ispunjavanje kriterijuma za sjemensku proizvodnju);
<b>1.2</b>	<b>Program unapređivanja pčelarstva</b>	Finansiranje pčelara, - po broju društava (federalni poticaj), općinski poticaj za pčelare u vidu sufinansiranja mjera zaštite pčela, nabavke hrane, nabavke novih pčelinjih zajednica za početnike itd.
<b>1.3</b>	<b>Mjere za stabilizaciju tržišta</b>	
1.3.2	Upravljanje rizicima u poljoprivredi	Finansiranja dijela troškova osiguranja; naknade šteta od velikih zvijeri; finansijske pomoći u slučaju elementarnih i drugih nepogoda
<b>2</b>	<b>Mjere politike ruralnog razvoja</b>	
2.1.1	Investicije u poljoprivrednu opremu i mehanizaciju	Sufinansiranje investicija (maksimalno učešće); Iznos 5.000,00 KM – regres kamata
2.1.2	Investicije u stočarske farme	Sufinansiranje investicija (maksimalno učešće) Iznos 10.000,00 – regres kamata

<b>Šifra</b>	<b>Naziv</b>	<b>Opis mjere</b>
2.1.3	Podizanje višegodišnjih zasada i izgradnja zaštićenih prostora	Sufinansiranje investicija – ovisno od sredstava u budžetu za datu godinu - (maksimalno učešće) iznos: 1.000,00
2.1.4	Investicije vezane za zemljišnu politiku	Sufinansiranje investicija i projekta - Finansiranje na nivou Z-D Kantona
2.1.5	Investicije u preradu animalnih proizvoda	Sufinansiranje investicija za mikro, mala i srednja poduzeća - ovisno od sredstava u budžetu za datu godinu (maksimalno učešće) iznos: 2.000,00
2.1.7	Investicije za čuvanje, pakovanje i preradu biljnih proizvoda	Sufinansiranje investicija za mikro, mala i srednja poduzeća - ovisno od sredstava u budžetu za datu godinu - (maksimalno učešće) Iznos: 2.000,00 – regres kamata
2.1.8	Investicije u preradu na porodičnim gospodarstvima	Sufinansiranje investicija za preradu na gazdinstvima ovisno od sredstava u budžetu za datu godinu - (maksimalno učešće) Iznos: 2.000,00 – regres kamata
2.1.9	Organizacije proizvođača	Za otkupnu stanicu 10.000,00
2.1.10	Unapređivanje kvaliteta proizvoda	Potpورا za uvođenje sistema praćenja kvaliteta i šema kvaliteta – Federalni i kantonalni poticaj
2.1.11	Promotivne i informativne aktivnosti	Potpورا projektima (maksimalno učešće) Iznos: 1.000,00
<b>2..2</b>	<b>Mjere za održivo gospodarenja prirodnim resursima</b>	
2.2.1.	Organska proizvodnja	Po certifikatu 500,00 KM
<b>Šifra</b>	<b>Naziv</b>	<b>Opis mjere</b>
3	Podrška općim uslugama i servisima u poljoprivredi	Iznos:1.000,00 KM
3.1	Obrazovanje, istraživanja, razvoj i analize	Finansiranje programa i sufinansiranje investicija – ako su u interesu općine
3.2	Program unapređivanja stočarstva	Finansiranje programa (potpora nabavci sjemena i kvalitetnih priplodnjaka, pomoć za zdravstvenu zaštitu životinja na području općine



		, izložbe itd.) Iznos: 3.000,00 – pomoć Veterinarskoj stanici
3.3	Program stručnih poslova u biljnoj proizvodnji	Finansiranje programa (godišnji program rada i verifikacija rezultata)
3.5	Savjetodavni poslovi	Finansiranje programa (godišnji program rada i verifikacija rezultata) iznos: 500,00
3.6	Program mjera kontrole kvaliteta	Finansiranje programa: iznos

## 14. PRIORITETNI PROJEKTI

### Projekat br.1.

**Uspostaviti Centralnu otkupnu stanicu ili drugi alternativni naziv za otkup poljoprivrednih proizvoda, ljekovitog bilja, gljiva i drugih proizvoda, osposobiti postojeće sekundarne otkupne stanice sa laktofrizima za mlijeko u mjestima za otkup mlijeka u Budoželju, Striježevu i Zvijezdi.**

### Projekat br. 2.

**Osposobiti mini siraru FARMA „ZARUDJE“ da proširi otkup na cijelu općinu na predloženim principima investicionih ulaganja.**

### Projekat br. 3.

**Uspostaviti i osposobiti centar za pčelarstvo na predloženim principima investicionih ulaganja**

## 15. ZAKLJUČAK

Izrada Strategije razvoja poljoprivrede Općine Vareš u strateškom poimanju ima ambiciju da predloži rješenja za revitalizaciju sektora agrara i da bude vodilja razvojnih pravaca. Na svakom od tih pravaca potrebno je imati još strateških odluka i dokumenata sa razradom konkretnih rješenja. Dakle, ovim dokumentom otvara se proces mjera, postupaka i reformi u revitalizaciji sektora agrara. Ovaj dokument je namijenjen Općini Vareš kao obvezujuće upustvo za dalje sprovođenje predloženih mjera. Međutim, poljoprivrednici, mogu sasvim jasno prepoznati poruke koje se u ovom dokumentu njima šalju za pravilnu prilagodbu i poljoprivredno usmjerenje.

Ponuđeni dokument se, u metodološkom pristupu fokusira na pitanje: kako postepeno mijenjati agrarne instrumente prema progresu i prevazilaženju agrarne nulte startne pozicije u Općini Vareš i nema "ad hock" gotova rješenja za progres, ali nudi put prema tim rješenjima. Dakle, u opisu pojedinih mjera nema gotovih rješenja, niti se modeli drugih područja mogu kruto kopirati i prenijeti na općinu Vareš u cjelini, već se agrarna politika mora prilagoditi stvarnom stanju i jasno postavljenim ciljevima njenog budućeg razvoja.

- ❖ Za postizanje zacrtanih ciljeva i platformskih zadataka neophodno je u proračunu budžeta Općine Vareš obezbijediti potporu sektoru poljoprivrede u iznosu od 2-2,5%.
- ❖ Razvoj poljoprivrede općine Vareš ne ovisi samo od finansijske potpore (iako je jedan od bitnih aspekata), niti isključivo od zacrtanih programskih rješenja, već u najvećoj mjeri ovisi od implementacije zacrtanih ciljeva. U suprotnom Strategija postaje papirna bezživotna tvorevina.
- ❖ Sektor agrara može da ima značajnu ulogu u privrednom razvoju općine, te veliki značaj za razvoj ruralnog područja, obzirom da je sada poljoprivreda usljed nedostatka teške industrije i rudarstva dominantno zanimanje seoskog stanovništva. Postoje značajni poljoprivredni potencijali, ali i ograničenja za bržu revitalizaciju sektora agrara. Jedno od ograničenja je uvriježena hipoteza da Općina Vareš nema agroekološki aspekt za razvoj agrara, što je sasvim pogrešno. Ohrabruje konzistentna politika na nivou općine da bez stabilnog agrara nema stabilne općine.
- ❖ Za revitalizaciju sektora agrara općine Vareš rađen je realističan scenarij sa pesimističnim i optimističnim nijansama. Optimistične nijanse u prijedlozima temeljene su na: povoljnim agroekološkim uvjetima, odlučnosti Općinskog Vijeća i Načelnika općine da se vodi konzistentna agrarna politika i spremnosti za povećanje općinskog budžeta namijenjenog agraru.
- ❖ Prijedlozi i rješenja u Strategiji razvitka poljoprivrede Općine Vareš utemeljena su na analizi sadašnjeg stanja proizvodnje i projektiranju razvojnih mogućnosti koje se nude za srednji vremenski period (2013-2018). Pri ocjenjivanju razvojnih dometa

sektora, kao vodilje služili su raspoloživi prirodni resursi i dostignuti nivo razvoja, mjere i politika Z-D kantona i F BiH u razvoju agrara.

- ❖ Poljoprivreda je posljednjih godina u nekim proizvodnjama bilježila blagi rast (voćarstvo, povrtlarstvo), dok je u proizvodnji ratarskih kultura (izuzev heljde) i stočnom fondu stagnirala, ili bilježila pad.
- ❖ Dominira niska cjenovna konkurentnost poljoprivrednih proizvoda koja je posljedica nepovoljnih strukturnih karakteristika, djelomično i nereálnih očekivanja da se od poljoprivrede za kratko vrijeme može očekivati enormna zarada.
- ❖ Proizvodnja mesa i mlijeka treba biti „motor“ razvoja agrara. Za ovakav zadatak neophodno je organizirati otkup mlijeka na predloženim principima. Proizvodni pravci u svim aspektima je robna (komercijalna) proizvodnja.
- ❖ Prioritet br.1. je Otkupna stanica u sklopu bilo koga organizacionog oblika (zadruga, udruženja-udruge).
- ❖ Nedostatak investicija za poduhvate u sektoru agrara rješavati na principu udruživanja sredstava sa komercijalnim bankama, njihovim velikim učešćem sredstava i regresom kamata od strane dijela predviđenih općinskih sredstava namijenjenih za agrar (za investicije plaćati kamatu odabranim agrarnim segmentima i odabranim proizvođačima uz navedene uvjete – status poljoprivrednika).

## **PRILOG STRATEGIJE SU ZAKLJUČCI SA 25 SJEDNICE OPĆINSKOG VIJEĆA VAREŠ OD 27.03.2019 GODINE I ČINE SASTAVNI DIO ISTE**

Sagledavanjem cjelokupnog činjeničnog stanja u oblasti agrara, vidljiv je sporadičan nelinearan progres u sferi agrara. Sektorska analiza pokazala je odgovarajuće specifičnosti niza faktora koja su limitirale napredak, a sa druge strane savremene tendencije tržišta su u značajnoj mjeri doprinijele progresu pojedinih proizvodnih grana.

Obzirom da je sfera agrara živa materija u kojoj okolišni aspekti igraju značajnu ulogu, svakako su detaljne analize osnov za identifikaciju budućih pravaca razvoja i kretanja u oblasti poljoprivredne proizvodnje. Shodno cjelokupnoj analizi detektovani su budući pravci razvoja u sferi agrara koje je neophodno u vidu dopune ugraditi u narednu Strategiju razvoja poljoprivrede općine Vareš za period 2019-2024 godina.

U oblasti biljne proizvodnje u segmentu ratarstva:

- ✓ Favorizirati uzgoj heljde na većim nadmorskim visinama, obzirom da pomenuta kultura nije osjetljiva na napad bolesti i štetnika, te je time idealno predispozicionirana za organski uzgoj
- ✓ Unaprijeđivanje postojeće proizvodnje primjenom adekvatnih agrotehničkih mjera uz provođenje pedoloških analiza
- ✓ Problem nedostatne mehanizacije nastojati riješiti nabavkom jednog kombajna (aplicirati na javne pozive)

Proizvodnja povrća:

- ✓ Povećanje proizvodnih površina povrća bazirati na uvođenju visokoproduktivnih biljnih vrsta adekvatnih za uzgoj na području općine Vareš (bjeli luk -češnjak, karfiol, cvekla). Izuzetno tražene biljne vrste zbog bogate nutritivne vrijednosti.
- ✓ Predvidjeti potpuru za opremanje jednog dorađivačkog centra za preradu povrtlarskih vrsta
- ✓ Podsticati plasteničku proizvodnju koja omogućava robnost sa minimalnim površinama od 100 m<sup>2</sup>

Voćarska proizvodnja:

- ✓ Proizvodno usmjerenje bazirati na uzgoj aronije, borovnice (shodno agroekološkim uvjetima) i jagode.
- ✓ Vršiti preradu projektovanih kultura spram proizvodnje sokova, džemova uz obavezno označavanje proizvoda sa markicom porijekla
- ✓ Sanacija starijih (zapuštenih) voćnjaka u cilju eliminacije izvora patogena

- ✓ Edukacija voćara putem organizovanih pokaznih aktivnosti: rezidbe, formiranja uzgojnog oblika, pravilnoj agrotehnici
- ✓ Nabavka mini linije za prerade voća uz koordinaciju formiranih Udruženja poljoprivrednika

Organska proizvodnja: Kreirati akcioni plan koji bi podrazumijevao:

- ✓ Povećanje obima i kvaliteta organske proizvodnje
- ✓ Povećanje obima i kvaliteta prerade organskih proizvoda
- ✓ Podizanje svijesti potrošača i javnosti o organskoj poljoprivredi i proizvodima

Preporuke za animalnu proizvodnju-govedarstvo:

- ✓ Raditi na progresivnijem stepenu izmjene pasminskog sastava u cilju povećanja produktivnosti
- ✓ Težiti ka intezivnijem uvođenjem mehanizacije na farme u cilju poboljšanja ekonomičnosti proizvodnje
- ✓ Animirati postojeće proizvođače na unaprijeđenje uvjeta držanje stoke, provoditi edukacije u cilju upoznavanja istih o normativima pravilne ishrane stoke
- ✓ Podrška sa općinske razine za nabavku laktofriza, te pokušati sklopiti ugovor sa dodatnim otkupljivačima iz područja gdje postoji adekvatan kapacitet proizvodnje (MZ Kokošćići)

Ovčarstvo:

- ✓ Raditi na diverzifikaciji proizvoda revitalizacijom tradicionalnih proizvoda (inteziviranje proizvodnje ovčijeg sira) u savremenom izdanju, a dobijene proizvode usklađivati sa razvojem turističkih potencijala

Kozarstvo:

- ✓ Komercijalna stada bi se trebala usmjeriti na proizvodnju mlijeka oslanjajući se na poboljšan sistem uzgoja, proizvodnju što je moguće više ženskih rasplodnih potomaka za reprodukciju
- ✓ Aktivno raditi na podizanje svijesti lokalnog stanovništva o zdravstvenom značaju konzumacije kozijeg mlijeka spram jačanja imunološkog sistema s naglaskom na mlađu populaciju

Pčelarstvo:

- ✓ Poboljšanje genetskog potencijala pčelinjih društava uvođenjem u proizvodnju visoko kvalitetnih matica
- ✓ Uspostaviti i poštovati sporazume saradnje voćara i pčelara kod intezivne zaštite usjeva (korištenje pesticida)
- ✓ Sjetva/sadnja medonosnog bilja

- ✓ Usmjeravanje ka modelima zaštite fonda pčela, tržišnosti pčelinjih proizvoda
- ✓ Proširenje proizvodnog asortimana sekundarnih proizvoda u pčelarstvu

Tendencija ka nabavci neophodne opreme za mljevenje šećera i mini linije za proizvodnju satne osnove za potrebe Udruženja pčelara „Polen“.